

Fra Forlik til Henrettelse.

En studie av overgangen fra bot og forlik til henrettelse, ved drap i Oppland 1550-1700. Med fokus på når, hvordan og hvorfor overgangen fant sted.

EDVARD SNESRUD TRØEN BRENDNES

Tvekamp i et bondebryllup (Bilde), 1855. Adolph Tidemand.

VEILEDERE

Terje Sødal
Knut Dørum

Universitetet i Agder, 2022

Fakultet for humaniora og pedagogikk
Institutt for religion, filosofi og historie

Forord:

Jeg leste en gang, uten å huske hvilken bok det var, at å skrive og forske på et tema er som malaria. Noen ganger er muligheten og motivasjonen til å arbeide bra, men før man vet ordet av det får man et tilbakefall. Da ligger man der, med minimal motivasjon, evne eller styrke til å arbeide. Da blir man avhengig av hjelp fra andre.

Dette beskriver min erfaring med å ha skrevet denne masteroppgaven. Arbeidet, motivasjonen og evnen har variert veldig. Der varierende koronatiltak har påvirket arbeidsevnen og muligheten til å effektivt arbeide med oppgaven. Jeg vil hevde jeg og andre klassekamerater var det ultimate koronakullet. Kullet som startet Masteroppgaven i starten av korona og avslutter oppgaven på slutten av koronatiden. Er glad zoom-seminarer sluttet siste halvår, slik at man kunne ha noen diskusjoner med klassekamerater igjen.

Jeg vil gjerne rette en stor takk til mine veiledere Terje Sødal og Knut Dørum. Tusen takk for at dere har vært der for meg, at jeg alltid kunne kontakte dere og holdt motivasjonen min oppe. Uansett om det er prat om faglige spørsmål, tolkningsspørsmål eller diskutere og kommentere deler eller hele oppgaven. Det er ikke før en selv sitter helt fast i arbeidet man innser hvor uvurderlig gode veiledere er! Uten dere hadde jeg nok ikke klart å levere i tide.

Videre vil jeg takke min familie for på varierende måter hjulpet meg med denne oppgaven. Og til slutt vil jeg rette en takk til min kjæreste og gode venner som har tatt seg tid til å høre på mine frustrasjoner rundt arbeidet, diskutert smådetaljer og alltid kommet med optimistiske ord.

Abstract

The theme for this dissertation is which consequence a homicide should get in the early modern era. There were two ways one could be punished; either execution or settlement with the descendant of the victim, and a fine to the Crown. During the seventeenth century there was a transition where the possibility for settlement and fines disappeared. Research of this topic have not been done previously, with the exception of Terje Sødal's research for Agder between 1603-1660. The goal of this dissertation is to survey the transition from settlement and fines for most homicides, to execution for all homicide during the seventeenth century. How, when and why did these changes happen? Geographically I will restrict this dissertation to examine the old Oppland County in Norway, in the period between 1550-1700 to look at the larger trends with Oppland as the starting point. The dissertation will build upon a wide amount of source material, such as letters (diplomer) and protocols from the courts (Tingbøker/lagtingsprotokoller/herredagsprotokoller). However the main source will be the county accounts (Lensregnskaper). It will build upon different ways to understand the Danish-Norwegian state's approach with the people, as a bargaining state (forhandlingstat) or a power state (maktstaten). The two main theoretical approaches to explain the transition are civilization theory, and the disciplining theory.

I was able to locate 104 homicides in Oppland between 1550-1700, where there were clear geographical and temporally differences. Isolated areas carry the mark of higher homicide rates, where I argue for an extension of the "violent belt" (voldsbelte) from the inner parts of Agder in the south, and up to the north of Gudbrandsdalen, and not in Hadeland as the northern part as Jørn Sandnes argued. Against previous research I claim that the self-ownership share of land did not influence the geographical spread of homicides in Oppland. The transition from settlements and fines to execution happened between 1610-1630. The shift is connected to the local judge's (sorenskriver) increased formal and informal justification with increased possibility for the power state to control the people. Among other things through religion's changed view on how to deal with conflicts, from a reconciliation mentality, to a royal duty to insure the people's obedience above God. But the people were advocates for a continuity in their wish to keep settlement and fines as a possibility for homicides. Something the state partially adapted its form for government through negotiation and co-operation, in line with the principle of a bargaining state. This is due to knowledge between the parties, and it was useful for the people to keep the remains of the bargaining

state where they had influence in the process around dealing with homicides. One can trace the remains of the influence from feud-culture norms and rules in how the people react and handled homicides and settlement.

Innhold:

Forord	I.
Abstract	II.
Liste over figurer og tabeller:	VI.
1.Tegn og fredskjøp til kongen, eller refses under sverdet.	s.1.
1.1: Tidligere forskning innen emnet.	s.2.
1.2: Problemstilling	s.4.
1.3: Oppgavens begrensning.	s.5.
1.4: Definisjon av sentrale begrep.	s.6.
1.4.1:Drap og Mord	s.7.
1.4.2: Nødverge og vådedrap	s.8.
1.5: Metodevalg.	s.8.
1.6: Kildeutvalg med kildekritikk av hver enkelt.	s.10.
1.6.1: Fogdregnskaper med sikt- og sakefall lister.	s.12.
1.6.2: Tingbøker.	s.13.
1.6.3: Diplomer og kongebrev.	s.14.
1.6.3: Andre rettsinstanser.	s.15.
1.6.4: Lovverk i perioden.	s.16.
1.7 Kapitteloppsett.	s.19.
2.Teori og kontekstualisering	s.20.
2.1 Kontekstualisering av Oppland.	s.20.
2.2: Den gammelnorske drapsprosessen og feidekulturen.	s.22.
2.3: Den rettslige revolusjon og rettssystemet	s.23.
2.3: Danmark-Norge 1550-1700	s.25.
2.5: Teorien om kriminalitetsnedgang	s.28.
2.5.1: Siviliseringsteorien	s.28.
2.5.2: Disiplineringsteorien	s.29.
3.Antall drap, og drap sin fordeling.	s.30.
3.1: Funn i fogdregnskaper.	s.30.
3.2: Funn i Tingbøker	s.31.
3.3: Funn i Lagting protokoller.	s.31.
3.4: Funn i diplomer og kongebrev.	s.32.
3.5: Funn i høyere rettsinstanser.	s.33.

3.6: Stattholderens protokoller	s.34.
3.7: Tabelloversikt over funn og draps plassering gjennom perioden.	s.34.
3.8: Sammenligning med andre studier.	s.35.
3.9: Diskusjon om tidsmessige funn.	s.37.
3.10: Geografisk fordeling av drap.	s.42.
4.Forlik og henrettelse frem til cirka 1630.	s.47.
4.1: Utviklingen av forlik og henrettelse frem til 1630.	s.47.
4.2: «Alle parter tjente på forlik»	s.51.
4.3: Hvorfor forlik?	s.58.
5.Forlik og henrettelse etter cirka 1630.	s.65.
5.1: Utvikling av forlik og henrettelse etter 1630.	s.65.
5.2: Omstendighetene rundt drapet er avgjørende	s.67.
5.3: Skjerpende omstendigheter, men ennå drapsbot.	s.70.
5.4: Forlik forsvinner utover 1600-tallet.	s.72.
5.5: Er Oppland og Norge spesielt eller er det likheter i utlandet?	s.75.
6 Hvem var drapsmenn og drapsofrene?	s.79.
6.1 Var drapsmannen velstående?	s.79.
6.2 Drap i fylla.	s.85.
6.3 Drapsmann på rømmen.	s.89.
6.4 Førte kjennskap mellom drapsmann og offer til forlik?	s.92.
7 Årsaker og forklaringer til overgangen fra forlik til henrettelse.	s.96.
7.1: Hvem dømte drapsmannen?	s.96.
7.2 Kristendommen legitimering av forlik, og statens fjerning av dette.	s.105.
7.3 Uttrykk for disiplinering av «drapssamfunnet»	s.109.
7.4: Mentalitetsendring og sivilisering?	s.113.
8. Og drapsmannen dømmes til.	s.116.
Primærkildeliste:	s.121.
Litteraturliste:	s.124.
Vedlegg.1: Liste over drap i Oppland 1550-1700.

Liste over figurerer og tabeller:

Figur.1: Kart over Oppland.....	s.20
Figur.2: Fordeling av prestegjeld i Oppland.....	s.21
Figur.3: Kumulativ frekvens av forholdet mellom drap som endte i forlik, henrettelse eller rømning i Oppland 1611-30.....	s.40.
Figur.4: Geografisk fordeling av drap i Gudbrandsdalen fogderi.....	s.42.
Figur.5: Geografisk fordeling av drap i Hadeland og Valdres Fogderi.....	s.42.
Tabell.1: Tabelloversikt over kildegrunnlag for drapssaker.....	s.34
Tabell.2: Tabelloversikt over fordelingen av drap over tid.....	s.35
Tabell.3: Innbyggertall i Oppland i 1665.....	s.36.
Tabell.4: Innbyggertall, antall drap og drapsrate i forskjellige områder i Norge.....	s.37.
Tabell.5: Selveierandel imot antall drap og andelen forlik.....	s.44.
Tabell.6: Inntekt og utgift ved drapsbøter.....	s.55.
Tabell.7: Inntekt og utgifter ved henrettelse.....	s.55.

1. Tegn og fredskjøp til kongen, eller refses under sverdet.

Drap er et rettsområde som på 1600-tallet gjennomgikk endringer når staten, gjennom embetsverket, søkte å gjøre håndteringen til et fullt offentlig ansvar uten elementer av privat konfliktløsning, og ved å erstatte forlik og bøter med henrettelse. Følgelig ble drap i forhold til konfliktløsning og straffereaksjon radikalt omfortolket. På 1600-tallet måtte statens nye rettsnormer og straffepraksiser komme i konflikt med den gammel lov og rett som bygdesamfunnene var vant til å forholde seg til. Også stat og embetsverket var bundet av den etablerte rettskulturen. Dette betyr at 1600-tallet ble en overgangsperiode der embetsverk og allmue måtte finne fram til kompromisser, men også der statens rettspolitiske programmer til slutt fikk et større gjennombrudd; med regionale variasjoner med hensyn til kronologi og grader av ny og gammel straffepraksis.

I fogdregnskapet for Gudbrandsdalen 1557-58 kan vi lese at *Guttorm Dott* fra Øye klarte å *ihjelslå* en ung dreng, for dette måtte han betale en bot til kongen på 20 riksdaler.¹ Samtidig inngå forlik med familien til den drepte.² Går vi frem til 1662 ble *Christen Lysgaard* fra Fåberg henrettet for et manndrap.³ Ut fra den begrensede informasjonen vi får om hver sak virker disse to drapene nokså like, men har to helt forskjellige utfall. Da er spørsmålet, hvorfor endte to relativt like drapssaker på to helt forskjellige måter i løpet av en periode på 100 år? Har det skjedd en mentalitetsendring av samfunnets oppfatning av drap i perioden, eller finnes det en mer personlig, aktørfokusert forklaring på endringene? Kan endringene forklares med siviliseringsteorien, eller måtte folket disiplineres ovenfra?

I denne oppgaven ønsker jeg å undersøke overgangen fra forlik til henrettelse ved drap. Når foregikk overgangen? Ønsket er å stadfeste dette så nøyaktig som mulig ut fra kildematerialet. Men det hjelper lite å kunne si når endringer skjer, hvis man ikke kan svare på hvorfor og hvordan endringene skjedde. For å undersøke dette skal jeg se på lokale og nasjonal rettsutvikling i og hvordan aktører argumenterer for et utfall. Hvordan uenigheter mellom øvrighet og allmuen gir uttrykk for at denne utviklingen var «ovenfra og ned». For å svare på hvorfor man ser en endring, vil argumentene ofte ta utgangspunkt i tidligere forsknings teser og teste dette opp imot kildematerialet. Men jeg vil også fremme egne teser ut ifra funn i

¹ Definisjon: Riksdaler var 1500- og 1600-tallet sitt myntsystem, er i prinsippet umulig å beregne dette over til moderne valuta. Veileder har et godt eksempel som setter dette i perspektiv, at verdien på en ku var på rundt 3 riksdaler jf. Sødal 2019: 30.

² Steinnes 1937: 30.

³ Nedrud 2017: 244.

kildematerialet. Hvordan og hvorfor utviklingen hendte vil bli sett gjennom enkelte overordnede teorier. Slik som siviliseringsteorien og disiplineringsprosessen, men også varierende måter å se samtidens dansk-norske stat på.

1.1: Tidligere forskning innen emnet.

Endringen ved drap, fra bot og forlik med etterkommerne, til henrettelse i kongemaktens regi på 1500- eller 1600-tallet, er et kjent tema i norsk og utenlandsk forskning. Temaet har vært knyttet til statsutviklingen i tidlig moderne tid. Det vil si økt kontroll med skjerpede straffer i lov og praksis, som historikere har antatt bidro vesentlig til nedgangen i grov vold og drap. Erling Sandmo så på det han kaller voldssamfunnets undergang som en prosess ovenfra og ned, der staten innførte en ny og radikal forståelse av grov vold og drap.⁴ Slike handlinger ble nå definert som en trussel mot fred og orden i samfunnet, og brudd på viktige moralnormer. Statens nye definisjon av vold brøt klart med bondesamfunnets privatiserte æres- og forlikskultur der det var betydelig aksept for bruk av vold i konflikter. I kontrast til dette har den svenske historikeren Eva Österberg løftet fram den fredelige samhandlingen og interessefellesskapet mellom en forhandlingsstat og lokalsamfunnene ved å ordne lovløse samfunnet. Dette fordi området var geografisk spredt og det krevde samhandling, noe som førte til en siviliseringsprosess med blant annet mindre vold og drap.⁵ Alle parter var interessert i å skape et mer fredelig samfunn. Det berører blant annet spørsmålet om årsakene til at stadig færre ble straffet for drap bare skyldtes overgangen fra bot og forlik til henrettelse og en ny straffeideologi initiert av staten, i konflikt med etablerte bygdenormer.

Derimot mangler det konkrete empiriske undersøkelser av når, hvordan og hvorfor denne overgangen kom i Norge på 1600-talet. I Norge har vi to mer systematiske undersøkelser av denne rettshistoriske utviklingen, ved Terje Sødals undersøkelse av området tilsvarende dagens Agder i perioden 1601-1660⁶ der han undersøker forholdet mellom bot/forlik og henrettelser i perioden. Funnet hans er at bot og forlik var «standard» reaksjonen ved de 199 drapene han lokaliserte og at man så restene av «den gammelnorske drapsprosessen» holdt seg levende lenger i indre dalstrøk i Agder. Der han hevder avviklingen av forlik og bot-systemet kom som følge av den økte statsveksten og disiplinering ovenfra.⁷ Steinar Imsen er den som har definert uttrykket «den gammelnorske drapsprosessen» med fremveksten av

⁴ Sandmo 1999.

⁵ Österberg 1983: 26–27. Österberg 1989: 87–90.

⁶ Sødal 2019.

⁷ Sødal 2019: 33.

rettspraksisen ved drap i senmiddelalderen der bot og forlik ble en vanlig straffereaksjon⁸, og har i praksis vist fremveksten av straffekulturen Sødal så restene av på 1600-tallets Agder. Den andre empiriske studien i Norge er Børge Figenschau masteroppgave om kriminalitetsutviklingen i Finnmark, da kjent som Vardøhus len mellom 1610-1660, der funnet var at Finnmark hadde landets høyeste drapsrate.⁹ Der 12 av 15 drap i perioden endte med henrettelse av drapsmannen.¹⁰ Med andre ord var det til tross for høyere drapsrate lavere antall forlik og drapsbøter i prosent sammenlignet med Sødal sine funn for Agder i samme periode. Derimot ser vi tilsvarende geografisk skjevfordeling over tid i forhold mellom øst og vest Finnmark.¹¹ Der de få forlikene kom tidlig i perioden etter ønske fra offeret selv, og forsvant hurtig sammen med en kraftig nedgang i kriminaliteten når statsmakten tok større kontroll som følge av den indre koloniseringen av Finnmark. Figenschau forklarer den generelle nedgangen i kriminaliteten, og spesielt voldelig kriminalitet, gjennom Norbert Elias sin siviliseringsteori. Der dette ble startet opp av staten i tråd med teorien.¹² Ved siden av dette har vi mer spesifiserte undersøkelser av fremveksten av henrettelser i Norge, der Hans Eyvind Næss undersøkelse om bruken av dødsstraff i Rogaland på 1600-tallet.¹³ Han stiller spørsmålet om de skjerpene straffene påvirket kriminalitetsutbredelsen. Internasjonalt er det få undersøkelser som har sett på forholdet, og muligheten for forlik og drapsbot contra henrettelse, der de fleste omhandler lovmessige muligheter og endringer i lovverket.

Det kan stadfestes at denne undersøkelsen plasserer seg innenfor kriminalitetshistorie, som er et godt, men ikke uttømmende forskningsfelt nasjonalt og internasjonalt. Siden 1987 har vi i Norge hatt «Tingbokprosjektet» ved Universitetet i Oslo der målet har vært å tilgjengeliggjøre, og stimulere, til aktiv forskning av sorenskriverens tingbøker.¹⁴ Dette førte til en rekke kilde- og forskningspublikasjoner. Ved siden av dette har vi geografisk begrensede undersøkelser om kriminalitetsutbredelsen som Terje Sødal¹⁵ og Margit Løyland¹⁶ har foretatt for Agder, Erling Sandmo for Rendalen¹⁷ og Henrik Oterhals for Jemtland.¹⁸ I tillegg har vi en mer overordnet nasjonal kriminalitetshistorie hos Jørn Sandnes sin bok

⁸ Imsen 2009.

⁹ Figenschau 2019: 76-77.

¹⁰ Figenschau 2019: 34.

¹¹ Figenschau 2019: 67.

¹² Figenschau 2019: 81-82.

¹³ Næss 1985.

¹⁴ Universitetet i Oslo 2020. Tingbokprosjektet.

¹⁵ Sødal 2010. *Til Skræk og Exempel*.

¹⁶ Løyland 1992. *Slagsmål, leiermål og bøtlagte egder 1600-1700*.

¹⁷ Sandmo 1992. *Tingets tenkemåter*.

¹⁸ Oterhals 2013. *Æren på tinget*.

«kniven, ølet og æren».¹⁹ Målet med de fleste kriminalitetsstudiene har vært å stadfeste kriminalitetssituasjonen, endringer, tilstand og spørsmålet om når, og hvorfor, endringene hendte. Ved siden av kriminalitetshistorie vil oppgaven gå inn på generell statsdannelse i perioden, og fremveksten og profesjonalisering av rettssystemet innen rettshistorie. Her har Hans Eyvind Næss sine undersøkelser av sorenskriveren²⁰, lagmannen²¹ og prokuratorerne²² vært sentrale. Dette ved siden av generelle og spesifikke undersøkelser av stats-²³ og rettsdannelse²⁴ i Norge.

1.2: Problemstilling

Når temaet er overgangen fra forlik til henrettelse for drapssaker, blir min hovedproblemstilling denne: *Hvorfor, hvordan og når var det en overgang fra forlik og drapsbot for mange typer drap, til dødsstraff for alle drap i perioden 1550-1700 i Oppland?*

Problemstillingen er dermed tredelt. Den første delen omhandler spørsmålet om når skifte forgikk, der jeg ønsker å stadfeste dette så nøye som mulig. Dermed hvorfor og hvordan det kom i stand en overgang fra forlik til henrettelse som straff for drap. Der disse to siste delene henger tett sammen. Dette leder i sin tur til en kartlegging av hva slags motiver og interesser som inngikk i forliksprossene og hva som gjorde at en drapsmann ble dømt til bot og forlik, mens andre ganger til henrettelse. Endelig omfatter min analyse å klarlegge ikke bare fasene i denne lange rettsutviklingen, men også hvordan det gamle rettslige drapsprosessen i en overgangsperiode faktisk ble videreført. Mitt utgangspunkt er at denne rettsutviklingen på ingen måte var en rettlinjet og rask prosess. Statens forsøk på å gjøre drapsprosessen til en rent offentlig anliggende og dermed monopolisere straffereaksjonene, kunne ikke gjennomføres med en forordning og raske praktiske tiltak. Bygdesamfunnene strittet imot og holdt fast på den tradisjonelle rettskulturen. Dette tvang statsmakten til ulike tilpasninger, i form av forhøyede bøter i stedet for henrettelse, og ved å akseptere forlik og bøter i en viss andel saker.

¹⁹ Sandnes 1990.

²⁰ Næss 1991.

²¹ Næss 2014.

²² Næss 2008.

²³ Innen historien til norsk statsdannelse har man generelle oversiktsverk slik som Ståle Dyrvik *Norsk historie 1536-1814*, men også mer detaljerte undersøkelser som Øystein Rian *Jens Juels Statholderskap 1618-1629*, Helge Kongsrud *Det Norske kanslerembetet* og Tor Weidling *Eneveldets menn i Norge* som alle to undersøker sentrale statsinstitusjoner i Norge.

²⁴ Innen rettshistorisk undersøkelse er det verdt å påpeke Jørn Øyregaen Sunde *Speculum legale*, Erik Anners *Den Europeiske retts historie* og Dag Michael Rett – *en internasjonal historie*.

1.3: Oppgavens begrensning.

Min undersøkelse vil ha noen avgrensninger. Jeg vil holde fosterdrap og/eller barnedrap begått av mødre, såkalte dølgsmålsaker, utenfor. Jeg ønsker for denne oppgaven å se på hvordan stat og lokalsamfunn reagerte på drap mellom to individer fra forskjellige familier og drap innad i familien. Fordi temaet «fra forlik til henrettelse» er lite undersøkt tidligere, vil en overordnet nasjonal undersøkelse gjennom en lengre tidsperiode, slik Imsen gjorde²⁵, i praksis være uoppnåelig innen begrensningene for en masteroppgave. Oppgaven vil derfor ha visse geografiske og tidsmessige begrensninger. For det første vil den geografiske begrensningen forholde seg til tidligere Oppland fylke, der området vil bli presentert i starten av kapittel 2. Oppland er ikke tidligere undersøkt innen kriminalitetshistoriske undersøkelser. Samt var de ytre grensene for området stabile siden opprettelsen på 1500-tallet, og ut perioden jeg undersøker²⁶ gjør området egnet som undersøkelsesområdet. Fogderiene for Oppland fylke var Gudbrandsdalen fogderi, der inndelingen har holdt seg stabilt siden 1500-tallet. Det andre er det som startet som, og endte opp som Hadeland og Valdres fogderi. Hadeland og Valdres fogderi ble gjennom perioden en rekke ganger delt opp, og slått sammen igjen, men de ytre grensene holdt seg stabile.²⁷ Det var ingen endring i prestegjeldene som fogderiene var delt inn i igjennom perioden, variasjonen var bare hvilket fogderi disse var under. For oppgaven vil det for enkelthets skyld bli brukt betegnelsen «Hadeland og Valdres fogderi» for hele perioden. At vi har relativt stabile grenser, forenkler undersøkelsen og gjør det mulig å utføre en kvantitativ undersøkelse uten å støte på store utfordringer.

Jørn Sandnes hevder at innlandsferdselen mellom Østlandet, Trøndelag og Vestlandet alle gikk igjennom enkelte innlandsdistrikter, der Gudbrandsdalen trekkes frem som en av disse. Halvard Bjørkvik og Andreas Holmsen hevder at man så tilsvarende innlandsferdsel i andre deler av Oppland, som Valdres.²⁸ Denne ferdselen bidro til å «åpne» bygdesamfunnene.²⁹ Hva Sandnes mener med å «åpne» bygdesamfunnet gir han ingen forklaring på. Jeg vil hevde at han skiller mellom klart isolert/lukkete bondesamfunn i dalstrøk og helt åpne samfunn langs kysten, mens deler av Oppland var en mellomting. Margit Løyland har i sin hovedoppgave om Agder lokalisert klare skiller mellom isolerte og åpne samfunn. Der endringsprosesser hendte mye raskere langs kysten, på grunn av hyppigere kommunikasjon, impulser og kontroll utenfra, enn isolerte samfunnen. Disse holdt ofte lenger på eldre tradisjoner og

²⁵ Imsen 2009: 189.

²⁶ Nedrud 2017: XII. Nedrud 2016: XII.

²⁷ Se Nedrud 2016: XII. For en god forklaring om splittingen og samlingen av fogderiet gjennom perioden.

²⁸ Bjørkvik & Holmsen 1978: 75.

²⁹ Sandnes 1990: 111.

normer.³⁰ Oppland vil dermed ligge mellom disse to «ekstreme». Der man muligens ser eldre normer leve lenger enn langs kysten, men at de mottar impulser og kontroll utenfra som er med på å endre samfunnet i en jevn fart. Denne samfunnstypen er ikke tidligere undersøkt alene. Man har som oftest tatt enten kystsamfunn eller isolerte samfunn og sammenlignet disse, slik Erling Sandmo gjorde med sammenligning mellom Solør/Østerdalen og Jæren/Dalane.³¹

For det andre vil den tidsmessige begrensningen bli mellom årene 1550-1700. Jacques Le Goff hevder at å dele historien inn i perioder aldri er en nøytral avgjørelse, men at det alltid ligger en verdivurdering bak periodiseringen.³² Vi historikere finner da likhetstrekk innen en periode vi mener skiller seg kraftig ut fra perioden før og etter. Derimot er det sjeldent det finnes klare grenser for periodiseringen, men heller en jevn overgang der man ser nye trekk i en eldre periode, eller visa verca med eldre trekk i en nyere periode. 1600-tallet blir ofte i norsk, og internasjonal rettshistorie, sett på som et klart brudd med perioden før og etter, med store sosiale, juridiske, og enkelte vil hevde, mentale endringer. Når jeg da ønsker å se på endringsprosessen for overgangen fra forlik til henrettelse for drap, og hvordan hver av straffereaksjonene blir begrunnet lokalt og fra myndighetene, er det verdt å ta med periodene før og etter det primære forskningsperioden. De eldste bevarte fogdregnskapene fra Oppland er fra 1548. Noe som gjør dette til et klart startpunkt. Fordi det er vanskelig gå lenger tilbake uten det primære kildegrunnlaget mitt. Enden for oppgaven blir satt til 1700. Dette fordi jeg antar det gir en grei margin etter endringene på 1600-tallet. Terje Sødal viser at endringen foregikk på Agder³³, slik kan jeg klarer å plukke opp eventuelle rester av endringsprosessene.

1.4: Definisjon av sentrale begrep.

Det er enkelte begrep som er sentrale for oppgaven og det er nødvendig å gi en definisjon av dette i forkant. Jørn Sandnes beskriver 1500-tallets Norge som et voldssamfunn³⁴, men det betyr ikke at samfunnet er et «drapssamfunn». Vold henger tett sammen med drap. Ved at drap kan være det endelige utfallet av vold og voldsutøvelse sett opp mot hverandre.

³⁰ Løyland 1992: 140-142.

³¹ Sandmo 1999: 23.

³² Le Goff 2014: 17.

³³ Sødal 2019: 34.

³⁴ Sandnes 1990: 83.

1.4.1: Drap og Mord

Gjennom arbeidet med primærkildene leser man raskt bruk av to begreper for å skille mellom alvorligheten av handlingen av det å ta livet av en annen person. Det første er begrepet *drap*. Som i 1620-21 da *Hallsteenn Olluffsenn* ble henrettet fordi han hadde begått drap.³⁵ Mens det andre begrepet er *Mord*. Slik som i 1695 da *Ole Pedersen Berge* sto tiltalt for mord på *Birgitte Erikesdatter*.³⁶ Hva er skillet mellom begrepene mord og drap på 1600-tallet når de begge beskriver den samme handlingen?

Psykolog Pål Grøndahl hevder at vi i dag har et sosialt språklig skille mellom forståelsen av drap og mord uten at det ikke er et juridisk skille. Mord er en overlagt handling, mens drap brukes generelt i dagligtalen.³⁷ Skillet får støtte av Erlend Hem som viser til at mord, som juridisk begrep, forsvant etter avviklingen av straffeloven av 1842, og var frem til da gjeldende for de groveste drapene.³⁸ Med andre ord er Grøndahl og Hem enig om at drap er alminnelige drapsforbrytelser, mens begrepet mord brukes kun om de verste drapene.

Leter man etter forskjellen, og en definisjon mellom mord og drap i de aktuelle lovverkene for perioden 1550-1700 leter man forgjeves. Nærmeste man kan finne er i Kristian 4. norske lov av 1604, der drap brukes generelt om når en dreper uten å miste muligheten til å inngå forlik og drapsbøter.³⁹ Mens mord brukes som eksempel på et «nidingsværck»⁴⁰ som siden Magnus Lagabøters landslov av 1274 er et begrep som angår de verste måtene, eller personer man kan drepe.⁴¹ Med andre ord brukes begge begrepene uten å gi noen klar definisjonsforskjell, men man ser en retning i at begrepet mord brukes om mer alvorlige drapssaker. Det nærmeste man kommer en direkte definisjonsforskjell er i en juridisk ordbok fra 1665 over norsk lov og uttrykk skrevet av *Christen Ostensen Veylle*, rådmann i Roskilde. Drap defineres her som «*mandslet*» eller om man ihjelslår en annen.⁴² Mens rundt begrepet mord får vi en mer nøye definisjon. Der mord er når noen på forsettlig vis, med «opplagt raad» går inn for å drepe en annen.⁴³ Dermed vil jeg hevde at vi kan finne en samtidig definisjon på midten av 1600-tallet. Der drap er «alminnelige» drap, der hensikten ikke var å drepe, men det skjedde som en

³⁵ Nedrud 2016: 35.

³⁶ Oplandenes lagstol tingbok nr.2 1695: 2.

³⁷ Grøndahl 2019: 27-28.

³⁸ Hem 2001: 36-42.

³⁹ Hallanger, Brandt,1855: 39. Mandhelge Balcken, cap.1

⁴⁰ Hallanger, Brandt,1855: 41-42. Mandhelge balcken, cap.2.

⁴¹ Eksempler på nidingsverk er om man dreper en man har sluttet fred med, landsforræderi, dreper lagmann, om man begår dødelig hevn og om man dreper en annen i sitt eget hus. Hallager & Brandt 1855: 41-42.

⁴² Veylle 1665/1977: 212.

⁴³ Veylle 1665/1977: 561-562

konsekvens av noe annet. Mens mord er overlagte, planlagte drap, der en går inn for å drepe den andre. Men man skal ikke utelukke at det kan ha hatt en annen definisjon tidligere.

1.4.2: Nødverge og vådedrap

Ved innføringen av Kong Kristian den 4. norske lov i 1604 ble det innført to nye juridiske begrep som stilte formelle krav til omstendigheter rundt drapet.⁴⁴ Det første begrepet er *Nødverge*. Ifølge den samme juridiske ordboken fra 1665 defineres det som et uaktsomt drap begått i forsvar mot en som overfaller ham.⁴⁵ Hvis en «kom for skade» til å drepe noen når en forsvarte seg mot et overfall, ville det blitt definert som nødverge. I praksis vil jeg hevde at denne innføringen kan bygge på rettspraksisen rundt det norrøne begrepet «ufyrirsynja» som kan oversettes med uaktsomt/uforsettlig som tidligere var kravet til omstendighetene rundt drapet for å inngå forlik og bot.⁴⁶ Med andre ord var nødverge i praksis kun en lovfesting av et eldre rettssituasjon.

Det andre begrepet er *Våde*. Her kan vi ikke gå til den juridiske ordboken, for de siste bokstavene i alfabetet inneholder forklaring på veldig få begreper. Samtidig som aktuelle lovverk heller ikke gir noen definisjon. Jon Gisle hevder den eldre definisjonen av våde var «en uheldig hendelse».⁴⁷ Dermed kan vådedrap i praksis defineres som drap begått med uhell. Det kan være en utvidelse av vådeverk, som ifølge Steinar Imsen defineres som en handling begått uaktsom.⁴⁸ Det er sjeldent man kommer over bruken av «våde» i kildematerialet mitt for å belyse bruken av begrepet, men et tilfelle har vi i fogdregnskapet fra 1653-54 der *Chlaus Oelsönn* ble dømt til drapsbøter for sitt «waade werch».⁴⁹ Drapsmannen skal ha forårsaket at *Rasmus Oelsönn* falt ned en trapp slik at han skadet seg med døden som følge.⁵⁰ Dermed kan man hevde at man ser likhetstrekk mellom moderne historisk forståelse av begrepet og bruken av det på 1600-tallet.

1.5: Metodevalg.

Oppgaven vil bygge på en kvantitativ undersøkelse som grunnlag for en kvalitativ undersøkelse av hvordan allmuen, øvrigheten, staten, statlige regler og lokale normer påvirket, og endret, hvordan man skulle reagere imot at en som hadde begått drap på en annen. For denne oppgaven ønsker jeg å lokalisere samtlige drap for Oppland i den valgte

⁴⁴ Hallager & Brandt 1855: 40. Mandhelge Balcken, Cap.1.

⁴⁵ Veylle 1665/1977: 580.

⁴⁶ Imsen 2009: 228.

⁴⁷ Gisle 2020.

⁴⁸ Imsen & Winge 2004: 483.

⁴⁹ Nedrud 2017: 184.

⁵⁰ Nedrud 2017: 182-183.

perioden, som kildemateriale mitt gir informasjon om, og dermed gi en statistisk fremvisning av drapssakene og utfallet av sakene. Et vanlig spørsmål ved kvantitativt arbeid er hvor mye data som er tilstrekkelig for å arbeide kvantitativt.⁵¹ Men for denne oppgaven vil det som følge av klart kildeomfang være ønskelig å gi en uttømmende kvantitativ fremstilling av kildebelagte drapssaker i undersøkelsesperioden.

Som andre undersøkelser av kriminalitet på 1600-tallet, har påpekt vil også min analyse være beheftet med betydelig mørketall for perioden. Dette på grunn av svakhetene med kildene og mangelen på komplette kildeserier. Det vil ikke være mulig å gi en kvantitativ fremstilling av alle drap med sikte på en uttømmende presentasjon når man allerede i forhand har antakelser om betydelige mørketall. Derimot må historikerne bygge på de kildene som er tilgjengelige, og ut fra det bygge antakelser og teorier om sammenhenger og forklaringer. Hadde tilgangen på tall vært komplett, kunne fremstillingen og konklusjonen blitt en annen.

For denne oppgaven forstår jeg kvalitativ undersøkelse som en empirisk tekstanalyse av skrevne kilder. Der man analyserer og tolker kildene med mål om å sette drapssakene og overgangen fra forlik til henrettelse i en sammenheng med den generelle historien for perioden. Ønske med denne fremgangsmåten er å gå inn i de enkeltsaker som gir meg nok kvalitativ informasjon til å kunne skrive spesifikt om utfallet, men som også generelt gir informasjon om endringsprosessen i perioden. Da kan man spørre hva som skilte sakene som endte i forlik contra henrettelse. Hvordan argumenterte øvrigheten og allmuen for utfallet av saken, hvordan endret maktforholdet seg i perioden og hvordan kan man forklare endringsprosessen man ser ut fra et aktørperspektiv. Men også et strukturperspektiv med inntrykk av en fast variabel som grunnregel for forhold i perioden, men som endrer seg gjennom en langsom og stabil prosess⁵². Ved strukturperspektivet er det nødvendig å se på statlige styringsidealer med et «ovenfra og ned» perspektiv gjennom lover, forordninger, brev og rettsavgjørelser fra høyere rettsinstanser som gir inntrykk av en langsom endringsprosess. Men også se på hvordan de lokale normene mellom individene endret seg langsomt i Oppland gjennom lokale rettsavgjørelser, utfallet av drapssakene og kongebrev fra allmuen til kongen for å lete etter forklaringen om hvorfor man ser endringen. For å begrense den *metodologiske nasjonalismen* må man se på endringsprosesser, som kom utenfra den dansk-norske stat, som kan ha påvirkning på endringene på lokal plan. Her vil overordnede perspektiver som religion og utviklingen av rettssystemet generelt spille en rolle på det lokale planet. Et

⁵¹ Solli 2018: 97-98.

⁵² Myhre 2014: 171,176.

undersøkingstema utvikler seg aldri isolert fra omverdenen, uansett hvor isolert et undersøkelsesområde var. Da er kontekstualiseringen nødvendig for å forstå samtiden og tolke kildene på korrekt måte.⁵³

1.6: Kildeutvalg med kildekritikk av hver enkelt.

Noe av det mest sentrale innen en historisk undersøkelse er kildekritikk. Dette i form av hvilke kilder vi kan arbeide med, hva slags type kilde de er, kildens troverdighet og hva kan kildene brukes til.⁵⁴ Alle de sentrale kildene vil bli presentert og gjennomgått i egne underliggende kapitler, men først er det enkelte generelle kildekritiske momenter for alle kildene mine. Det mest sentrale spørsmålet er kildens troverdighet og representativitet. For å vurdere påliteligheten til kildene må man spørre seg om personen som produserte kilden hadde evne, vilje og mulighet til å gi en troverdig fremstilling av det han beskriver⁵⁵. Alle kilder jeg arbeider med bygger på direkte forhandlinger (tingbøkene), innbetale bøter for faktiske hendelser (bøtelistene) eller brev (diplomer/kongebrev) som ble skrevet i det samme øyeblikket som hendelsen ble kunngjort til skriveren. Bodil Erichsen påpeker at ingen av disse kildene er åpenbart bedre enn de andre, men de kan til en viss grad utfylle hverandre ved at de kan gi innblikk i drapssaken fra flere hold⁵⁶.

Det er viktig å påpeke at nesten alle primærkildene jeg undersøker er skrevet av embetsmenn som arbeidet for statsmakten. Bøtelistene er skrevet av den lokale fogden, tingbøkene av sorenskriverne og lovverket skrevet av kongen eller kongens menn. Diplomene, det vil si brev mellom allmuen, men også til og fra kongen, er den ene primærkilden der allmuen *kunne* komme direkte til ordet, men de fleste brevene var likevel skrevet av sorenskriveren på vegne av allmuen. Mest ønskelig hadde det vært å jevne ut denne skjevheten av kilder, men det har det ikke vært mulig å lokalisere. Dermed kan det stilles spørsmålsteget ved representativiteten til kildene mine, men jeg vil hevde at skjevheten ikke er det største problemet når jeg undersøker reaksjonene for drap.

Harald Espeli har lokalisert at det, før innføringen av fastlønn for embetsmenn på 1800-tallet, fantes et utbredt økonomisk mislighold av regnskapene som en arv fra eneveldets tid der det ikke fantes formelle konsekvenser.⁵⁷ Man kan ikke utelukke at fogdene i Oppland også underrapporterte bøtesatser inn til kongen i regnskapet. Fra Gudbrandsdalen på 1660-tallet

⁵³ Kaldal 2011: 72-73

⁵⁴ Kjeldstadli 2016: 169-170.

⁵⁵ Andersen, Rosland, Ryymin, & Skålevik 2017: 75.

⁵⁶ Erichsen 1997: 267-268.

⁵⁷ Espeli 2021: 148,153-155

kjenner vi særlig til en korrupsjonssak mot fogden for underrapportering av landskyld⁵⁸. Jeg vil derimot hevde at korrupsjonssaken, eller andre mislighold av fogdregnskapet, neppe har hatt stor innvirkning på representativitet. Drap har siden middelalderen vært en såpass alvorlig hendelse at enhver hadde rett og plikt til å forfølge en drapsmann.⁵⁹ Og at fremgangsmåten for å lyse et drap på seg⁶⁰, eller straffes for et drap, var et offentlig anliggende⁶¹ som ville gjort det svært vanskelig, nærmest umulig med minnelig oppgjør mellom fogd og drapsmann.

Et generelt moment er tilgjengeligheten, og forståelsen, av primærkildematerialet. For det første er alle primærkildene skrevet med gotiske bokstaver med varierende håndskrifter og en skrivestil som endret seg over århundret.⁶² For det andre er kildene skrevet på en blanding mellom dansk og gammelnorsk med innslag av latinske og tyske uttrykk. Med en gradvis tilpasning av språket til å tilpasse seg dansk skrivestil som følge av påvirkning fra statlig hold utover perioden. Men noen standardisering, rettskriving og språkrensing skjer ikke før på 1700-tallet.⁶³ Dermed blir språket i kildene et språk som skiller seg kraftig fra moderne norsk/dansk i setningsoppbygging og ordvalg. Der rettskriving, slik vi kjenner det, ikke var vanlig, slik at samme ord kan skrives på forskjellige måter.⁶⁴ Dette er momenter som problematiserer transkriberingen og fortolkningen av kildematerialet.

Lensregnskapene for Oppland mellom 1606/12-95 er transkribert av Rune Nedrud og utgitt som bøker av slektshistorisk forlag.⁶⁵ Diplomene frem til 1570 er transkribert og publisert i sin helhet i serien *Diplomatarium Norvegicum*.⁶⁶ For diplomene etter 1570 er enkelte transkribert og regionalt sortert i Riksarkivet, men andre er uten fullstendig transkribering og tilgjengelig kun som oppsummering. Kongebrevene frem til 1660 er transkriberte i sin helhet⁶⁷, mens kongebrevene etter 1660 er trykket som en oppsummering uten en fullstendig transkribering⁶⁸. Jeg har ikke lokalisert noen grunn til å tvile på forfatterens treffsikkerhet ved transkriberingen av kildene. Dette gjør at kildene blir lite tilgjengelig for allmennheten ved at man må analysere og tolket hver sak med sitt språkvalg individuelt. Kildegrunnlaget for

⁵⁸ Lunden 1971: 423-427. For mer detaljert informasjon om korrupsjonssaken se: O.A Øverland, «*Forviklinger paa Oplandene i Midten af det 17. Aarhundrede*». HT 2.R. IV (1884): 273-303. Samt HT 2.R. V (1886): 1-50.

⁵⁹ Kjus 2011: 48-49.

⁶⁰ Sødal 2010: 34.

⁶¹ Kjus 2011: 48.

⁶² Johannessen 2012: 20.

⁶³ Nesse 2018: 381-386.

⁶⁴ Johannessen 2012: 42.

⁶⁵ Nedrud 2017. Nedrud 2016.

⁶⁶ Det har kommet ut totalt 23 bind av denne serien.

⁶⁷ Tilgjengelig i serien «Norske Rigs-Registranter».

⁶⁸ Tilgjengelig i serien «Norske kongebrev».

denne oppgaven er varierende kilder som ble produsert i perioden av varierende grunner, men alle hadde som hensikt å på en eller annen måte å føre informasjon om drapssaken fra en part til en annen. Jeg vil videre presentere de sentrale primærkildene, hva slags informasjon vi kan få ut fra de og fordeler/ulempene med de varierende kildene.

1.6.1: Fogdregnskaper med sikt- og sakefall lister.

I fogdregnskapene finner man sikt- og sakefall lister som er regnskapet over innbetalte bøter for kriminelle handlinger i fogderiet, skrevet av fogdene i Oppland. Utgifter for henrettelser står også i regnskapet, men under annen del. Det er verdt å påpeke at regnskapet ble, frem til innføringen av eneveldet i 1660, ført fra mai til april i det påfølgende år og ikke januar-desember som vi er mest vant til i dag. Etter det virker det som regnskapet ble ført for hvert kalenderår. Regnskapet ble hvert år sendt til København som en del av lensregnskapet for årlig kontroll.

Ulempen med regnskapet er at den kvalitative mengden informasjon er begrenset. Vanligvis i en drapssak får man høre navnene på de involverte, hvordan drapet hendte, om det ble henrettelse eller bot for drapet, og en gang iblant gir den informasjon om hvem som dømte. Informasjonsmengden per sak varierer, men de fleste drapssakene har mer informasjon per «post» enn andre saker. Regnskapet ble produsert for å holde kontroll på inntekter/utgifter og da trenges det begrenset med informasjon om årsaken til inntektene og utgiftene. Fogdene måtte begrunne og forklare alle inntekter og utgifter ovenfor sentralmyndighetene. Samtidig, der regnskapet gir mer informasjon per sak tilrettelegger det for en kvalitativ undersøkelse. Hans Eyvind Næss hevder at lensregnskapene er viktig kilde i undersøkelser om vold og drap fordi drapssakene utløste behov for mer informasjon, som ble satt inn i vedlegg.⁶⁹ Dette kan være en kopi av domsbeslutning og forhandlinger på tinget eller en gjennomgang av den henrettedes eiendom og bo for å fordele dette til kongen og etterlatte. Men jeg vil også hevde de kortfattede «postene» kan gi kvalitativ informasjon ut fra utbredelsen av særelementer som flere «poster» har tilfelles. Noe som gjør lensregnskapene til viktige kilder, er at de oftere er bevart lengre tilbake i tid, og jevnere enn tingbøkene og andre kilder.⁷⁰

For fogderiene i Oppland er enkelte årganger gått tapt og for en del årganger, etter innføringen av eneveldet, er innsamlingen «bortforpaktet» til private. Med det menes at embetsmenn eller rike sivile kunne kjøpe rettet til alle bøteinntektene for et år imot en fast

⁶⁹ Næss 1994: 65.

⁷⁰ Erichsen 1997: 268.

sum på forkant. Dette var ifølge Terje Sødal ikke uvanlig på slutten av 1600-tallet⁷¹. Dette førte til at regnskapene ofte ikke er bevart, med unntak av enkeltstående kvitteringsbrev for betalte bøter.⁷²

1.6.2: Tingbøker.

Fra 1633 var det lovpålagt å føre detaljerte tingbøker på de lokale tingene mens de foregikk, og ikke i ettertid.⁷³ Disse tingbøkene var protokoller over alt som foregikk på de lokale tingene og var skrevet av den lokale sorenskriveren⁷⁴, der han ofte leste opp hva han hadde skrevet i tingboken før tinget ble hevet. Dette for å sikre seg at det var riktig nedskrevet.⁷⁵ Tinget oppfylte en rekke funksjoner som kommunikasjon mellom allmuen og øvrigheten, som den lokale domstolen, myndighetskontroll og sosial arena.⁷⁶

En mangel ved tingbøkene som kilde er, som Sødal påpeker, at ikke alle straffesaker kom opp for tinget og at domsavgjørelsen i tingboken kanskje ikke ble den endelige avgjørelsen ved at saken kunne bli tatt opp i en høyere rettsinstans.⁷⁷ Straffesaker kunne bli henlagt før det nådde det lokale tinget.⁷⁸ Men de aller fleste drapssakene kom opp for domstolen enten for behandling av skyldspørsmålet eller oppgjøret med etterkommerne av den drepte. Videre kan det være slik Erichsen påpeker at tingboken ble produsert for å være bygdas kollektive hukommelse, der elementer, som virket selvfølgelig for allmuen og øvrigheten, ikke ble diskutert eller skrevet inn.⁷⁹

Oppland var i store deler av perioden jeg undersøker delt i fire tinglag. Gudbrandsdalen hadde to tinglag, men disse var underlagt samme sorenskriveri. Det vil si den samme sorenskriveren var på begge tinglagene. Mens Hadeland og Valdres også var delt i to tinglag i perioden tingbøker er bevart, men med forskjellige sorenskriverier. Det er bevart tingbøker fra alle fire tinglagene for cirka samme periode. For Hadeland og Valdres fogderi er den eldste tingboken fra Hadeland, Land og Valdres sorenskriveri i 1651 og er, utenom noen få årganger bevart frem til 1700. Mens det andre sorenskriveriet var Toten, Biri og Vardal som har jevnlig

⁷¹ Sødal 2010: 19.

⁷² Enkelte tilfeldige bøte-kvitteringer er bevart i perioden 1674-1676.

⁷³ Bernssen 2019: 173.

⁷⁴ Sorenskriveren ble innført i 1591 som sekretær og føre tingbøker, men utviklet seg utover 1600-tallet med økende juridisk kompetanse til å bli formell meddommer i 1634 og enedommer i alle saker utenom odels-eiendom tvister og livs- og æressaker i 1687. Imsen 2004: 408.

⁷⁵ Seip 1953: I.

⁷⁶ Sandmo 1992: 32.

⁷⁷ Sødal 2010: 20-21.

⁷⁸ Imsen 2009: 213-216

⁷⁹ Erichsen 1997: 265-266.

bevarte tingbøker fra 1661 til 1700. Her og med noen hull og en bok fra 1652-54. For Gudbrandsdalen fogderi er den første fra Nord-Gudbrandsdalen, der tingbøkene er bevart kontinuerlig fra 1662 frem til 1703. Mens det for Sør-Gudbrandsdalen er bevart tingbøker for periodene 1664-1686 og 1694-1701.

Det som gjør tingbøkene svært verdifulle, er at de gir detaljer fra rettsforhandlinger og vitneutsagn. Det kan gi historikere essensiell informasjon om holdninger og normer hos den lokale allmuen samt øvrighetens reaksjoner og syn på de enkelte drapene. Tingbøkene viser ikke minst hvordan sorenskriveren, allmuen og øvrigheten oppfattet, tolket og praktiserte lovverket⁸⁰, samt hvordan folkelig rettsoppfatning spilte inn ved de endelige rettsavgjørelsene. Derimot er det tidvis nokså kortfattede referater. Svakheten for Oppland er at vi kun får fylldige beskrivelser av drapssaker på tingene rundt 1660-årene. Forskeren blir derfor avhengige av andre mer spredte eller mindre detaljerte primærkilder for mesteparten av undersøkelsesperioden, med enkelte domsbrev kopiert fra tingbøkene som var vedlagt regnskapet. Det betyr at vi ofte mangler detaljkunnskaper om drapene før tingbøkene ble ført, før 1650- og 1660-årene. At tingbøker mangler er dessverre et generelt problem for perioden.⁸¹

1.6.3: Diplomer og kongebrev.

Diplomer i eldre norsk historie omfatter enkeltstående brev og dokumenter knyttet til rettskonstituerende handlinger, slik som avtaler, vitneprov, grid- og landvist dommer.⁸² Brevene kan være domsbrev som formidler en domsavsigelse i straffesaker, eller andre tvister som kom opp på tingene, eller så kan de være formidlinger mellom øvrighet og allmuen. For drapssaker ble det produsert flere forskjellige typer brev som har overlevd frem til i dag. Det var *provsbrev*, *grid-* og *landsvistbrev* og *kvitteringsbrev*.⁸³ Der alle brevene fylte en rolle. *Provsbrevene* ble produsert ved etterforskningen av drapet og kan gi oss detaljerte beskrivelser av drapet.⁸⁴ *Gridsbrev* ga midlertidig beskyttelse og *landsvistbrev* som ga varig beskyttelse i riket.⁸⁵ Samt *kvitteringsbrev* som kan gi informasjon om oppgjør med statsmyndigheten og muligens etterkommerne.⁸⁶ Alle drapsbrev følger mer eller mindre samme formelle oppsett. Hva slags informasjon vi får i hver del avhenger av hvilken type

⁸⁰ Bernssen 2019:168.

⁸¹ Bernssen 2019: 170-171.

⁸² Sjødal 2010: 21.

⁸³ Sandnes 1990: 37.

⁸⁴ Sandnes 1990: 37.

⁸⁵ Tylden 1964: 8-9.

⁸⁶ Imsen 2009: 188-191.

drapsbrev det er.⁸⁷ Videre vil kongebrevene, med andre ord brev fra kongen til myndighetsperson eller individ, være en kilde for statsmyndighetens håndtering av innsendte klager eller søknader om benådning. De bevarte kongebrevene er for perioden 1523-1660 tilgjengelig gjennom kildeserien *Norske Rigs-Registranter*⁸⁸, mens for perioden 1660-1702 er brevene oppsummert i kildeserien *Norske kongebrev*.⁸⁹

Den største svakheten til diplomene og kongebrevene er at det er sparsomt med brev, meget variert hvilke brev som har overlevd og hvor disse kommer fra. Noe Sandnes påpeker gjør de uegnet til kvantitative undersøkelser om utbredelsen av drap.⁹⁰ Sødal har poengtert at Agder hadde høyere antall diplomer enn man skulle anta. Han hevder dette skyldes at den samme familien var selveiende bønder, på den samme gården, gjennom generasjoner og da var det større ønske og behov for å ta vare på brevene.⁹¹ For Oppland har dessverre få drapsbrev overlevd frem til i dag. Diplomene og brevene har da sin verdi i det kvalitative og empiriske istedenfor eventuelle statistisk oversikt. Dermed vil denne kilden bli brukt til å gi informasjon om de få drapssakene vi får høre om.

1.6.3: Andre rettsinstanser.

Det var ikke alle drapssaker som ble avsluttet på de lokale tingene. Enkelte drapssaker ble anket til lagstolen eller herredagen/overhoffretten. De fleste drapssakene, spesielt i første halvdel av perioden, ble endelig avgjort på de lokale tingene, og saken hadde ofte ikke mulighet til å bli tatt opp av en annen instans før drapsmannen allerede var henrettet. Etter hvert utover 1600-tallet ble det tvunget å anke opp i rettssystemet hvis en drapsmann skulle henrettes. Derfor kan man se flere drapssaker komme opp til høyere rettsinstanser i det kommende århundre. Oppland med sine to fogderier tilhørte «Oplandenes lagstol» og herifra er det bevart få protokollbøker. Bøkene er bevart for perioden 1613-1615 og 1696-1727. Disse vil bli undersøkt, men det er tvilsomt hvor mange drapssaker som kom opp i denne perioden. *Herredagen* var Norges høyeste rettsinstans under kongen frem til 1664 og protokollene for perioden 1578-1664 er trykt i kildeserien *Norske Herredags-dombøker*.⁹² Etter 1669 fylte Overhoffretten de samme funksjonene som Herredagen og disse protokollene

⁸⁷ Solberg 2003: 30-34.

⁸⁸ Schutter, Fladby & Sogner 1961: Forord.

⁸⁹ Fladby & Foslie 1995: 4-7

⁹⁰ Sandnes 1990: 37.

⁹¹ Sødal 2010: 21-22.

⁹² Er varierende hva som er bevart etter herredagen. Er bevart rester av dombøker, Avsiktsbøker, Stevningsbøker og supplikkbøker etter herredagens møter for perioden 1578-1664. Se forordene av Jens Arup Seip for klar oversikt. Seip 1941: VI. Etter dette er det gitt ut en bok til. Grønli 1972.

er utgitt i serien *Overhoffrettsdomar*⁹³ for perioden 1667-1699. Disse protokollene kan gi spesifikt informasjon om drapssaker i Oppland og hvordan personer med høyere juridisk erfaring argumenterte for forlik, henrettelse eller tilgivelse.

1.6.4: Lovverk i perioden.

I perioden 1550-1700 foregikk det en standardisering og videreutvikling av lovverket. Norge var tidlig ute med å få et riksdekkende lovverk gjennom Kong Magnus Lagabøters landslov i 1274.⁹⁴ Den regulerte straffer og reaksjoner for drap og i prinsippet skulle enhver som drepte en annen bli erklært fredløs, og skulle henrettes. Men loven åpnet for at en drapsmann kunne få innvilget «kongens fred» gjennom en bestemt prosedyre. En drapsmann skulle ta ansvaret for drapet gjennom «viglysning». Viglysning var å skulle, i løpet av samme dag, i samme fylke som drapet skjedde, gi informasjon til en fri og fullmyndig mann om at man tok ansvaret for drapet.⁹⁵ Videre måtte drapsmannen kontakte kanselliet i Oslo for å skaffe seg en midlertidig rettsikkerhet mens drapssaken ble etterforsket og avgjort.⁹⁶ Det viktigste var, slik Imsen skriver, at drapsmannen tok ansvaret for drapet og var villig, og i stand til, å betale bot til kongen og inngå forlik med de etterlatte.⁹⁷ Etter etterforskningsleddet og domsavgjørelsen, ville drapsmannen motta landsvistebrev som ga han varig beskyttelse i riket mot at han betalte tegn og fredskjøpet til kongen, og inngikk forlik.⁹⁸ Der «tegnet» var kompensasjon til kongen for en tapt undersått⁹⁹ og fredskjøpet var betaling for å ha mottatt landstvistebrevet som ga han varig beskyttelse. Det vokste frem en rettspraksis i senmiddelalderen at kravet for å få innvilget landsvist var at drapet hadde hendt «Ufyriresynja», med andre ord at det var et uaktsomt drap.¹⁰⁰

Dette lovverket var skrevet for hånd, og senere avskrevet, og var gjeldende rett frem til starten av 1600-tallet. Ulempene med landsloven var at den var skrevet på norrøn og var dermed vanskelig for domsmenn å forstå, tolke og dømme ut fra. Samtidig eksisterte det mange avskrifter av lovverket som varierte en del i ordvalg og utforming, slik at det ikke eksisterte noen standardisert lovbok alle som dømte i landet jobbet ut fra.¹⁰¹ Dette førte til variasjon i

⁹³ Dombøkene for overhoffretten er trykte i tre bøker for perioden. Nygard 1981. Nygard 1987. Nygard 1995.

⁹⁴ Sunde 2012: 121-123.

⁹⁵ Taranger 1970: 51. Mandhelgebolken, kap.12.

⁹⁶ Næss 2014: 58.

⁹⁷ Imsen 2009: 1976.

⁹⁸ Imsen 2009: 216.

⁹⁹ Imsen 2009: 220.

¹⁰⁰ Imsen 2009: 228-229.

¹⁰¹ Hallanger & Brandt 1855: 1.

lovanvendelse og rettspraksis.¹⁰² Spesielt når den lese og skrivekyndige på tingene, sorenskriveren ofte var dansk førte dette til ytterlige problemer. Det ble fra slutten av 1500-tallet iverksatt arbeid med å oversette lovverket¹⁰³ Dette ble *Kong Christian den fjerdes norske lovbog av 1604*¹⁰⁴ som ble trykt, og var dermed en standardisert lovbok alle arbeidet ut fra. Loven var i praksis en oversetting og modernisering av språket i landsloven fra 1274¹⁰⁵ men med innføring av flere retterbøter. Med visse redigeringer av enkelte av bestemmelsene.¹⁰⁶ Slik som kravet om at drapet måtte ha skjedd i våde eller nødverge for å få innvilget muligheten for forlik og drapsbøter.

I prinsipp skulle en ifølge Landsloven av 1274¹⁰⁷, og Kristian 4. norske lov¹⁰⁸, ved enhver drapsbot til kongen også inngå forlik med den dreptes etterlatte. Der partene ble enige om et utlegg¹⁰⁹ til de etterlatte. Denne avtalen kunne være en privat avtale mellom partene. Slik som i 1653-54 der partene ble enige om et forlik på 12 riksdaler til den døde barn og kone.¹¹⁰ Eller at det ble satt ned en nemnd bestående av slektninger til drapsmannen og offeret som skulle avgjøre hva forliket skulle gå ut på.¹¹¹ Det private forliket skulle være en kompensasjon for den drepte, men hva drapsmannen skulle dømmes til var en sak som skulle avgjøres ved domfellelse på tinget før forliket, og ikke «glemmes» gjennom et privat forlik. I en kongelig forordning fra 1590 presiseres at det å inngå privat forlik mellom drapsmann og etterlatte, uten å trekke inn rettsapparatet, som skal ha vært vanlig i enkelte steder i Norge, var forbudt.¹¹² Derimot var det visse typer drap som var erklært som ubotamål. Dette var drap man ikke kunne betale bøter for. Det var et absolutt krav at hvis en begår *Nidingsverk* var dette ubotamål. Det er en rekke forbrytelser som ble betegnet som nidingsverk. For denne oppgaven er de mest aktuelle bestemmelsene at hvis man drepte en person man har inngått fred og trygghet med, tar blodhevn på en som har fått rettsikkerhet eller myrder en annen person skal disse betegnes som nidingsverk. I tillegg er det nidingsverk om man dreper en innen nær familie, ektefelle eller en annen i deres hjem/gård.¹¹³ Da skulle drapsmannen

¹⁰² Næss 2014: 22.

¹⁰³ Sunde 2012: 177. Næss 2014: 22.

¹⁰⁴ Hallanger & Brandt 1855.

¹⁰⁵ Prebensen & Smith 1887: VII.

¹⁰⁶ Sunde 2012: 177-178.

¹⁰⁷ Taranger 1970: 44. Mandhelgebolken, kap.2

¹⁰⁸ Hallanger & Brandt 1855: 40. Mandhelge balcken, cap.1

¹⁰⁹ Dette utlegget kunne da enten være en bot til de etterlatte betalt i riksdaler eller materielle/jordiske goder av en viss verdi som ble gitt til de etterlatte som et avtalt utlegg.

¹¹⁰ Nedrud 2017: 183.

¹¹¹ Sødal 2010: 36

¹¹² Winge 1988: 227-228.

¹¹³ Taranger 1970: 44-45. Mannhelgebolken, kap.3. Hallanger & Brandt 1855: 41-43. Mandhelge Balcken, cap.2.

henrettes, men kongen hadde alltid mulighet til å benåde en som begikk nidingsverk på lik linje med andre forbrytelser.

Etter innføringen av eneveldet i 1660 ble det bestemt at det trengtes en gjennomgang, og endring av gjeldende lovverk i Danmark og Norge med et ønske om å koble disse sammen. Dermed ble det i 1666 gitt beskjed til lagmennene, og andre rettsgyldige i Norge at de skulle gå gjennom lovverket og gi et utkast til endringer til stattholderen. Som deretter satte ned en norsk og en dansk kommisjon som skulle sette fremsette et forslag til kongen.¹¹⁴ Dette kommisjonsarbeidet endte med utarbeidelsen og utgivelsen av *Kong Christian den femtes norske lov af 15 april 1687*.¹¹⁵ Straffelovgivningen i Norske lov av 1687 er påvirket av bibelens regler, og er direkte inspirert av Mosebøkens regler for straffereaksjoner. Der henrettelse for drap kunne begrunnes med «talionsprinsippet¹¹⁶» om at den som tar et liv skal bøte med sitt eget liv.¹¹⁷ Dette ble gjeldende rett for Norge ut perioden oppgaven undersøker. I Kristian 5. norske lov var eneste utfall av en drapssak at man skulle bøte «liv for liv» med mindre det hente av våde eller nødverge.¹¹⁸ Men kravene for å få dette innvilget var strengere enn tidligere.

Man må huske at lovverk er normative kilder. Lovverket gir et innblikk i hvordan statsmyndighetene/kongen *ønsket* allmuen og øvrigheten skulle reagere på drap, men sier ingenting på hvordan de faktisk reagerte. Tar man en ordrett tolkning av de varierende lovtekstene virker det som at enhver drapsmann skulle henrettes for drap, og benådning med bot til kongen og arvinger skulle være unntakene. Derimot virker det som at det motsatte ble tilfelle i visse deler av landet, slik som Terje Sødal hevder for Agder i perioden frem til 1660 der drapsbøter og forliksinngåelser var standard mens henrettelser var unntak.¹¹⁹ Det eksisterer mange eksempler på at den dømmende makt ikke følger lovverket på grunn av annen rettsoppfatning enn hva som er rettferdig straff. Eksempelvis skulle homofili dømmes etter Kristian 5. norske lov til ild og bål langt ut på 1800-tallet, men rettspraksisen fulgte ikke dette.¹²⁰ Det lovverket gir innblikk i er statsmyndighetenes forståelse av hvordan man skulle reagere på drap, og hvilke lovverk den dømmende makt skulle utøve sin makt etter. For

¹¹⁴ Prebensen & Smith 1887: XII.

¹¹⁵ Meilænder 1883.

¹¹⁶ Tanonprinsippet går ut på at straffen skal gjenspeile handlingen. Øye for øye, tann for tann, liv for liv.

¹¹⁷ Sødal 2010: 96-97.

¹¹⁸ Meilænder 1883: 762. Siette bog, om misgjerninger, cap.6, art.1

¹¹⁹ Sødal 2019: 30.

¹²⁰ Johansen 2019: 52-55. Anbefales å lese Nils Johan Stoa sin bok «Kjødets lyst» om en ønsker å se straffeutviklingen sammenlignet med lovverkets bestemmelser ved seksuelle lovbrudd frem til ny straffelov.

oppgaven må jeg forholde meg til tre lovverk som på en del måter er like, men også viser en rettsutvikling i perioden.

1.7 Kapitteloppsett

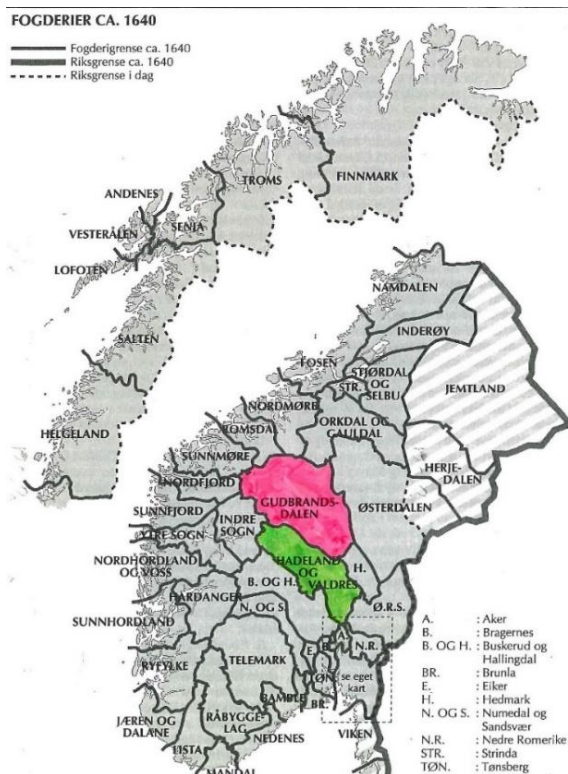
Utover i framstilling vil jeg referere til moderne forfattere og historiske aktører. For å skille mellom personer i moderne tider jeg henviser til, og personer i kildematerialet mitt fra 15-1600-tallet skiller jeg ved at de sistnevnte navnene er skrevet i *kursiv*, mens henvisninger til moderne forfattere navn skrevet i «vanlig» skrift. Der personnavn er normalisert av 1600-talls skrivemåte. Denne oppgavens oppbygning vil etter dette inneholde seks kapitler til. Neste kapittel blir en generell kontekstualisering av perioden og geografiske Oppland, før kapittel tre tar for seg de kvantitative funnene i kildematerialet. Der funnene vil problematiseres og søke å forklare når overgangen skjedde og hvorfor da. Kapitlet etter tar for seg utviklingen av forlik og henrettelse frem til overgangen, men søkelys på hensikten bak normen med forliksinngåelse. Det femte kapitlet vil sirkle seg inn mot fremveksten av henrettelser og kompromiss inngåelse mellom gammel sedvanerett og ny rett etter 1630. Nest siste kapitlet før konklusjonen undersøker drapsmennene og drapsofrene sosiale status i lokalsamfunnet. Der fokuset vil ligge på den sosiale statusen sin påvirkning på utfallet. Siste kapitlet diskuterer mer overordnede momenter som kan forklare overgangen fra forlik og bot til henrettelse. Hvordan påvirket det hvem som dømte og kan man prate om en disiplinering eller sivilisering av samfunnet?

2. Teori og kontekstualisering

Her følger en generell oversikt over politisk-administrative forhold i mine undersøkelsesområder, samt en gjennomgang av den gammelnorske drapsprosessen og feidekulturen, og dessuten en presentasjon av rettsrevolusjonen og rettsliggjøringen av Danmark-Norge ca.1536-1700. Endelig rommer kapitlet en drøfting av teorier om kriminalitetsnedgangen: Siviliseringsteorien og disiplineringsteorien.

2.1 Kontekstualisering av Oppland.

Denne oppgaven bygger ut fra varierende kildematerialene fra et begrenset geografisk område. Dette området er som nevnt tidligere Oppland fylke som per. 2021-2022 er en del av Innlandet fylke sammen med Hedemark. Historisk sett har betegnelsen «Oppland» vært henvisning til landet ovenfor Oslo uten at en klarte å sette klare grenser for utbredelsen. På

Figur 1 Kart over Oppland. Rosa er Gudbrandsdalen, Grønn er Hadeland/Valdres. Hentet fra Imsen & Winge 2004:120.

1500-1600 tallet arbeidet man med en «Opplandene» lagtingskrets, et visst området lagmannen hadde som sitt arbeidsområde.¹²¹

Derimot tilsvarte dette arbeidsfeltet både tidligere Oppland og Hedemarken fylke, samt deler av Herjedalen.

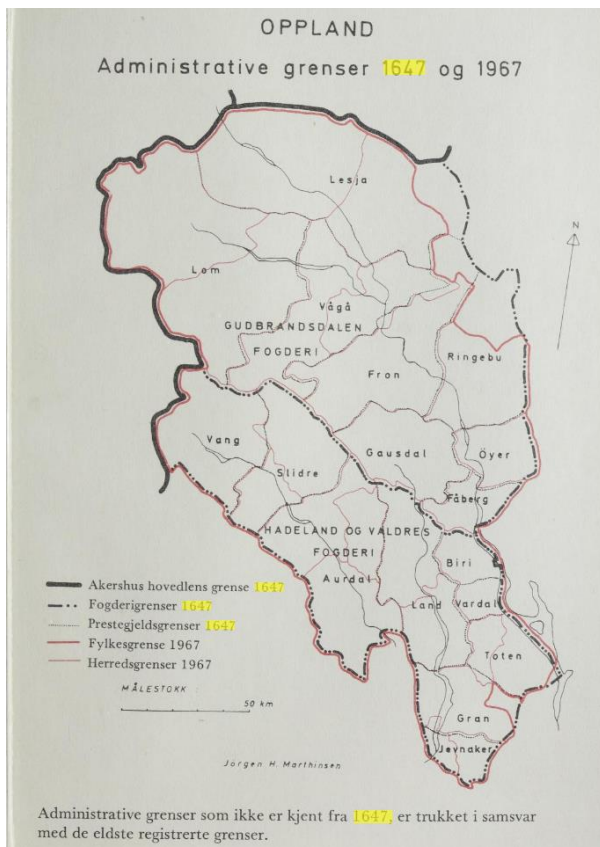
De ytre grensene tilsvarende tidligere Oppland fylke var på 1500-1600-tallet to fogderier.

Hadeland og Valdres fogderi sto for sørdelen av Oppland, mens Gudbrandsdalen sto for norddelen. Et fogderi var en fogds

embetsdistrikt.¹²² Fogden arbeidet som lokal embetsmann. Han hadde det overordnede ansvaret for statens anliggende i fogderiet og var pliktig til å føre fogderegnskapet som ble sendt til Lensherren. Lensherren kontrollerte

¹²¹ Næss 2014: 16.

¹²² Imsen & Winge 2004: 119.

Figur 2: Fordeling av prestegjeld i Oppland. Hentet fra Fladby & Try 1970: 205.

det regionale lenet¹²³, som igjen måtte føre lensregnskap og sende dette til København. Tar man en moderne sammenligning kan man, på en måte, se len som et stort fylke, mens fogderi var en større kommune. Fogderiene i Oppland var en del av Akershus len, som var Norges største.

Derimot fantes det ingen klare grenser før tidlig på 1600-tallet. Regnskapene for fogderiene i Oppland sorterte bøteinntektene ut fra hvilket prestegjeld de var fra. Da det ser ut som prestegjeldene ikke endret seg i perioden er dette et fint utgangspunkt for å sette grensene for området. Gudbrandsdalen var delt inn i Fåberg, Gausdal, Øyer, Ringebu, Fron, Vågå,

Lom og Lesja. Mens Hadeland og Valdres var

delt inn i Hadeland, Vardal, Land, Aurdal, Slire, Vang, Biri og Toten. Dette var mer eller mindre de samme inndelingen som ble brukt i de første bevarte fogdregnskapene for Gudbrandsdalen og Hadeland/Valdres fra 1558.¹²⁴ Dette gjør at man kan trekke slutningen at det geografiske området for undersøkelsen holdt seg relativt stabilt. Eventuelle småendringer av enkeltgårders tilhørighet vil jeg tro ikke har noen merkbar påvirkning.

Jørn Sandnes betegnet Gudbrandsdalen som et «åpent bondesamfunn».¹²⁵ Dette kan vise at Oppland, på samme måte som Gudbrandsdalen, var en blanding mellom lukket, isolert samfunn med få impulser utenfra og et åpent samfunn med mange impulser utenfra. Der denne mellomtingen kom som følge av at store deler av Oppland var trafikk knute for landveier. Gjennom Gudbrandsdalen strakk veien mellom Oslo og Trondheim gjennom mange prestegjeld, mot Bergenshus len går gjennom Vågå og Lom og veien mot Romsdal som går gjennom Lesja.¹²⁶ I Hadeland og Valdres fogderi strekker mange veier seg i retning Bergenshus, en gjennom Toten, Vardal og Biri, samt en annen vei gjennom Hadeland, Gran og

¹²³ Definisjon: Len er et forvaltningsdistrikt. Styrt av en embetsmann for kongen. Imsen & Winge 2004: 256-260.

¹²⁴ Steinnes 1937.

¹²⁵ Sandnes 1990: 111.

¹²⁶ Røgeberg 2004: 296.

Jevnaker.¹²⁷ Selv om denne beskrivelsen av veinettet er fra 1743, og dermed litt etter perioden jeg undersøker, vil jeg anta at det var veiforbindelse gjennom de samme stedene tidligere ved at de var betegnet som kongeveier, og at nye veier generelt tråkkes opp på eldre. Journalisten Knut Selsjord beskriver Gudbrandsdalen sin historiske verdi i eldre tider som en vei til og fra andre deler av landet, et sted man gikk gjennom på vei til Oslo, Trøndelag eller Vestlandet¹²⁸. Tilsvarende kan man tørre å påstå for Hadeland og Valdres sin del vestover. Dette gjorde at Oppland hadde kommunikasjonsveier hvor det kom impulser utenfra. De var relativt greie å kontrollere for statsmakten sammenlignet med andre isolerte dalstrøk.¹²⁹

2.2: Den gammelnorske drapsprosessen og feidekulturen.

Den gammelnorske drapsprosessen har likhetstrekk med, men er ikke, et uttrykk for feidekultur i norsk og europeisk middelalder og tidlig moderne tid. Det er uenigheter om definisjonen av en feide. Ifølge den islandske historikeren Helgi Þorláksson kan feider i Nord-Europa defineres som legitim tvisteløsning som fulgte klare regler og normer. Der målet var å gjenvinne og forsvare sin rett og ære, uten at dette ødela den andre.¹³⁰ Derimot kan denne tvisteløsningen foregå i varierende grader av voldelighet, og kan være et uttrykk for et system på utsiden av lovverket til tross for statsmyndigheters aksept for kulturen.¹³¹ Denne feidekulturen var gjeldende for alle nivåer i samfunnet, der aristokratiet kunne ha feider seg imellom eller mot kongen, men også bøndene kunne føre feider imot hverandre. Feidesystemet regulerte, før fremveksten av en sterk sentralstat, håndteringen av drap og voldelige konflikter innad i et samfunn. Ifølge Jeppe Netterstrøm fantes det en lovmessig plikt, og rett for slektninger av en part å løse konflikten raskest mulig gjennom satte regler. Slektninger til den drepte hadde rett til å kreve forlik og bøter, mens slektninger til drapsmannen hadde plikt til å ordne en fredelig løsning på konflikten gjennom blant annet å betale deler av forliket.¹³² Men begge parter hadde plikt til å løse konflikten på hurtigste og mest fredelige måte. Stein Imsen sin «den gammelnorske drapsprosessen»¹³³ bygger på, og er et uttrykk for denne kulturen som konfliktløsning. Der håndteringen av drapssaken var en offentlig affære, og målet var å forlike partene for å sikre samfunnsfreden uten at dette ødela for drapsmannen heller.¹³⁴ I praksis kan «den gammelnorske drapsprosessen» ses på som

¹²⁷ Røgeberg 2004: 169.

¹²⁸ Selsjord 2021: 18.

¹²⁹ Eksempelvis Råbyggelaget i Agder eller Østerdalen i Hedmark der fremkomsten av dårlig.

¹³⁰ Þorláksson 2007: 22-23.

¹³¹ Netterstrøm 2007a: 37-46.

¹³² Netterstrøm 2007b:175-176.

¹³³ Imsen 2009.

¹³⁴ Imsen 2009: 228-229.

allmuens adopsjon og bruk av feidekulturen seg imellom. Årsaken til denne adopsjonen og bruken av feidekulturen på lokalplanen er todelt. Først er det en aktørs beviste handling, der han søker å maksimere egen fortjeneste med at lokalsamfunnet og aktøren hadde størst mulig innflytelse og samfunnssikkerhet. For det andre er det denne kulturen, frem til tidlig moderne tid, hadde «grodd seg fast» i lokale normer og kulturer.¹³⁵

2.3: Den rettslige revolusjon og rettssystemet

Rettslig sett var perioden mellom 1550-1700 en periode med standardisering og profesjonalisering av rettssystemet i Norge og Europa generelt. Det kan på en viss måte sees på som en rettslig revolusjon ut fra hvor sentrale endringene var for å skape rettssystemet slik vi kjenner det i dag. Den tyske historikeren Peter Blickle argumenterer for at den juridiske revolusjonen hang tett sammen med en statsbygging nedenfra gjennom konflikt med allmuen. Det foregikk en rettsliggjøring¹³⁶ (Verrechtlichung) ved at konflikter ble søt kanalisert til klagekommisjoner, supplikinstusjoner og en sentraladministrasjon som i økende grad kom til å behandle klager fra allmuen på embetsverket.¹³⁷ Forholdet mellom allmue, aristokratiet og øvrigheten endret seg, og det ble sterkere regulert i lovverk og rettsintusjoner. Dette svekket aristokratis rolle i lokale konflikter, og styrket det kongelige embetsverket.¹³⁸ Hilde Sandvik hevder at den største forandringen i det norske rettssystemet skjedde mellom 1580-1687, der hun trekker frem domstols hierarkiet, sorenskriverembete og samkjøring av lovverk som sentrale utviklingstrekk¹³⁹.

Et eksempel på standardisering er innføringen av Kong Kristian 4. norske lov, som i praksis var en dansk oversetting av Magnus Lagabøters landslov.¹⁴⁰ Her fikk da sorenskriveren og lagrettemennene en standardisert og trykket utgave av lovverket. Med tanke på at landsloven fra 1274 kun var håndskreven, førte dette til at avskrivinger av avskrivinger førte til feiloversettinger av ord og uttrykk, og forenklinger gjorde at varierende tinglag arbeidet ut fra varierende utgaver av lovteksten.¹⁴¹ Når da lovverket kom i en trykket utgave i 1604 førte dette til en standardisering av lovverket alle tinglagene jobbet ut fra. Med innføring av det formelle krav om at drapet hadde hendt i nødverge eller våde for å bli innvilget forlik og

¹³⁵ Opshal 2007: 137-138. 148-150.

¹³⁶ Rettsliggjøring betyr at eldre, uformelle styre og doms-prinsipper blir formalisert gjennom juridiske avtaler og lovverk

¹³⁷ Blickle 2009: 294.

¹³⁸ Schindler 2002: 33.

¹³⁹ Sandvik 1992: 88.

¹⁴⁰ Dyrvik 2016: 39.

¹⁴¹ Eksempelvis brukte Arkivverket i 2018, 43 håndskrevne utgaver av landsloven og 55 fragmenter av landsloven som ble skrevet mellom 1300-1600 for å gi en komplett utgave av loven. Arkivverket 2018: 50.

drapsbøter. Noe som var en formalisering og institusjonalisering av den eldre rettspraksisen rundt «ufyrirsynja». Det andre som skjedde var innføring av en standardisert instansordning. Fra 1590 ble innsynsordningen, der vi begynner nederst i rettshierarkiet før vi kan anke oss oppover til høyere rettsinstitusjoner, formelt innført. Samtidig ble enhver rettsinstans pliktig til å ta en avgjørelse i alle saker før de eventuelt kunne sende den videre opp i rettssystemet.¹⁴² Men det var i løpet av 1600-tallet at det ble et absolutt krav om rekkefølgen. Dette ble formalisert ved innføringen av Kong Kristian 5. norske lov i 1687. Samtidig ble det innført tvungen appell til høyere rettsinstans etter avsagt dom. Dette gjaldt i alle drapssaker.¹⁴³

Gjennom eldre norsk historie dømte lagrettemennene i sivile og straffesaker på de lokale tingene. Lagrettemennene var pålagt av kongen å dømme i samtlige saker. Problemet var at de ofte ikke hadde den juridiske erfaringen til å kunne dømme kompliserte saker. Samt manglende ønske om å dømme, fordi dommerne ble personlig ansvarlig for avgjørelsen og kunne få erstatningskrav hvis dommen ble kjent ugyldig.¹⁴⁴ Ofte sendte lagrettemennene saker videre til lagmannen for betenkning og avgjørelse.¹⁴⁵ Dermed kom ønske fra adelen, og allmuen om å få en «svoren skriver» som skulle hjelpe lagrettemennene i tolkning av lovverket.¹⁴⁶ Dette ønske ble innvilget med innføringen av sorenskriveren på alle norske tinglag. Hans arbeid var primært å undervise lagrettemennene i gjeldende lovverk og rettspraksis.¹⁴⁷ Samt føre protokoll for tingene. Det som hendte igjennom perioden er at sorenskriveren var det faste elementet i alle rettsakene, noe som gjorde at han over tid skaffet seg en høyere juridisk kompetanse og erfaring. Erfaringen førte til at kravet til bevis og bevisets egenskaper økte.¹⁴⁸ Denne sentraliseringen av juridisk kompetanse førte til at sorenskriveren sidestilte seg selv med lagrettemennene til å dømme i saker. Fra 1634 var han offisielt medansvarlig i domsavgjørelsene¹⁴⁹, og dermed erstatningspliktig ved feildømte saker.¹⁵⁰ Fra 1687 ble sorenskriveren enedommer i alle saker med unntak av draps, ære og odels- og eiendomssaker.¹⁵¹ Utviklingen kan eksemplifiseres med fremveksten av advokater, der dere nærvær gikk fra å være uønsket til å bli en nødvendighet.¹⁵² Denne rettslige

¹⁴² Sunde 2012: 197-199.

¹⁴³ Sunde 2012: 201-202.

¹⁴⁴ Sunde 2012: 197-198.

¹⁴⁵ Næss 2014: 22.

¹⁴⁶ Næss 1991: 23-27

¹⁴⁷ Sunde 2012: 219.

¹⁴⁸ Sjødal 2010: 183.

¹⁴⁹ Sunde 2012: 220.

¹⁵⁰ Næss 1991: 46.

¹⁵¹ Sunde 2012: 220.

¹⁵² Næss 2008.

revolusjonen påvirket håndtering av drapssaker gjennom større profesjonalitet i rettsavgjørelser, mer stabilitet i utfallet av drapssakene med tanke på lovanvendelse og større krav til bevis. Noe som kan ses ved at 12.mannsedene, for å fri seg fra en tiltale, forsvant i løpet av 1600-tallet. Samtidig førte det til en formel rettsliggjøring av drapsprosessen ved å trekke doms- og definisjonsmakten ut av lokalsamfunnet.

2.4: Danmark-Norge 1550-1700

Det å gi en detaljert presentasjon om Norges historie mellom 1550-1700 vil være en umulig og unødvendig. Derimot kan det være aktuelt med noen overordnede momenter. Magne Njåstad hevder at det som kjennetegner perioden er en sterk statsvekst, der staten tok kontroll over institusjoner den tidligere ikke hadde kontrollert, og la større press på allmuen gjennom flere og sterkere krav.¹⁵³ En slik beskrivelse er det lite uenigheter om, utenom forskjellige måter å forstå statens fremgangsmåte på. Det har i norsk historieskriving vært to måter å forstå den dansk-norske statens posisjonering ovenfor allmuen. Den første er *Maktstaten* der innbyggerne i teorien skal tjene staten, og allmuen skal styres ovenfra gjennom lovverk, kontroll og straff. Der staten siktet etter sikre seg skatteinntekter og bygge opp det militæret gjennom bestemmelser og kommandoer. Maktstaten krevde at allmuen var lydige ovenfor staten lokalt, og sentralt.¹⁵⁴ Kommunikasjonen er basert på monolog ovenfra og ned i form av lovpåbud og befalinger, samt straffereaksjoner.¹⁵⁵ Den andre er *Forhandlingsstaten* der staten styrer etter interaksjonsprinsippet. Forhandlingsstaten vektlegger i teorien kompromiss, samhandling og kommunikasjon med allmuen og andre samfunnsgrupper.¹⁵⁶ Der staten følger eldre prinsipper hvor de ønsker å samarbeide og styre meningsdannelser og interesser allment i befolkningen eller i bestemte sosiale grupper.¹⁵⁷ Diskusjonen går ut på hvor mye staten forholdt seg til maktprinsippet imot forhandlingsprinsippet gjennom perioden, og når og hvorfor endringer skjedde. Kongen klarte i økende grad å sentralisere makten, og maktutøvelsen, hos seg selv på bekostning av adelen og allmuen. Dette endte med innføringen av eneveldet i 1660. Ifølge Knut Dørum krevde kongen absolutt troskap og lydighet av allmuen, der eneveldet akselererte indoktrineringen av dette i befolkningen.¹⁵⁸

¹⁵³ Njåstad 2011: 55-143.

¹⁵⁴ Bjerkås & Dørum 2017: 23.

¹⁵⁵ Dørum 2016b: 10.

¹⁵⁶ Bjerkås & Dørum 2017: 23.

¹⁵⁷ Dørum 2016b: 10.

¹⁵⁸ Dørum 2016b: 29-32.

I perioden fra 1550-1700 var Danmark-Norge involvert i en rekke større og mindre kriger.¹⁵⁹ For å nevne noen var det den nordiske sjuårskrigen i 1563-70. Der større deler av Østlandet ble okkupert av svenskene¹⁶⁰, Kalmarkrigen 1611-13¹⁶¹ der en skotsk hær med leiesoldater ble beseiret i Gudbrandsdalen i 1612.¹⁶² Samt den danske involveringen i 30-årskrigen i dagens Tyskland. Der Danmark-Norge sin deltakelse, mellom 1625-29, var den mest sentrale aktøren. Dette gjør at perioden ofte kalles «den danske fasen».¹⁶³ Sammenhengen med disse krigene og oppgaven min er at Oppland, og spesielt Gudbrandsdalen, ble i enkelt av krigene direkte berørt av kamphandlingene. Mer sentralt ble de indirekte berørt gjennom kongens behov for større inntekter og flere soldater. Det å føre krig er en meget dyr affære. Spesielt når kongen rekrutterte leiesoldater til hæren i store deler av krigene¹⁶⁴ frem til opprettelsen av den norske hæren i 1628.¹⁶⁵ Begge av disse måtte finansieres av statsøkonomi, der store deler av dette ble hentet ut fra allmuen gjennom nye skatter.¹⁶⁶ Derimot var ikke bare kriger som var en økonomisk kostnad internasjonalt. Fra 1617 og utover ble det opprettet flere danske handelskompanier, der seilasene var en enorm økonomisk kostnad for kongen. Eksempelvis kostet den første turen cirka 11 000 riksdaler for kong Kristian 4.¹⁶⁷

For allmuen foregikk det enorme endringer som kan, direkte eller indirekte, ha påvirket overgangen fra forlik til henrettelse. For det første var det en kraftig befolkningsutvikling i perioden. Ståle Dyrvik hevdet at befolkningen hadde tredoblet seg. Fra cirka 120 000 innbyggere i 1520 til i overkant av 500 000 innen 1701 i Norge.¹⁶⁸ Dyrvik presenterer ikke befolkningsutviklingen i Oppland, men T.H. Aschehoug beregnet i 1890 at befolkningen i Oppland vokste fra 26 120 innbyggere i 1665 til 47 109 innbyggere hundre år senere¹⁶⁹. Dette førte til både et endret bondesamfunn med endring av eie og drift¹⁷⁰ men samtidig en generell økonomisk utvikling.¹⁷¹ For Oppland sin del bestod dette av produksjon av mineraler, økt antall gårdsbruk og trelasthandel, selv om trelasthandelen var lav sammenlignet mer kystnære

¹⁵⁹ For en god innføring og oversikt over alle krigene i perioden 1558-1721 se Robert I. Frost «The northern wars 1558-1721». Frost 2000.

¹⁶⁰ Dyrvik 2016: 46.

¹⁶¹ Dyrvik 2016: 49.

¹⁶² Krag 2001.

¹⁶³ Harrison 2016: 131.

¹⁶⁴ Harrison 2016: 133. Dyrvik 2016: 46.

¹⁶⁵ Høiback 2014: 58.

¹⁶⁶ Rian 2016: 133-138.

¹⁶⁷ Løken 2020: 26.

¹⁶⁸ Dyrvik 2016: 105.

¹⁶⁹ Aschehoug 1890: 9.

¹⁷⁰ Dyrvik 2011: 127-143.

¹⁷¹ Dyrvik, Fossen, Grønlie, Hovland, Nordvik & Tveite 1990: 22-26.

strøk. Utviklingen påvirket også kultur og sosiale normer i Norge. Religion gjennomsyret nesten alt i livet til den enkelte, og samfunnet generelt. Dette som følge av den naturlige påvirkning religionen hadde gjennom generasjoner, men også hvor aktuelt spørsmålet om religion var etter reformasjonen i 1536, og de påfølgende religionskrigene i Europa.¹⁷² At religionen spilte en sentral rolle ser man ved at enkelte saker ellers i Norge henvises det til «guds lov» som referansepunkt for domsavgjørelsen. Dette i henhold klassifisering av rettskildene, der den gudommelige retten sto over verdslige retter.¹⁷³ Straffelovverket i Kristian 5. norske lov fra 1687 bygde på straffebestemmelsene i Mosebøkene.¹⁷⁴ Når det da var kirkeplikt for allmuen i perioden, brukte den dansk-norske staten kirken som kommunikasjonsplattform ovenfor allmuen gjennom klare grenser for hva som skulle formidles fra prekestolen.¹⁷⁵ Konge og regjering argumenterte teokratisk. Monark, styreform og samfunnsorden var innstiftet av Gud. Ulydighet og lovbrudd som rettet seg mot konge og embetsverk var like mye et oppgjør mot Gud og en stor synd som måtte straffes hardt. Til dette kom forestillinger om at enkeltmenneskers synder lett kunne utløse Guds vrede over mange i form av uår, krig og naturkatastrofer.¹⁷⁶

Sverre Steen var den første som i norsk sammenheng ga et oversiktlig bilde over kriminaliteten i Norge på 15-1600-tallet. Han hevdet at respekten for menneskelivet var lav og at dette skyltes et «dypt moralsk forfall».¹⁷⁷ Jørn Sandnes har bygd på dette og hevder at det har vært vanlig å definere det norske samfunnet på 15-1600-tallet som et voldssamfunn.¹⁷⁸ Definisjonen på et voldssamfunn er at det var høy voldsrate i samfunnet og at terskelen for å ty til vold var lav. Samtidig som det kunne bli sett på som en akseptabel, legitim og muligens forventet handling i deler av hverdagen. Om dette er en passende beskrivelse av samfunnet kan man diskuteres, men en stor andel av de som har undersøkt det norske samfunnet i denne perioden, bruker denne betegnelsen. Jørn Sandnes hevder volden ofte var mild vold mellom likemenn som gjerne var utløst som forsvar av egen eller familiens ære, ofte i beruset tilstand.¹⁷⁹

¹⁷² Krefting 2020: 81-83.

¹⁷³ Anners 2011: 190.

¹⁷⁴ Sødal 2010: 96-97.

¹⁷⁵ Viken 2017: 153. Rian 2014: 331-332.

¹⁷⁶ Rian 2014: 121,350.

¹⁷⁷ Steen 1935: 150-151.

¹⁷⁸ Sandnes 1990: 64.

¹⁷⁹ Sandnes 1990: 80-84.

2.5: Teorien om kriminalitetsnedgang

Som Ferdinand Næshagen sier i sin artikkel fra 2005, at teorien om en generell nedgang i voldskriminaliteten i Vest-Europa er veldig utbredt blant historikere, både nasjonalt og internasjonalt.¹⁸⁰ Tradisjonelt har kriminalitetshistorikere prøvd å gi et svar på hvorfor man så nedgang i kriminalitet gjennom teoridannelser som omhandler endringer hos staten, eller folkets mentalitet. Det er to overordnede teorier som har blitt sentrale for å tolke hvorfor det forekom en endring. Den første er *Siviliseringsteorien*, og den andre er *Disiplineringssteorien*.

2.5.1: Siviliseringsteorien

Den tyske sosiologen Norbert Elias presenterte i 1939 sin teori om siviliseringsprosessen¹⁸¹ om vold og voldsmentalitet gjennom europeisk historie. I henhold til teorien så man en gradvis og selvstendig mentalitetsendring der individer og grupper utøvde mer selvdisciplin istedenfor å la seg styre av impulser.¹⁸² Denne mentalitetsendringen var en meget langvarig prosess som man kan undersøke, uten å ta for seg bestemte aktørers handlinger ved at individer ikke styrte utviklingen.¹⁸³ I utgangspunktet er teorien en «top-down» prosess. Gjennom statens volds- og maktmonopol tvang de adelen og hoffet til disiplin gjennom sterk kontroll av dem. Noe som gjorde at hoffet forsto at de hadde mer å tjene på å være siviliserte og være kongens gode omgangskrets.¹⁸⁴ Denne mentaliteten skal over tid ha smittet over på allmuen gjennom kopiering av hoffdannelser, og gjennom lovgivning fra konge og øvrighet.¹⁸⁵ Allmuen la merke til at de hadde mer å tjene gjennom «siviliserte» metoder istedenfor vold mot statsmyndighetene og hverandre. Men det skal poengteres at også allmuen var interessert i prosessen, ved at det skapte forutsigbarhet og var også pådrivere av utviklingen. En økt avhengighet av hverandre førte til økt villighet til å handle «sivilt» ovenfor hverandre.¹⁸⁶ Individet skal ha gått fra å være en impulsstyrt aktør til å bli rasjonell aktør. Dette førte til at grupperinger sentraliserte seg rundt statsmakten og dens institusjoner slik at de fikk løse konflikter på mindre voldelige måter.¹⁸⁷ Enkelt sagt kan endringer i kriminalitet forklares ut fra at individene så det som gunstig å opptre «sivilisert». Her er det verdt å nevne at teorien sin gyldighet er omdiskutert og har blitt kritisert. Det har blitt hevdet at teorien er

¹⁸⁰ Næshagen 2005: 412.

¹⁸¹ Elias 2000.

¹⁸² Sødal 2010: 82.

¹⁸³ Olofsson 2020: 705

¹⁸⁴ Olofsson 2020: 708-709.

¹⁸⁵ Sødal 2010: 82.

¹⁸⁶ Österberg 2005: 286. Elias 2000: 367.

¹⁸⁷ Elias 2000: 445-446.

eurosentrisk¹⁸⁸ og at den har sett vekk fra individuelle aktørers påvirkning i prosessen.¹⁸⁹ Den største motstanderen til teorien var den tyske antropologen Hans Peter Duerr som argumenterte for at «primitive og usiviliserte» grupper i dag, og i fortiden, alltid har hatt individuelle og sosiale regler vedørende sivilisert adferd.¹⁹⁰

2.5.2: Disiplinerings-teorien

Disiplinerings-teorien er ikke en eksplisitt teori på samme måte som siviliseringsprosessen. Men heller en teori som kommer av forskeres tolkning av den franske sosiologen Michel Foucault sin forståelse av disiplinering av individet, og den utbygde disiplinen i samfunnet. Mentaliteten og mennesket som individ, er ifølge Foucault, en ting som skapes av statsmakten gjennom historien.¹⁹¹ Staten har rett til å sette klare, brutale grenser for allmuen sitt liv gjennom sin sentralisering av makt. Den bygger ut institusjoner som skal disiplinere allmuen, slik som et mer byråkratisk og sentralisert rettsvesen. Disiplineringen retter seg mot individet gjennom varierende reguleringer.¹⁹² Der lovverk og oppfølging av lovbrudd er sentrale disiplinerende instrumenter. Disse reguleringene retter seg mot å kontrollere, normalisere og nyttiggjøre det fysiske individet.¹⁹³ Der ytterste konsekvens for individet er å bli henrettet. Foucault argumenterer med at moderne makt, som statsmakten innehar, bygger på «panoptisk disiplinering» av samfunnet. Viktige trekk med teorien er at disiplineringen retter seg mot individet, gir strenge reguleringer om tid og rom, har effektive sanksjonsmuligheter med effektiv overvåkning og normaliseringstrykk gjennom «eksamener».¹⁹⁴ Til sammen fører til at individet blir disiplinert og mister sin naturlige spontanitet.¹⁹⁵ For å forenkle dette går disiplineringsteorien ut på at staten har nok makt til å tvangsdisiplinere allmuen til lydighet gjennom institusjoner, lovverk og effektiv sanksjonering. Man kan forklare endringer ut fra at staten påtvinger endringene gjennom bruk av fysisk makt for å disiplinere de.¹⁹⁶ Gjennom en sentralmakt, som disiplinere allmuen med nye juridiske bestemmelser som stemplet tidligere tolkninger og normer som illegitimt.¹⁹⁷ Noe som fører til at individet må beherske sin naturlige spontanitet i frykt for de disiplinære reaksjonene fra statsmakten.

¹⁸⁸ Sandmo 1994: 29.

¹⁸⁹ Sjødal 2010: 82. Fotnote nr.138.

¹⁹⁰ Duerr 1997.

¹⁹¹ Foucault 1999: 169-170.

¹⁹² Sandmo 1994: 36.

¹⁹³ Villadsen 2020: 442-443.

¹⁹⁴ Aakvaag 2008: 314-316

¹⁹⁵ Aakvaag 2008: 316.

¹⁹⁶ Sandmo 1994: 37.

¹⁹⁷ Sandmo 2004: 221-222.

3. Antall drap, og drap sin fordeling.

I tredje kapittel vil jeg søke å tallfeste antall drapssaker i Oppland ut fra det tilgjengelige kildematerialet og gjøre en sammenligning med andre studier fra andre deler av landet. Et sikte er å kartlegge når skifte fra forlik og bot, til henrettelse, slo igjennom. Kapitlet vil problematisere funnene og diskutere årsaker til dette. Hovedresultatene, som skal utdypes og forklares, kan oppsummeres at skiftet skjedde en gang mellom 1610-30, men at dette muligens henger sammen med sorenskriverens domsmyndighet. Regionale skiller fantes det, der jeg hevder området var en del av voldsbelte. Men på tvers av tidligere funn hevder jeg at selveierandelen ikke hadde påvirkning på drapsraten, men kan ha påvirket utfallet av saken.

3.1: Funn i fogdregnskaper.

Det er i lensregnskapene man vanligvis finner informasjon om de fleste drap som skjedde i perioden. Da spesifikt *bot og sakefall-listene* og *utgifts* oversikten i de respektive fogderiene. Disse gir som nevnt meget kortfattet informasjon, og kun drapssaker som endte som en inntekt eller utgift for staten.¹⁹⁸ Eksempelvis hvis en drapsmann rømte fra området, og ikke etterlot seg noe av verdi i eiendom staten kunne kreve, ville det ofte ikke føres opp i regnskapet før han eventuelt ble fanget og henrettet. Men regnskapene gir en datamengde som lar seg kvantifisere så godt man kan innen kriminalitetsundersøkelse for denne perioden. Slik Jørn Sandnes nevner er det vanskelig å gi sikre kvantifiserbare tall ut fra kildene som er tilgjengelig¹⁹⁹, men man kan arbeide med tallene som et minimumstall for drapssaker. Sandnes undersøkte slutten av 1500-tallet og bygger på diplomer som sitt kildegrunnlag, men påstanden er ennå gjeldene, vil jeg hevde, for perioden etter. Dette selv om man får tilgang på flere kilder på 1600-tallet som gir sikrere datamengder.

For Oppland har jeg for perioden 1557-60 lokaliserte tre drap, og for perioden 1606-1695 lokaliserte jeg 88 sikre drap i de bevarte fogdregnskapet. Som nevnt i innledningen er det flere «hull» i lensregnskapene, dermed blir dette et minimumstall over drap man kan stadfeste. I tillegg er det i Gudbrandsdalen muligens et drap til i perioden 1657-59. Vi får høre at *Mogens Hundorp* fra Fron ble bøtelagt først av fogden²⁰⁰, deretter dømt av lagmannen²⁰¹, for å ikke har vitnet i en drapssak på tinget der han var det «wigtigste Prou», altså viktigste vitne. Hvilket utfall, eller mer detaljer, om drapssaken har vi dessverre ikke, da

¹⁹⁸ Sandnes 1990: 72. Sjødal 2010: 19-20.

¹⁹⁹ Sandnes 1990: 66.

²⁰⁰ Nedrud 2017: 211.

²⁰¹ Nedrud 2017: 222.

fogdregnskapet ikke gir mer informasjon, og ingen andre kilder er bevart eller belyser saken mer. Dermed blir det vanskelig å trekke konklusjon om dette var drap mellom to likemenn.

3.2: Funn i Tingbøker

I tingbøkene fra de lokale sorenskriverembeteene har jeg kun lokalisere et drap. Det var i 1665 i Nord-Gudbrandsdalen da *Hans Gunderssen* sto tiltalt for å ha drept *Endresen Brende*, der de avventet lagmannens rådføring.²⁰² Man kan selvfølgelig ikke utelukke at det faktisk var veldig få drapssaker på tingene i den perioden tingbøkene er bevart for, men man kunne forventet å finne flere. Fogdregnskapene gir oss informasjon om 8 drap i samme perioden vi har tingbøker fra uten at jeg klarte å lokalisere de eller andre drapssaker i tingbøkene. Grunnen kan ha vært «uflaks» med noen få manglende tingbøker. Slik som drapssaken da rytter *Jørgen Gulbrandsen* den 16.mars 1680 ble dømt til å betale bot for drap²⁰³ uten at tingboken er bevart. Derimot har ikke tidsrammen for oppgaven gjort det praktisk mulig å drive med et detaljert søk av alle tingbøkene, ved siden av resten av kildematerialet. Dette som følge av at tingbøkene for Oppland ikke er systematisk gjennomgått tidligere. Derimot vil jeg argumentere, som vil vises nedenfor, at dette ikke har svekket oppgavens troverdighet. Overgangen fra forlik til henrettelse foregikk for alvor før vi har bevarte tingbøker for området, og ville man brukt disse som en god kilde hadde det vært mest lønnsomt å undersøke områder som har bevart tingbøker lenger tilbake i tid.

3.3: Funn i lagtingsprotokoller.

Tidligere Oppland fylke var på 1600-tallet underlagt «Opplendene» lagdømme, sammen med Hedemarken fogderi og Østerdalen/Solør Fogderi.²⁰⁴ Lagtinget var som sagt en ankeinstans fra underrettene fra 1590.²⁰⁵ Dessverre er det for Oppland kun bevart to lagtingsprotokoller for 1500-1600-tallet, en for perioden 1611-13 og en fra 1696-1712.²⁰⁶ Mangelen på bevarte lagtingsprotokoller kan eventuelt ha sammenheng med at lagmennene i Opplandene på 1600-1700-tallet ikke hadde faste tingsteder, og holdt tingene på varierende gårder i distriktet²⁰⁷, men ofte hjemme hos lagmannen selv på Hamar.²⁰⁸ Dette kan ha hatt påvirkning på muligheten til å bevare protokollene, men dette er umulig å stadfeste noe om. I perioden 1611-13 var det ingen drapssak fra Oppland²⁰⁹, mens det i perioden 1696-1700 var et drap

²⁰² Nord-Gudbrandsdalen sorenskriveri. Tingbok nr.4 1665 17b-18a.

²⁰³ Nedrud 2016: 338,342.

²⁰⁴ Slik som med Hadeland området, endret grensene og navnet for Østerdalen fogderi gjentatte ganger.

²⁰⁵ Sødal 2010: 27.

²⁰⁶ Næss 2014: 51.

²⁰⁷ Næss 2014: 16.

²⁰⁸ Næss 2014: 103.

²⁰⁹ Kleivane 1987.

oppe hos lagmannen som endte med henrettelse.²¹⁰ Men frem til avviklingen av overlagsting i 1603 kunne man føre saken sin til et av to Overlagting. Overlagtinget var en ankeinstans for saker som ble erklært for kompliserte for lagtinget og det lokale tinget.²¹¹ Det finnes få bevarte kilder til sakene i Overlagtinget. Men for perioden 1572-80 førte lagmannen Nils Stubs protokollbøker som har blitt bevart. Det var i denne perioden 2 drapssaker fra Oppland som ble avgjort i 1574, der en endte i forlik²¹² og den andre i henrettelse²¹³.

3.4: Funn i diplomer og kongebrev.

De undersøkte diplomene fordeler seg i to grupperinger. Den ene er trykte diplomer i kildeserien *Diplomatarium Norvegicum* som tar for seg diplomer frem til 1570, mens den andre grupperingen er ikke trykte, og ikke publiserte diplomer, etter 1570 som er transkriberte og tilgjengelig på riksarkivet. De aktuelle diplomene som er lokalisert for Oppland fordeler seg generelt i tre typer brev. *Provsbrev* som var fogdens eller lensmannens undersøkelse om drapet, *Landstvistbrev* som ga drapsmannen varig rettslig vern i riket og *kvitteringsbrev* som informerer om oppgjøret med staten og arvingene. Ulempen med diplomer er som sagt at det er meget varierende hva som er tatt vare på av privatpersoner, og det er vanskelig å stedfeste hvor drapsmannen er ifra. Spesielt med landstvistbrev som er den mest bevarte brevtypen for ettertiden. Innholdet i brevet gir vanligvis kun informasjon om drapsmannen og offerets navn. Litt omstendigheter rundt drapet, straffereaksjoner hvis man bryter rettsvernet, krav til forlik, størrelsen og tidsfrist for betaling av bot til kongen.²¹⁴

Det er i *Diplomatarium Norvegicum* nevnt et drap som kan stadfestes til Oppland ved at det ble sendt et provsbrev før 1559 fra Vågå der *Mats Skriveren* poengterer at drapsmannen *Ingemor Simonsøn* forsikret forlik med arvingene og muligheten til å betale tegn og fredskjøpet.²¹⁵ Dette fikk han muligheten til 1.mai 1559 da kongen bøtela han 1,5 ganger tegn og fredskjøp.²¹⁶ I de ikke trykte diplomene er det lokalisert to drapssaker, et som endte i forlik fra 1582²¹⁷ og et interessant tilfelle i 1642 der drapsmannen har rømt og er dømt fredløs, men hans bror har betalt boten for sin brors gjerning, og med dette inngått et forlik med den dreptes etterlatte.²¹⁸ Man har tre drapssaker, fordelt på 4 diplomer. To landstvistbrev, et

²¹⁰ Opplandene lagting protokoll 2 1696: 2-3.

²¹¹ Tamm, Johansen, Næss & Johansson 2000: 45.

²¹² Huitfeldt-Kaas 1895: 80.

²¹³ Huitfeldt-Kaas 1895: 59.

²¹⁴ Imsen 2009: 216-219.

²¹⁵ *Diplomatarium Norvegicum*, XXI, nr.1086.

²¹⁶ *Diplomatarium Norvegicum*, IX, nr.782.

²¹⁷ RA/EA-5995/l/lb/L0003. NRA Utrykte diplom III håndskrevne Sedler. Riksarkivet.

²¹⁸ RA/EA-4053/H/Ha/L0010. Innlån fra Oppland: Han-Har. Riksarkivet.

provsbrev og et kvitteringsbrev. At man kun finner 4 diplomer som omhandler drapssaker i hele Oppland i perioden 1550-1700 er oppsiktsvekkende få, sammenlignet med andre områder i landet. Det er verdt å påpeke at Oppland ikke virker som å være et «diplom-fattig» område, ved at det var en stor mengde bevarte diplomer som dekker perioden 1550-1700. Men de aller fleste diplomene omhandlet arv, kjøp og salg samt pantsetting av eiendom. Gjennom arbeidet på Riksarkivet la jeg merke til at en stor del av diplomene generelt, og flesteparten av diplomer som omhandlet drap, kunne stedsfestes til indre Agder og Telemarken. Det virker som graden av bevarte diplomer som omhandler drap for perioden etter 1570 i Agder og Telemark er høyere enn generelt ellers i landet, noe som er tilsvarende med perioden frem til 1570.²¹⁹ Når det kommer til kongebrev er det kun et brev man kan argumentere hører hjemme i Oppland. Grunnen er at søkeren i brevet var fra Valdres og gjorde det på vegne av drapsmannen. I 1694 fikk da *Erik Knutsen Bunde* et leidebrev med midlertidig beskyttelse for å komme til retten på grunn av drapet han hadde begått 18 år tidligere.²²⁰ Her skal man da huske at det finnes en mulighet at drapet hendte et annet sted enn Oppland, men det er troverdig at han var fra Valdres med tanke på hvem som søkte.

3.5: Funn i høyere rettsinstanser.

Med høyere rettsinstanser menes her rettsinstanser som lå over lagtinget og overlagtinget i rettshierarkiet. Den norske Herredagen var Norges høyeste domstol frem til innføringen av Overhoffretten i 1667. Det var generelt få drap og kriminalitetssaker som endte opp i de høyeste domstolene. Tvungen appell av dødsdommer, og benådningssystemet til den regjerende konge, var et system som først vokse frem utover starten av 1700-tallet. I Herredagens dombøker finner vi to drap som kan stadfestes til Oppland. Den første er fra 1585 når *Karine* stevner en rekke menn for at de har hjulpet drapsmannen *Hans Stabell* med å rømme og holde seg skjult, for drapet av *Peder Gram* som var *Karine`s* husbonde.²²¹ Den andre angår *Mogens Olufsen* ønske om å få landsvistbrev i 1616 fra kansleren, etter at han alt hadde betalt drapsbot for et drap han hadde begått. Kansleren var usikker om landsvistbrev burde gis, og søkte kongens og Herredagens synspunkter på dette.²²² Denne saken kan vi også finne i lensregnskapet, og vil bli diskutert senere i oppgaven. Dessverre er langt ifra alle protokollene fra Herredagen bevart, noe som kan legge til rette for mørketall. Det var ingen drap fra Oppland i Overhoffretten 1667-1700.

²¹⁹ Sjødal 2011: 37.

²²⁰ Fladby & Foslie 1992: 248. Brev.90.

²²¹ Thomle 1894: 45.

²²² Grønli 1972: 146-147.

3.6: Stattholderens protokoller.

Stattholderen og stattholderembetet ble opprettet i 1572 og skulle føre tilsyn med lensherrene i Norge. Samtidig hadde lensherrene plikt til å overvåke rettssystemet i lenet sitt.²²³

Lensherren over Akershus len, som Oppland var en del av, i tillegg var stattholderen over Norge.²²⁴ Dermed kunne drapssaker, hvor det var avsagt dom, be om stattholderens syn på saken og om det krevdes en ny håndtering av drapssaker. Det å gi ut landsvistbrevet hørte til kanslerens oppgaver. Siden det ikke var stattholderens arbeid å dømme i saker, får vi ikke kunnskap om det endelige utfallet. Stattholderen holdt protokollbøker om inngående, og utgående, brev som er bevart for ettertiden. I protokollene finner vi informasjon om to drap i Oppland. Et i 1648, der *Johannes Engebret* ber seg frigjort fra beskyldninger om å ha ihjelslått en mann på Gran.²²⁵ Samt et drap i 1667 da *Lusia Baad* ønsket å føre flere vitner fremfor lagmannen i drapssaken der hennes mann hadde blitt drept av *Nils Christiansen*.²²⁶ Utfallet av drapssakene får vi ingen kjennskap til, utenom at de fikk innvilget sine ønsker.

3.7: Tabelloversikt over funn og draps plassering gjennom perioden.

<i>Kilde:</i>	<i>Antall</i>	<i>Forlik/</i>	<i>Henrettelse/Dømt</i>	<i>Ukjent</i>
	<i>drap.</i>	<i>Drapsbot.</i>	<i>fredløs.</i>	<i>utfall.</i>
<i>Lensregnskaper.</i>	92	42	50	-
<i>Tingbøker</i>	1	-	-	1
<i>Lagtingsprotokoller</i> ²²⁷	3	1	2	-
<i>Diplomatarium</i>	1	1	-	-
<i>Norvegicum</i>				
<i>Kongebrev</i>	1	-	-	1
<i>Herredagen</i>	2	-	2	-
<i>Overhoffrett</i>	0	-	-	-
<i>Stattholders prot.</i>	2			2
<i>Utrykte diplomer</i> ²²⁸	2	1	1	-
<i>Totalt</i>	104	45	55	4

Tabell.1: Tabelloversikt over kildegrunnlag for drapssaker.

²²³ Rian 1975: 214.

²²⁴ Rian 1975: 13.

²²⁵ Det norske Rigsarkiv,1906:39-40.

²²⁶ Det norske Rigsarkiv,1931:304-305.

²²⁷ Her henvises det til både Nils Stubs optegnelsesbøger fra Oslo lagrett i 1572-1580 og lagretten i Opplandene i 1611-13 og 1696-1700.

²²⁸ Her menes avskrevne diplomer som ikke er publisert i noen kildeutgivelse, men er tilgjengelig på riksarkivet.

	1550-60	61-70	71-80	81-90	91-00	1601-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-00
<i>Forlik/bot</i>	3	1	-	1	-	1	13	5	9	5	3	1	1	2	-
<i>Henrettet</i>	1	-	-	-	-	-	5	15	7	1	5	2	-	1	1
<i>Rømt</i>	-	-	-	1	-	-	2	7	3	2	1	1	1	-	-
<i>Ukjent utf.</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-
<i>Sum drap</i>	3	1	-	2	-	1	21	27	19	9	8	6	2	3	1

Tabell.2: Tabelloversikt over fordelingen av drap over tid.

3.8: Sammenligning med andre studier.

Det finnes belagt 104 kildebelagte drap i Oppland i perioden 1550-1700. 104 kildebelagte drap er et relativt høyt tall, men vanskelig å sette i kontekst uten å ha sammenlignbare tallmateriale fra andre områder. Man kan sammenligne med andre områder på to måter. Enten i antall drap, eller drapsfrekvens i forhold til det respektive innbyggertallet. Jeg vil følge Børge Figenschau sitt eksempel med oppsett i kategoriene: område, tidsperiode, innbyggertall, antall drap og drapsraten per år.²²⁹ Slik at man har flere sammenligningsgrunnlag. Jeg vil ha enkelte statistiske metodevalg som vil skille seg fra Figenschau sin fremstilling²³⁰, og vil innledningsvis drøfte enkelte metodiske valg.

Ved en historisk og geografisk sammenligning oppstår det to metodiske spørsmål. For å regne ut drapsraten er det to momenter som vil ha stor påvirkning når man vet antall drap. Det første er i hvilken tidsperiode jeg skal presentere funnene mine. Denne oppgaven undersøker en periode på 150 år og har et bemerkelsesverdig lenger tidsrom enn sammenlignbare studier. Selv om beregningen av drapsraten tar høyde for varierende tidsbegrensning i studiene, kan det begrensede kildegrunnlaget i starten av perioden min føre til en misvisende sammenligning. Flesteparten av de registeret drapene for Oppland er i samme periode som de andre studiene, der 87 av 104 drap er i perioden 1600-60. Derfor vil drapsraten for hele perioden være markant lavere enn den kunne vært. Noe som kan gi et misvisende inntrykk at Oppland var et fredeligere område i perioden enn andre områder. Dermed er det lønnsomt å ha en ekstra sammenligning der man bygger på antall drap i perioden 1600-60, dette for å ha et bedre sammenligningsgrunnlag med andre studier.

²²⁹ Figenschau 2019: 76-77.

²³⁰ Jeg vil for Agder bygge på Sødal sin presentasjon av antall drap, istedenfor Løyland sine. Sødal, 2019. For det andre vil jeg ikke regne med fosterdrap, men jeg vil regne med mordbrann.

Det andre metodespørsmålet er hvilket innbyggertall man skal arbeide ut fra. Det er dessverre umulig å kunne gi noe håndfast tall over antall innbyggere i de respektive områdene i løpet av tidsperioden de forskjellige har undersøkt. Den mest utfyllende beregningen over innbyggertall i Norge på 1600-tallet ble gjort av T.H. Aschehoug i 1890. Han presenterer et cirka innbyggertall i de varierende amtene²³¹ beregnet ut fra manntallet for 1664-66 og matrikkelen over jordeiendommer i 1723.²³² Aschehoug beregner et tillegg for kvinner på 110 prosent ut fra den første nominelle folketellingen av 1769. På grunnlag av de fullstendige folketellingene over mannlig befolkning i 1660-årene beregnet han for områder med ufullstendige folketellingene over mannlig befolkning uten barn som var 12 år og yngre. Her beregnet han et tillegg på 62 prosent for prestefolketellinger og 70 prosent for fogdefolketellinger.²³³ Er denne informasjonen Margit Løyland bygger på med antakelse at beregningene for 1665 er et greit gjennomsnitt for århundre. Dette ved at man antar en like sterkt befolkningsvekst før og etter 1665.²³⁴ Jeg vil for denne oppgaven bygge på disse innbyggerberegningene for å ha et grunnlag for å kunne beregne drapsraten i Oppland. Innbyggertallet i de varierende områdene i Oppland kan ses i tabell.3.

Sted	Innbyggertall 1665
Gudbrandsdalen	13 100
Toten, Vardal, Biri	4 570
Hadeland og Land	4 420
Valdres	4 039
Totalt i Oppland	26 120

Tabell 3: Innbyggertall i Oppland i 1665.

Sogn/Sunnfjord og Oppland bygger på Aschehoug sine beregninger. For Finnmark vil jeg bygge på Figenschau sine tall, dette fordi det ikke er egne studier over innbyggertall i dette lenet. Figenschau konkluderer med at innbyggertallet er 3200-3500 innbyggere på midten av 1600-tallet, dog uten kildehenvisning²³⁵, men arbeider senere med 3000 innbyggere.²³⁶ For Finnmark vil det dermed bli regnet ut et gjennomsnitt av de varierende innbyggertallene Figenschau presenterer.

For å kunne sammenligne drapsraten med Oppland kreves det at det eksisterer et konstant sammenligningsgrunnlag. Derfor vil tallene nedenfor bygge på de individuelle undersøkelsene, der innbyggertallene for Rogaland, Agder, Jemtland,

²³¹ DEFINISJON: Amt var en geografisk fordelt embetsdistrikt i Norge etter 1680, der grensene for Amtene ofte tilsvarte de tidligere len. Akershus len/Stiftamt var relativt like. Imsen & Winge 2004: 16-17,256-261.

²³² Aschehoug 1890: 2-4.

²³³ Aschehoug 1890: 4-5.

²³⁴ Løyland 1992: 26-28.

²³⁵ Figenschau 2019: 21-22.

²³⁶ Figenschau 2019: 76-77.

Område	Tidsperiode	Innbyggertall	Antall drap	Drapsrate per år. ²³⁷
Oppland	1550-1700	26 120	104	2,75: 100 000
Oppland	1600-1660	26 120	86	5,35: 100 000
Finnmark ²³⁸	1610-1660	3250	15	9,23: 100 000.
Jemtland ²³⁹	1621-1628	10 000	3	4,29: 100 000
Agder ²⁴⁰	1601-1663	46 580	199	6,89: 100 000
Rogaland ²⁴¹	1610-1660	24 000	53 ²⁴²	4,40: 100 000
Sogn og	26 år i perioden	23 700	8	1,29: 100 000
Sunnfjord ²⁴³	1610-86. ²⁴⁴			

Tabell.4: Innbyggertall, antall drap og drapsrate i forskjellige områder i Norge

I tabellen anses to hovedmønstre. Oppland ligger for perioden 1600-1660 cirka «midt på treet» når det kommer til drapsrate. Finnmark har den høyest drapsraten, dette selv om det er Agder som har flest antall drap. Samtidig ser man en stor forskjell om vi beregner Oppland sin drapsrate for hele perioden 1550-1700. Der jeg vil hevde Oppland i perioden 1600-60 er det beste sammenlignings grunnlaget.

3.9: Diskusjon om tidsmessige funn.

Når vi skal se på fordelingen av drap gjennom perioden, som kan ses i tabell.2, og utviklingen av forholdet mellom forlik/bot og henrettelse er det et moment som det er viktig å påpeke, og tre spørsmål man kan stille ved funnene. Man ser en kraftig påvirkning av tilgjengelig kildemateriale ved at regnskapene er bevart. Etter 1606 er fogdregnskapene for fogderiene i Oppland regelmessig tatt vare på, og den kraftige økningen ette 1610 henger sammen med dette. Før dette har vi dessverre begrenset med kildemateriale som belyser drapsfrekvensen. Man kan anta at det reelle antall drap var høyere i perioden før 1600. Dette støttes opp at tre av fire fogdregnskap fra 1557-61 inneholder minst et drap hver.

²³⁷ For å beregne drapsraten per år vil følgende formel bli brukt: $\text{Antall drap}/\text{Innbyggertall} = X$. $X * 100\ 000 = Y$. $Y/\text{Antall år} = \text{Drapsrate per år}$.

²³⁸ Figenschau 2019: 21-22,34,76-77.

²³⁹ Oterhals 2016:65.

²⁴⁰ Antall drap hentet fra Sødal,2019:34, mens cirka innbyggertall hentet fra Løyland,1992:26-27.

²⁴¹ Næss 1991: 34.

²⁴² En svakhet med undersøkelsen er at kun drap som endte i henrettelse er talt og ikke drapene som endte i forlik og bot. Dette må da ses på som absolutt minstetall.

²⁴³ Næss 2014: 327.

²⁴⁴ Han undersøker varierende 6 årsperioder innen denne perioden. Det er årene 1610-16, 1635-41, 1660-67, 1680-86. Næss 2014: 327.

Det første spørsmålet er hvorfor det var høyere drapsrate i perioden 1610-40 enn det var i perioden etter, til tross for lignende kildegrunnlag. Med unntak av enkelte år etter innføringen av eneveldet i 1660 er alle fogdregnskapene i perioden bevart. Fra 1610-40 skjer det i snitt 2,2 drap i Oppland i året. I 1641-70 var det cirka et drap hvert andre år før de siste tre tiårene var det i snitt litt over et drap i tiåret. Jeg finner ingen åpenbar grunn til denne endringen som at områdene kunne hatt ekstra streng fogd ved at disse ble skiftet ut regelmessig i perioden.²⁴⁵ De eneste klagebrevene til kongen som påpeker øvrigheten er i 1661, da allmuen i Gran klager på at sorenskriveren tar for høye avgifter for skrivearbeid.²⁴⁶ Eva Österberg hevder at en økning i antall voldshendelser, og herunder drap, kan henge med krigshandlinger i området.²⁴⁷ Dette som følge av lavere terskel for voldsbruk og tilbakevendte soldater. Som nevnt i kontekstualiseringen var allmuen i Gudbrandsdalen direkte involvert i kamphandlinger i 1612 og dette gjør det til en plausibel forklaring for det høye tallet på starten av 1600-tallet sett opp mot senere. Men jeg tviler på at dette er forklaringen, ved at drapsraten forholder seg høy lenger enn den burde gjøre som følge av konfliktens varighet i Gudbrandsdalen. Samt at slaget mot skotten sto i Nord-Gudbrandsdalen og andelen drapssaker her skiller seg ikke ut sammenlignet med resten av Oppland i tiåret etter slaget.

Det er verdt å påpeke at denne nedgangen i antall drap utover århundrene ikke var isolert for Oppland sin del. Terje Sødal har vist en tilsvarende nedgang på Agder²⁴⁸, selv om den ikke var like brå som i Oppland. Österberg hevder tilsvarende for Sverige.²⁴⁹ Det kan være fristende å begrunne denne generelle nedgangen med at siviliseringsprosessen av befolkning gikk sin gang i Norge. Der Oppland på grunn av sin nærhet til Oslo og områdets kommunikasjonsveier til Oslo, Bergen og Trondheim, førte til at impulser utenfra påvirket bøndene i Oppland til å bli mer «siviliserte» raskere enn på Agder. Et moment som støtter dette, er at man alt hadde sett en nedgang i antall drap siden 1500-tallet. Muligens lenger tilbake i Danmark, der drap begått på Jylland hadde gått fra 23-27 drap hvert år for første tredjedelen av 1600-tallet, til 9 drap senere.²⁵⁰

På den andre siden kan man argumentere for at det foregikk en disiplinering av samfunnet. Nærhet og hyppig kommunikasjon med maktsentrene førte til at statsmakten kunne

²⁴⁵ Nedrud 2016: XII-XIV. Nedrud 2017: XI-XIII.

²⁴⁶ Eriksen & Fladby 1990: 114-115.

²⁴⁷ Österberg 1991a: 120-121.

²⁴⁸ Sødal 2019: 34.

²⁴⁹ Österberg 1991b: 72.

²⁵⁰ Netterstrøm 2017: 465.

kontrollere områdene lenger og mer effektivt. Netterstrøm påpeker at man så en kraftig nedgang i drapsraten på 1640-tallet på Jylland og forklarer dette gjennom økt statlig regulering.²⁵¹ Samme som man ser i området Kent i Sør-England, der drapsraten holdt seg på snitt på 4 drap per 100 000 innbygger i perioden 1571-1701, og man skal et stykke ut på 1700-tallet før det endrer seg.²⁵² Siviliseringsteorien skulle ha en universal nedgang i vold, og dermed drap, ut fra en sosial prosess der graden av en moderne og komplisert stat med økt samhandling fremskyver siviliseringen.²⁵³

For det andre kan man sammenligne forholdet mellom forlik og henrettelse med Terje Sødal funn for Agder i perioden 1601-1663. Sødal argumenterer for at drapsbøter og forliksinngåelse var det vanligste ved drapssaker, begrunnet ved at tre av fire drap ble straffet med bøter.²⁵⁴ Jeg vil si at man ikke kan, ut fra mitt kildegrunnlag, hevde at bøter var vanligst for Oppland. Ser man hele perioden 1550-1700 under ett fordeler det seg ved at halvparten av drapssakene endte i forlik og bot, mens den andre halvpart endte i henrettelse. Etter tiåret 1611-20 ser man en kraftig endring fra at forlik og bot var det vanligste til at flesteparten av drapssakene endte i dødsstraff for drapsmannen. Man kan selvfølgelig hevde at hadde vi hatt bedre kildegrunnlag fra før år 1610 kunne konklusjonen blitt annerledes. Men jeg vil hevde at det skjer et merkbart brudd i perioden 1611-30, fra at de fleste drapssakene ender i forlik og bot til at flesteparten blir dømt fredløse eller henrettet. Dette skiller seg klart fra Agder der det ikke forekom et tilsvarende brudd. Drapshyppigheten holdt seg jevnere frem til 1650-tallet, samtidig som bot og forlik var den dominerende straffereaksjonen. Dette til forskjell fra Oppland der forholdet jevnet seg ut. Tilsvarende begynner nedgangen i antall drap senere i Oppland enn for Agder. I Oppland ser man starten på nedgangen i 1630-årene, mens i Agder begynte nedgangen tiåret før²⁵⁵, dog i en lavere hastighet og over lengre tid enn Oppland. Eksempelvis 1630-årene da 14 ble henrettet mens 25 fikk bot og forlik, tiåret etter da det hadde endret seg til henholdsvis 6 mot 11 saker. Før det siste året før eneveldet da tre henrettelser imot 19 forlik og bot.

Det man kan konstatere er at muligheten for drapsbøter og forlik forsvinner utover 1600-tallet, og muligens var vanligst i starten av 1600-tallet og før dette. Selv om drapsbøter og forlik forekom senere, forsvinner det hurtigere enn nedgangen i antall drapssaker tilsier. Det

²⁵¹ Netterstrøm 2017: 465-466.

²⁵² Cockburn 1991: 78.

²⁵³ Sandmo 1994: 26-27.

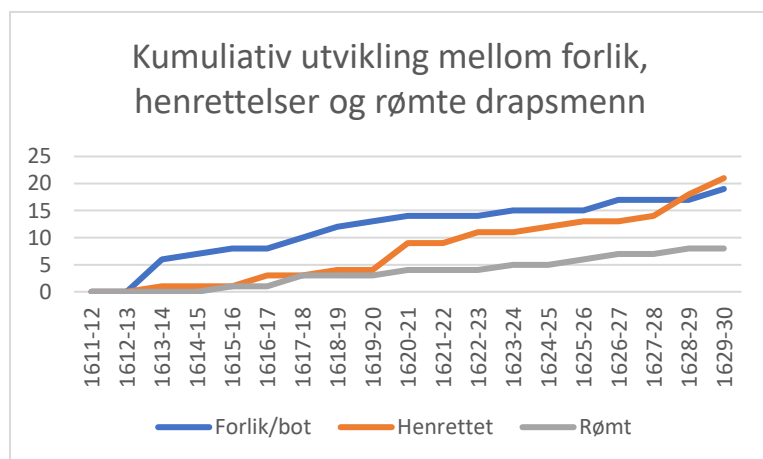
²⁵⁴ Sødal 2019: 30,33.

²⁵⁵ Sødal 2019: 34.

Agder og Oppland har til felles er at 1660-årene virker å være en skillelinje i når forlik og bot var en reell mulighet for drapsmenn. Etter dette er det kun unntaksvis drapsmenn dømes til bot og forlik, med en drapsmann for Agder frem til 1663²⁵⁶ og fire for Oppland frem til 1700.

Det tredje spørsmålet er hvorfor man ser en kraftig endring i antall drap og forholdet mellom drap som endte i forlik og henrettelse, spesielt mellom 1610-30. For å undersøke dette bør man undersøke de to tiårene mer nøye. Fordi fogdregnskapet med sin begrensede informasjonsmengde er den eneste kildene vi har kan man bare anta sammenhenger. En del drapssaker i tiåret 1611-20 bruker betegnelsen at drapsmannen enten «kom for skade» å ihjelslå ofret²⁵⁷ eller begikk drapet i nødverge.²⁵⁸ Begrepsbruken «kom for skade» kan delvis likestilles med uttrykket «ufyrirsynju» som ble brukt i drapsbrev og betyr uforsettlig drap. Men dette uttrykket blir ikke brukt i tiåret etter selv for drap som endte i forlik/bot. I begge tiårene har vi enkelte drapssaker som er klare nidingsverk. Som i 1625-26 da *Mogen Madsen* ihjelso sin bror²⁵⁹, som førte til fredløshet. Men i tiåret 1611-20 virker det ut fra ordvalget som om henrettede drapsmenn hadde begått verre forbrytelser. Slik som i 1616-17 da to «misdedere» og en «mordiske misdeder» ble henrettet i Hadeland.²⁶⁰ I tiåret etter er det ikke behov for å beskrive de henrettede drapsmennene på annen måte enn at de var drapsmenn.

Dermed finner jeg ikke noe i teksten som klart kan forklare endringen mellom disse to tiårene. Ut fra det setter jeg opp et linjediagram som har en *kumulativ frekvens*²⁶¹ for å vise

utviklingen av forholdet mellom utfallet av drapssaker i tiårene.

Man kan ut fra diagrammet se tre utviklingstrekk. For det første er det i 1628-29 at antallet henrettede overstiger antall forlik. Det andre er at vekstraten til antall henrettelser er høyere enn for forlik/bot. Men det mest

Figur 3: Kumulativ frekvens av forholdet mellom drap som endte i forlik, henrettelse eller rømning i Oppland 1611-30.

²⁵⁶ Sjødal 2019: 34.

²⁵⁷ Eksempel på dette er i 1613-14 da *Peder Torsønn* kom for skade å ihjelså *Jørgen Thommessen* jf. Nedrud, 2016:6.

²⁵⁸ Eksempel på dette er i 1618-19 da *Peder Elleffsen* i nødverge ihjelslo *Joenn Staffennsenn* jf. Nedrud, 2017:39.

²⁵⁹ Nedrud 2017: 77.

²⁶⁰ Nedrud 2016: 18.

²⁶¹ Definisjon: Med kumulativ frekvens summerer sammen samtlige observasjoner innen kategoriene over perioden vi undersøker for å visuelt vurdere utviklingstrenden.

interessante er skiftet man ser i 1620-21 da antall henrettede øker kraftig. Gudbrandsdalen hadde et brodermord dette året som endte i henrettelse.²⁶² Mens det i Hadeland og Valdres var det 7 drap. Der en rømte, fem ble henrettet og en fikk beholdt livet mot at han betalte over 25 riksdaler i bot for å ha vært medvirkende til drap.²⁶³ Man kan ikke utelukke at drapene uansett ville kvalifisert til henrettelse uansett når eller hvor det hadde hendt, men fordi regnskapet ikke gir oss detaljer utenom at det var «manddrap» er det ikke mer man kan diskutere. Denne kraftige veksten skjer rett etter at *Niels Sommer* tok over som sorenskriver i 1618 for Hadeland og Valdres sorenskriveri.²⁶⁴ Det er mulig at den nye sorenskriveren ga strengere anbefaling om utfall av drapssaker enn forgjengeren hadde gjort. Det synes ved at de fleste drapssakene før han overtok endte i forlik. Samtidig kan han ha tilegnet seg en domsmyndighet ved å kunne «styre», eller presse, lagrettemennene til å dømme i samsvar med han sine råd. Derimot må denne myndigheten vært uformell, for sorenskriveren hadde ikke formell domsmyndighet på det tidspunktet. Og i samtlige drapssaker hvor vi får høre hvem som dømte, er det konsekvent 12 lagrettemenn som dømte. Først i en drapssak i 1629-30 ble sorenskriveren nevnt som meddommer i Hadeland og Valdres.²⁶⁵ Det er vanskelig å spore *Niels Sommer* slektskap tidligere yrke eller utdanning. Men fordi han var sorenskriver også i en kort periode i 1612²⁶⁶ kan man anta han hadde tilegnet seg litt juridisk erfaring.

Kildene mine viser et klart skifte årene 1610-30. Forlik var det vanligste utfallet av drapssaker i 1610-19, mens i tiåret etter endret dette seg slik at henrettelser ble den vanligste straffereaksjonen i Oppland. Jeg vil si man ikke kan stadfeste et spesifikt år endringen skjedde, men årene 1620-21 skiller seg ut ved en kraftig økning i antall henrettelser samtidig som antall forlik jevner seg ut. Det er en mulighet for at selve skiftet henger sammen med eventuelt økt uformell innflytelse fra sorenskrivere i områdene, noe som kan forklare geografiske forskjeller i Oppland og Norge generelt. Tidfestingen for skiftet skiller seg da ut fra undersøkelsen av Agder, der skiftet skjer over en lenger periode. Der ser man også tilsvarende økt andel henrettede i samme periode.²⁶⁷ Selv om muligheten for bot og forlik består utover i perioden, virker det som det var en «døende» reaksjonsmåte. Forholdet mellom antall henrette/rømt og forlik holdt seg jevnere enn før 1610-19, da forlik var mer vanlig.

²⁶² Nedrud 2017: 46.

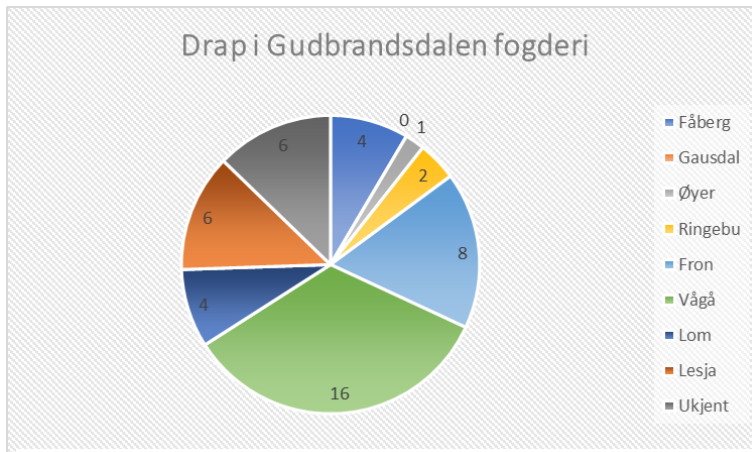
²⁶³ Nedrud 2016: 32-35.

²⁶⁴ Nedrud 2016: XIV.

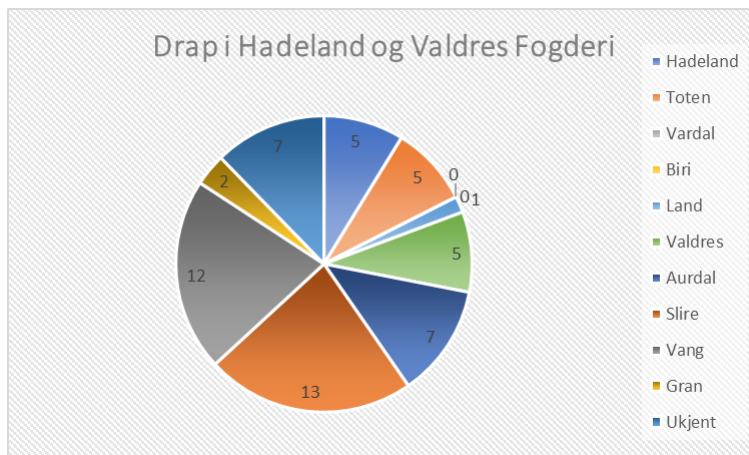
²⁶⁵ Nedrud 2016: 97-98.

²⁶⁶ Nedrud 2016: XIV.

²⁶⁷ Sødal 2019: 34.

Figur 4: Geografisk fordeling av drap i Gudbrandsdalen fogderi:

Figur 5: Geografisk fordeling av drap i Hadeland og Valdres fogderi.

3.10: Geografisk fordeling av drap.

Fordeler man de lokaliserte drapene geografisk mellom de to fogderiene i Oppland får man en relativt jevn fordeling med 47 drap i Gudbrandsdalen fogderi, og det var 57 drap i Hadeland og Valdres. Derimot bør vi presentere den geografiske fordelingen mer detaljert innad i de to fogderiene for å få se eventuelle geografiske fordelinger. La oss dermed fordele drapene etter de respektive prestegjeldene som lensregnskapene fordeler bøtene etter selv.

For Gudbrandsdalen ser en at Vågå skiller seg ut med 16 drap. Ellers fordeler drapene seg relativt jevnt utover, med unntak av Ringebu og

Gausdal som har respektive 2 og 0 kildebelagte drap i perioden. Mens det for Hadeland og Valdres fogderi ser en mer jevn fordeling av drapene. Slire og Vang skiller seg ut med sine 13 og 12 drap i perioden, mens man på andre side har Vardal og Biri ikke noen registrerte drap.

Geografisk fordeler straffereaksjonen ved drap, om drapsmannen rømte, ble henrettet eller fikk leve seg relativt jevnt utover. I Hadeland og Valdres ble 23 henrettet, mens like mange drapsmenn fikk inngå forlik og bot. Åtte rømte, mens tre har ukjent utfall. I Gudbrandsdalen var det 22 som fikk leve imot forlik og bot, mens langt færre ble henrettet, med 11 henrettelser. Derimot jevner det seg litt ut med at 10 rømte og tre som er ukjent. Resten av de geografisk fordelte drapene har ukjent utfall. På lokalplan var forholdet mellom forlik/bot og henrettelse for det meste jevn, med kun enkeltsaker som skilte fordelingen. Det gir meg inntrykk at utfallet av saken ikke var påvirket av geografisk plassering. Derimot er det enkelte unntak. I Vågå fikk ti drapsmenn inngå forlik og bot, imot en henrettet og fem som rømte. Mens på den andre siden ble syv drapsmenn i Slire henrettet, imot en rømning og fem som fikk bøter. Jeg vil hevde dette viser enkelte geografiske trekk i geografisk fordeling av drap og utfallet.

Jørn Sandnes er den som mest systematisk har dokumenteret den store geografiske variasjonen i draps og voldsfrekvens, og han definerte det såkalte «voldsbelte». Det er vanlig å forvente høyere antall vold, og eventuelt drap, i isolerte bygder med høy grad av selveiende bønder.²⁶⁸ Dette fordi høyere selveierandel, hvor større er sannsynligheten for at området hadde utviklet en egen «heimerett» som hadde økt aksept for voldsbrudd. En voldsbruk som oftere kunne føre til uforsynte drap. For å sammenligne den geografiske fordelingen av drap sammenlignet med selveiergraden, og om områdene var mer isolerte, vil jeg bygge på Halvard Bjørkvik og Andreas Holmsen undersøkelser av jordfordelingen i Norge. Disse analyserte *landskommisær Nielas Paulsen*²⁶⁹ ekstrakt protokoll fra 1662 for å gi et øyeblikksbilde av mengden selveiende bønder i 1661, imot annen jordeiendom.²⁷⁰ Denne undersøkelsen gir selvfølgelig bare et øyeblikksbilde fra 1661 av jordfordelingen og sier ingenting om endringen iløpet av perioden.

Ser man på oversikten for fogderiene, er det litt forskjell. Gudbrandsdalen fogderi har en selveierandel på 33,14%, mens 24,08% er selveiende bønder i Hadeland og Valdres fogderi.²⁷¹ Dermed var cirka hver tredje selveier i Gudbrandsdalen, mens hver fjerde mann hadde selveie i Hadeland og Valdres. Men for begge fogderiene var bondeie av jorden over halvparten. Sammenlignet har Agder²⁷² en selveierandel på 57,25%. Altså var halvparten av bøndene på Agder selveiende. Derimot fantes det klare forskjeller mellom selveierandelen mellom bygdene og isolerte daler i Oppland. Dette fordi bygdene var lite avstengt fra omverdenen, ved at det gikk en gammel vei til Trondheim gjennom Gudbrandsdalen, og det gikk en gammel vei mot Vestlandet.²⁷³ Samtidig som områder fra naturens side var egnet til å danne storgårder som eide store landområder. Terje Sødal poengterer at grov vold, slik som drap og annen voldskriminalitet, dominerte i Råbyggelag fogderi lenger og sterkere enn ellers av Agder.²⁷⁴ Der han kan sikkert stedfeste 59 av 199 drap til Råbyggelag.²⁷⁵ Der den klassiske forklaringen er at Råbyggelag var relativt isolert med særegen kultur²⁷⁶, og sin høye

²⁶⁸ Sandnes 1990: 78.

²⁶⁹ Landskommisær Nielas Paulsen gjennomgikk i 1660 årene jordebøker og skattebøker fra Norge for å kunne gi en oversikt over hvor mye skatt kongen får fra de varierende fogderiene. Bjørkvik & Holmsen 1978: 11.

²⁷⁰ Bjørkvik & Holmsen 1978: 10-13.

²⁷¹ Bjørkvik & Holmsen 1978: 72-73.

²⁷² Agder besto i denne perioden av fogderiene Lista, Mandal, Nedenes og Råbyggelag. Løyland 1992: 29.

²⁷³ Bjørkvik & Holmsen 1978: 75,77-78.

²⁷⁴ Sødal 2010: 77.

²⁷⁵ Sødal 2019: 30.

²⁷⁶ Sødal 2010: 77-78,80-81.

Sted	Selveierandel	Antall drap	Andel forlik
Fåberg	32,00 %	4	25,00 %
Ringebu	36,50 %	2	100 %
Fron	25,00 %	8	50,00 %
Vågå	29,00 %	16	62,50 %
Lom	53,00 %	4	75,00 %
Lesja	30,00 %	6	33,33 %
Hadeland	27,80 %	5	0,00 %
Toten	12,13 %	5	60,00 %
Valdres	32,80 %	5	40,00 %

Tabell.5: Selveierandel imot antall drap og andel forlik.

Bjørkvik, Holmsen gir informasjon om. Bjørkvik & Holmsen 1978: 72-75.

selveierandel²⁷⁷ som var 74% selveiende bønder.²⁷⁸ Dette forholdet kan vi sammenligne med enkelte av områdene i Oppland som vi har tallmateriale om selveierandel fra samt informasjon om minst to drap. I perioden 1550-1700 kan vi stadfeste flest drap på Vågå med 16 drap for hele perioden. Dermed burde det ifølge norsk kriminalitetsforskning vært et høyere antall selveiende bønder, men det er det ikke med 29% selveiere.²⁷⁹ Litt under gjennomsnittet for Oppland. Mens det i Lom, som hadde høyest prosentandel selveiende med 53%²⁸⁰, «kun» hendte fire kildebelagte drap. Biri og Vardal, som ikke hadde noen registrerte drap, var det 23,08% bondeselveie.²⁸¹ Mens Toten, med Oppland laveste selveieandel på 12,13%²⁸², hadde fem drap i perioden. Vågå er sammenlignet med resten av Oppland en isolert dal, så man kunne forvente en større andel selveie når man ser likheter med andre isolerte daler, slik som i Råbyggelag. Grunnen til den «lave» selveierandelen for Vågå kan henge sammen med gruvedriften som ble startet opp på midten av 1630-tallet, der staten, eller øvrigheten, dannet større eierskap over jord.

Når man ser statistisk på det vil jeg hevde at det *ikke* er et moment for Oppland at steder som hadde høy andel selveiende bønder hadde flere begåtte drap, og steder som hadde lavere andel selveie vanligvis hadde få drap. Grunnen til denne forskjellen fra andre steder kan være todelt. For det første er selveierandelen i hele Oppland over landsgjennomsnittet på 19,67%.²⁸³ Det kan ha vært en innvirkende faktor for å spre drapstilfeller relativt jevnt utover. Samtidig er det få steder der selveierandelen skiller seg kraftig fra gjennomsnittet, som også har et høyere tilfelle av drapssaker. For det andre har de indre dalstrøkene i Oppland en historisk betydning allerede på 1600-tallet, noe historiker *Tormod Torfæus* gjør et poeng av ved å bevisst fremme områdets historie i han sin norgeshistorie fra 1711²⁸⁴. Dette førte til at øvrigheten tidlig hadde

²⁷⁷ Sandnes 1990: 78.

²⁷⁸ Bjørkvik & Holmsen 1978: 43.

²⁷⁹ Bjørkvik & Holmsen 1978: 74.

²⁸⁰ Bjørkvik & Holmsen 1978: 74.

²⁸¹ Bjørkvik & Holmsen 1978: 73.

²⁸² Bjørkvik & Holmsen 1978: 73.

²⁸³ Har regnet sammen selveierandelen i landet ut fra Bjørkvik og Holmsen beregninger fra lenene.

²⁸⁴ Torfæus 2008: 148-151.

tilegnet seg større eiendommer, som Bjørkvik og Holmsen påpeker²⁸⁵ slik at de enklere, og over lengre tid, har kunnet disiplinere allmuen til lydighet, eller at siviliseringsprosessen har pågått lenger.

Det kan argumenteres for at selveierandelen hadde påvirkning på andelen av drapssakene som endte i forlik og drapsbøter. I Lom, som hadde en selveierandel på 53%, endte tre av fire drap med drapsbot og forlik. I Fron ble halvparten henrettet. Mens i Toten, som hadde 12,13% selveiere endte to av fem drapssaker i henrettelse, og for Vågå endte 10 av 16 drapssaker i bot og forlik. Det kan hevdes at områder med høyere selveierandel oftere førte til forlik og bot for et drap. Selv om det er unntak fra denne påstand. Dette vises tydeligst i Lom der halvparten var selveiende og tre av fire drap endte i forlik og bot. De resterende områdene viser at selveierandelen og andelen som endte i forlik og bot ikke henger direkte sammen. I Fron endte halvparten i forlik, mens på Hadeland ble alle henrettet, dette til tross for disse to områdene har relativ lik selveiergrad. Samtidig har vi Toten, med Opplands laveste selveierandel ennå hadde en overvekt av forlik/bot ovenfor henrettelse. Det virker som det er andre elementer som påvirket forholdet bot/forlik og henrettelse mer enn selveierandelen. Derimot er dette tallmaterialet for lavt for å trekke noen konklusjoner fra. Det er dessverre ikke gitt flere detaljerte opplysninger om selveierandelen i verken Slire eller Vang, som respektivt har 13 og 12 kildebelagte drap som kunne belyst dette, og som kunne vært et reelt sammenligningsgrunnlag med Vågå.

Den høye drapsraten i Slire og Vang kan forklares med det som kalles «voldsbeltet». Som ifølge Sandnes er et belte på 1500-tallet der ære og vold sto sterkere i indre dalstrøk, fra Råbyggelag i sør til Valdres i nord.²⁸⁶ Både Slire og Vang ligger geografisk sør-vest i Hadeland og Valdres fogderi og kan være utrykk for et slikt «voldsbelte» ennå var gjeldende gjennom 1600-tallet. Dette ses ved at de første registrerte drapene i Vang var i 1613-14 der *Peder Torsønn* betale drapsbot og forlik²⁸⁷, og i 1616-17 da to drapsmenn ble henrettet i Slire.²⁸⁸ Mens det siste drapet i fogdregnskapene i denne undersøkelsen også var i Slire, i 1684 da *Knut Ulfuen* var den siste til å få innvilget drapsbøter i Oppland.²⁸⁹ Denne oppgaven kan ikke svare på spørsmålet om det var et voldsbelte i området, det kreves en kvantitativ undersøkelse av all type kriminalitet for området på tilsvarende måte som Løyland sin

²⁸⁵ Bjørkvik & Holmsen 1978: 76.

²⁸⁶ Sandnes 1990: 117.

²⁸⁷ Nedrud 2016: 6.

²⁸⁸ Nedrud 2016: 18.

²⁸⁹ Nedrud 2016: 364.

undersøkelse for Agder.²⁹⁰ Derimot vil jeg hevde at hvis man legger drapsraten i de varierende prestegjeldene til grunn, kan man strekke dette voldsbelte opp til Gudbrandsdalen. Der den nordligste delen av belte ikke var i Hadeland som Sandnes hevder, men faktisk Vågå i Nord-Gudbrandsdalen. Men at myndighetene tok relativt hurtig kontroll på området som endte bygdenes isolerte heimrett, dette vil jeg diskutere senere.

Denne utvidelsen av «voldsbelte» stiller da spørsmålet om det er riktig å stanse i Gudbrandsdalen eller om dette også gjelder nabodalene videre østover. Erling Sandmo har undersøkt Østerdalsområdet tidligere, men disse undersøkelsene har enten tatt for seg en senere periode²⁹¹ eller ikke hatt dette som hovedfokus.²⁹² Dermed krever det en systematisk undersøkelse av kriminalitetsutbredelsen i Østerdalen på 1600-tallet for å ta stilling til dette. På den andre siden kan en stille spørsmålet om det er korrekt å prate om et voldsbelte fra indre Agder til Gudbrandsdalen, eller om dette heller er et innlandsfenomen i perioden. Dette har Oterhals gitt er «forsiktig nei» til at Jemtland var et voldssamfunn i 1621-43, ut fra lavt antall voldssaker sammenlignet med andre studier.²⁹³ Dette som følge av at voldssakene sto for 15,3% av sakene i tingbøkene, til tross for at vold sto for 28,6% av bøter i fogdregnskapet i 1629-30.²⁹⁴ For å svare på om det var et innlandsfenomen vil også kreve videre undersøkelser av andre innlandsdistrikter i Norge.

²⁹⁰ Løyland 1992.

²⁹¹ Sandmo 1992: 70-94. Undersøkelsen tar for seg 1700-tallet.

²⁹² Sandmo 1999: 163-210.

²⁹³ Oterhals 2016: 74.

²⁹⁴ Oterhals 2016: 82-83.

4. Forlik og henrettelse frem til cirka 1630.

Temaet for dette kapitlet er vilkårene, motivene og normene rundt den hevdvunne praksisen i drapssaker fram til 1630 – nemlig å løse drap som både en offentlig straffesak og en sivilrettslig forlikssak. Hvilke aktører ønsket på 1600-tallet å opprettholde praksisen, og hva slags motiver hadde de for det? I så måte anlegges det et perspektiv som sirkler inn aktør og motiv. Et annen tilnæringsmåte som jeg vil ta i bruk, er hvorvidt vi kan se det private oppgjøret som et utslag av forestillinger om maskulinitet ære, hevn og forsoning som ligner mye på middelalderens feidekultur. Følgelig blir kultur og praksiser grunnlaget for forklaringer. I det følgende vil jeg argumentere for at alle private parter hadde interesse av forlik og forsoning, da det kunne sikre både gjenopprettelse av ære og balansering av status mellom partene, samt betydelig økonomisk kompensasjon for den dreptes etterlatte. Samtidig var det private forliket sterkt knyttet til rotfestede og etablerte normer som definerte strenge krav til maskulinitet – mot, beslutsomhet, kampdyktighet og vilje og evne til å forsvare egen og andres ære. Flere av drapene har ellers trekk som kan minne om feidens normsystem. I lys av dette blir den nye rettspraksisen med henrettelser etter 1630 noe som brøt sterkt med både interesser og normer i lokalsamfunnene.

4.1: Utviklingen av forlik og henrettelse frem til 1630.

De fleste drapssaker som endte med forlik får vi lite informasjon om. Spesielt i starten av perioden. Den 1.mai 1559 fikk *Ingemor Suendsson* innvilget landsvist, altså varig rettsvern, imot at han betalte 1,5 tegn og fredskjøp til kongen, ved at han *wforsynio* kom for skade å drepe *Harald Amundsson*.²⁹⁵ Dette er det eneste tilfelle begrepet *wforsynio* har blitt brukt for alle drapene jeg har undersøkt. Begrepet betyr at drapet hendte uforskyldt eller uten forsett, med andre ord at drapet ikke var planlagt. Det er en annen skrivemåte for *ufyrirsynja* som var brukt i andre landstvistbrev og i enkelte tilfeller utover på 1600-tallet.²⁹⁶ Landstvistbrevet til *Ingemor* er et meget godt eksempel på Steinar Imsen sin gammelnorske drapsprosess.²⁹⁷ I provsbrevet hører vi at *Ingemor* øyeblikkelig «lyste» drapet på seg, og tok det fulle ansvaret. Videre inngikk han forlik med arvingene og sto forberedt til å bøte til kongen.²⁹⁸ Det som gjorde at drapet fikk skjerpet straff var at *Ingemor* drepte *Harald* mens han satt nede²⁹⁹, noe Imsen også spørrende vurderer som årsaken.³⁰⁰ Dette er det eneste drapssaken jeg har

²⁹⁵ Diplomatarium Norvegicum, IX, nr.782.

²⁹⁶ Sødal 2019: 24.

²⁹⁷ Imsen 2009.

²⁹⁸ Diplomatarium Norvegicum, XXI, nr.1086.

²⁹⁹ Diplomatarium Norvegicum, IX, nr.782.

³⁰⁰ Imsen 2009: 223.

lokalisert som følger den gammelnorske drapsprosessen. Det andre landsvistbrevet er fra 1582. Der *Engelbret Sivardson* ble dømt til å bøte 1,5 tegn og fredskjøp til kongen fordi han i «vanvare» drepte *Agathe Olufdatter*.³⁰¹ Uten å ha mulighet for å diskutere hva avskriften mener med «vanvare»³⁰² er det mest interessante at arvingene til den drepte pålegges å motta de bøter en komite, satt opp av ombudsmannen, tilsier de skal ha. Dette gir inntrykk av at drapsmannen, og arvingene ikke kunne bli enige om et forlik, noe som gjorde at kongen måtte pålegge arvingene å godta det en komite fant passende. At det er uenigheter ved forlik, og oppfølging av forlik, finnes det et eksempel på i 1585 da *Karine* stevnet en rekke menn inn til Herredagen for å ikke holdt et løfte om kompensasjon fordi at *Hans Stabell* hadde ihjelslått hennes mann *Peder Stabell*.³⁰³ Her virker det som drapsmannen fikk bekjente til å love å betale forliket for ham, men at disse ikke opprettholdt dette fordi drapsmannen i ettertid har rømt fra sine forpliktelser. Saken endte med et påbud om å fange drapsmannen igjen, uten noen videre kompensasjon til den avdødes kone. Men det interessante her er at hun fant det riktig å stevne de som hadde lovet å betale forliket på vegne av drapsmannen, og at hun fant det «urett» at de ikke holdt løftet sitt.

Fra 1620-årene og fremover ser man i regnskapene et skifte i beskrivelsen for å definere drap som endte i forlik og drapsbøter. I fogdregnskapene for Oppland leter en forgjeves etter begrepet «ufyrirsynja» som Terje Sødal har påpekt ennå hyppig ble brukt i sakfallslistene fra Agder.³⁰⁴ For Oppland brukes heller betegnelsen «kom for skade» å begå drap i saker som endte i forlik og bot på starten av 1600-tallet. Der dette brukes som forklaring for årsaken til drapet, noe en ser eksempler av i 1613-14 da tre menn fikk innvilget muligheten til å bøte for drapet ved at de alle hadde kommet til skade for å ihjelslå hver sin mann.³⁰⁵ I denne perioden finner en ikke drapssaker som endte i henrettelse der drapsmannen hadde kommet til skade å drepe, men senere finner enkelte fredløse som rømte etter at de kom for skade å drepe.³⁰⁶ Dermed vil jeg hevde en ser likhetstrekk med denne begrepsbruken og «ufyrirsynja» ved at begge to beskrev omstendighetene rundt drapene som måtte være til stede for å få innvilget drapsbøter. På den andre siden virker det ikke som det var et absolutt krav at man måtte ha «kommet for skade» å drepe en annen for å få innvilget drapsbøter og forlik på tilsvarende

³⁰¹ RA/EA-5995/1/lb/L0003. NRA Utrykte diplom III håndskrevne Sedler. Riksarkivet

³⁰² Jeg arbeider med er en håndskreven avskrift av et landstvistbrev som var til låns for avskrift i mars 1867.

³⁰³ Thomle 1894: 45-46.

³⁰⁴ Sødal 2019: 34.

³⁰⁵ Nedrud 2016: 6-7.

³⁰⁶ Nedrud 2016: 152-153. Nedrud 2017: 123.

måte det har vært argumentert for ved «ufyrirsynja».³⁰⁷ Dette kan best eksemplifiseres fra Gudbrandsdalen i 1613-14 da *Anders Olsen* betalte 11 ½ riksdaler fordi han kom til skade å drepe en annen, samme år som *Paul Byresønn* betalte 12 ½ riksdaler for drap uten at det spesifiseres om drapsmannen kom for skade å drepe.³⁰⁸ Denne skilnaden kan selvfølgelig komme fra varierende interesse for å nedskrive detaljer, men en burde forventet store likheter når samme fogd har skrevet begge postene samme år. Det interessante er hvor lenger ut i perioden en kommer, jo oftere blir begrepet «kom for skade» brukt for drap begått i drukkenskap som endte i bot og forlik. Slik som i 1638-39 da *Ingebrigt Guldbach* kom for skade i drukkenskap, å ihjelslå en mann.³⁰⁹ Tilsvarende for *Torstein Eriksen* i 1642-43 da han også i drukkenskap kom til skade å ihjelslå en annen³¹⁰. Tilsvarende kombinasjon finner vi i senere drapssaker, men begrepet har ikke blitt brukt alene etter starten av 1630-årene som årsak til at drapssaken kunne ende i forlik og bot.

For Oppland virker det som at det nye kravet til drapene, at det enten hendte i nødverge eller våde fort kom i bruk. Nødverge ble som tidligere nevnt innført med Kristian 4. norske lov i 1604 og første gang en støter på begrepet nødverge er i 1618-19 da *Peder Elleffsen* i nødverge ihjelslo *Jon Staffesen*.³¹¹ Bruken av nødverge eller våde for å beskrive drapet øker i hyppighet ved tilfellene som endte i forlik og bot mens de eldre uttrykkene enten sluttes å brukes eller bytter mening. Det siste tilfelle av at en drapsmann fikk innvilget forlik og drapsbøter fordi han av skade, men ikke nødverge drepte en annen var i 1644-45 da *Oluf Gulbrandsen* i drukkenskap ihjelslo *Oluf Snarten*. Nødverge og våde brukes om de siste drapene i regnskapene for å beskrive de saker der drapsmannen slapp henrettelse³¹² og er juridiske begrep som ennå brukes i dag. En kan argumentere for et skifte fra uformelle krav til drapene ved at det hendte «ufyrirsynja» eller «kom for skade» til et formelt krav i lovverket at ved nødverge eller våde tok over. Her ser en spor av en rettsliggjøring av drapsprosessen, der uformelle krav endrer karakter til lovpålagte krav i hvordan og hvorfor drapet ble begått. Der kravet for å slippe henrettelse ble økt ved å stille høyere krav til utførelsen av drapet enn tidligere.

³⁰⁷ Imsen 2009. Solberg 2003. Sandnes 1990: 68-70.

³⁰⁸ Nedrud 2017: 14.

³⁰⁹ Nedrud 2017: 138.

³¹⁰ Nedrud 2016: 223.

³¹¹ Nedrud 2017: 39.

³¹² Nedrud 2017: 243. Nedrud 2016: 356.

Den første drapssaken vi kan anta endte i henrettelse finner vi i Land i januar 1574 da *Ingeborg Klette* tiltalte *Jonn Oluf Ness* til overlagtinget for at *Jonn* hadde myrdet sønnen til *Ingeborg*.³¹³ Der *Jonn* begikk et dølsfall³¹⁴, som i praksis betyr at en mister muligheten til å frifinne seg ved nektelsesed.³¹⁵ Utfallet av saken kan vi ikke si noe sikkert om, men *Jonn* ble i henhold til protokollen «*dømt effther logen*».³¹⁶ Når lagmann *Nils Stubs* bruker begrepet mord til å beskrive drapet vil jeg anta han tolket saken i retning at handlingen ble betegnet som ubotamål og nidingsverk, der *Jonn* ble dømt til døden i henhold til landslovens bestemmelser.³¹⁷ Flere detaljer får vi dessverre ikke om drapet. Det er umulig å si noe om hvor gammel sønnen var eller omstendighetene rundt drapet som påvirket til hvorfor akkurat dette drapet endte i henrettelse og dølsfall, mens en delvis tilsvarende drapssak i Gudbrandsdalen i 1557-58 endte med 20 riksdaler i bot etter at *Guttorm Dott* ihjelslo en dreng.³¹⁸ Eneste man kan antyde er at fordi saken endte i henrettelse som følge av dølsfallet, må det ha en sammenheng med at det var tvil om skyldspørsmålet at alt avhang av å få 12 mannseden, men at *Jonn* enten ikke klarte å samle en 12-mannsed eller av øvrigheten ikke lenger anså at det var tvil om skyldspørsmålet.

Det er lite å trekke ut av fogdregnskapene om de henrettede i perioden frem til 1630-årene som følge av kildene er nokså summariske. Derimot virker det som at mange av drapsmennene som rømte eller ble henrettet, ikke var blant bygdas mest velstående. For Gudbrandsdalen var det fem drapsmenn som ikke forlot seg noe av verdi etter drapet.³¹⁹ Mens kun 2 av 11 drapsmenn etterlot seg mer enn 10 riksdaler. Der de to siste ble henrettet for offentlig drap og broderdrap.³²⁰ Tilsvarende ser man for Hadeland. Slik som i 1616-17 da to «misdedere» ble henrettet uten å etterlate noe av verdi.³²¹ Dermed virker det som en stor andel av de som ble dødsdømt, var drapsmenn som ikke hadde økonomi til å betale drapsbøter.

³¹³ Huitfeldt-Kaas 1895: 59.

³¹⁴ Definisjon: Døl er nektelsesed, frifinnelsesed der saksøke kunne frifinne seg fra en ubotamål sak når det var tvil om skyldspørsmålet. Ved drap skulle mann sverge seg ved 12 mannsed. Imsen & Winge 2004: 93.

³¹⁵ Imsen & Winge, 2004: 93.

³¹⁶ Huitfeldt-Kaas 1895: 59.

³¹⁷ Taranger 1964: 45. Mannhelgebolcken, kap.3.

³¹⁸ Steinnes 1937: 30.

³¹⁹ Nedrud 2017: 35,96.

³²⁰ Nedrud 2017: 76-77.

³²¹ Nedrud 2016: 18.

4.2: «Alle parter tjente på forlik»

Steinar Imsen har i sin konklusjon i artikkelen *Den gammelnorske drapsprosessen* hevdet at man inngikk bøter med kongen, og forlik med den dreptes arvinger fordi ordningen var fleksibel, men spesifikt at *den tilfredsstilte alle parter*.³²² La oss se litt den påstanden under spørsmålet om drapsbot og forliksinngåelse kunne ha tilfredsstilt kongen/statsmakten, drapsmannen, lokalsamfunnet og arvingene etter avdøde og om det kan forklare hvorfor muligheten forsvant. La oss starte med fordelene for drapsmannen, som er den mest selvfølgelige, og deretter den drepte. Alternativet til å betale bot til kongen, og inngå forlik med arvingene, var å bli erklært fredløs i henhold til loven.³²³ Ved å ha muligheten for bøter og forliksinngåelse kunne drapsmannen få leve, og være delaktig i lokalsamfunnet, i bytte mot en relativt dyr bot. Der han fikk muligheten til å gjeninnført sin ære og rett etter drapshandlingen ved å sørge for det ikke ble sett på som et æresløst mord. For den drepte finnes det logisk nok få fordeler eller ulemper om drapsmannen ble henrettet eller fikk inngå forlik. Den drepte var fortsatt død, men den drepte kan av varierende årsaker ha ønsket at drapsmannen skulle få leve. Et eksempel er om drapsmannen og offeret var nære venner/beslektet eller at offeret tok på seg skylden for at slagsmålet eskalerte til dødelig vold. Det andre er spørsmålet om hva kongen oppnådde på å tillatte å gjøre opp drap med drapsbøter. I en tid da staten sin tilstedeværelse i lokalsamfunnene kunne være begrenset, var staten avhengig å styre gjennom forhandling og kompromiss med lokalsamfunnet. Kongen hadde ikke et godt utbygd politi. Og påtalemyndigheten var i praksis begrenset til den lokale fogden og etter hvert lensmann som hjelper.³²⁴ Drapssaker gikk til det lokale tinget der lokale lagrettemenn avgjorde saken uten at kongen kunne påvirke utfallet noe særlig. Dette var før sorenskriveren fikk formell domsmyndighet i 1634.³²⁵ Kongen kunne komme med forordninger om hvordan man skulle forholde seg til drapssaker. Eksempelvis i 1590 ble det kunngjort at drapsmenn ikke hadde rett til å inngå hemmelige forlik med offerets etterlatte uten at tinget hadde lyst drapsmannen i fred.³²⁶ Kansleren, som undersått av kongen, kunne etter egen vurdering, eller kongens bestemmelse, avslå landsvistbrevet for drapsmannen. Men det virket, ifølge Helge Kongsrud, som at det på 15-1600-tallet var på vei til kun å bli en formalitet.³²⁷ Noe som svekket kansleren og kongens innflytelse på det lokale planet.

³²² Imsen 2009: 229.

³²³ Taranger 1970: 43. Mannhelgebolken, Kap.2. Hallager & Brandt 1855:39. Mandhelge Balcken, cap.1

³²⁴ Heivoll 2018: 88.

³²⁵ Næss 1991: 46.

³²⁶ Lundh & Sars 1865: 108.

³²⁷ Kongsrud 2011: 82-93

Kongen ville uansett utfallet av drapssaken ha hatt en form for økonomisk gevinst. Inngikk partene forlik, og det ble drapsbøter, ville kongen få tegn og fredskjøp.³²⁸ Hvis drapsmannen rømte, eller ble henrettet hadde kongen rett på, i henholdt til loven,³²⁹ alt jordisk gods, utenom odelsjorden drapsmannen hadde eid. Denne verdien ble vanligvis fordelt til aktuelle parter ved en drapssak. Eksempelvis i 1615-16, der eiendelene etter den rømte manndraperen *Anders Suensche*, ble taksert til en verdi på 28 riksdaler. Først ble gjenstående gjeld nedbetalt før de resterende 20 riksdaler ble delt likt mellom kongen og arvingen til avdøde.³³⁰ Ulempen var at kongen måtte betale for at skarpretteren som henrettet drapsmannen. Som i 1634-1635 da kostet dette kongen 6 riksdaler.³³¹ Samtidig sto kongen i fare for å ikke få noen inntekt av eiendelene, slik som i 1629-30 da drapsmennene ikke etterlot seg noen formue.³³²

Slår man sammen samtlige drapsbøter i Gudbrandsdalen fogderi i perioden 1606-95 hadde kongen en inntekt på 303,5 riksdaler, 1 ort, 10 shilling og 5 alba³³³ betalt av 19 drapsmenn. For Hadeland og Valdres fogderi betalte 21 drapsmenn totalt 505,25 riksdaler, 4 ort, 97 shilling og 5 alba til kongen for tegn og fredskjøp i perioden 1612-95. For hele Oppland tilsvarte drapsbøter i perioden 1606-95 dermed 808,75 riksdaler, 5 ort, 107 shilling og 10 alba. Regner man dette om til riksdaler³³⁴ blir dette cirka 811 riksdaler i bøter som tilfalt kongen, fra 40 drapsmenn. Standardstørrelsen på drapsbøtene virker å ligge rundt 12 riksdaler, med enkelte drapssaker som trekker gjennomsnittet opp. Noe som var en cirka beregning etter lovens bestemmelser³³⁵ om hvor stor boten skulle være. De resterende drapssakene hadde en større bot å betale av skjerpene årsaker. I 1613-14 måtte *Erik Olsen* betale 70 riksdaler i bot for et drap han hadde begått 13 år tidligere³³⁶ og i 1639-40 ble *Knut Auaach* benådet for å ha vært på rømmen fra straffen for et begått drap i 5 år, mot at han betale 100 riksdaler i bot.³³⁷ Eller så var det en lavere bot på grunn av formidlende tilstander, slik som i 1606-07 da *Erik Snelle* fikk halvt tegn og fredskjøp.³³⁸

³²⁸ Imsen 2009: 220.

³²⁹ Hallager & Brandt 1855:39-40. Mandhelge balcken, cap.1.

³³⁰ Nedrud 2017: 24-25.

³³¹ Nedrud 2017: 123.

³³² Nedrud 2017: 96.

³³³ Dette er varierende myntenheter og måleenheter å beregne verdier av mynter etter. Det var på 1500-1600-tallet en rekke varierende myntenheter i bruk i Norge, der verdien på disse var varierende og varierte over tid. Keilhau 1952: 28-33.

³³⁴ Knut Johannessen tabell er verdiforholdet mellom 1625-1813 følgende: 1 riksdal = 4 ort = 96 skilling. 1 alba = 1/3 skilling. Johannessen 2007: 215.

³³⁵ I henhold til Lagabøters landslov og Chr.IV norske lov skulle boten være på 8 ørtuger og 13 marck.

³³⁶ Nedrud 2017: 13.

³³⁷ Nedrud 2016: 176.

³³⁸ Nedrud 2017: 1.

Man kan dermed på den ene siden si at kongen tjente 811 riksdaler på drapsbøter ved å tillate denne form for oppgjør med øvrigheten. Dette var penger han kunne bruke slik han fant det mest lønnsomt eller ønskelig. For å kunne sammenligne om kongen tjente mest på drapsbøter, eller inndragelse av eiendeler ved henrettelse, må man summere utgiftene og inntektene kongen hadde ved henrettelsene i Oppland. Totalt sett måtte kongen betale skarpretteren 83 riksdaler i lønn for å ha henrettet åtte personer i Gudbrandsdalen. I tillegg måtte kongen betale skarpretteren 1 riksdaler for å bli i Gudbrandsdalen i åtte dager i 1654-55³³⁹, så den totale kostnaden for skarpretterens tjenester i Gudbrandsdalen var på 84 riksdaler. For Hadeland og Valdres kostet skarpretteren 157 riksdaler etter å ha henrettet 21 drapsmenn. I tillegg kommer en utgift på ½ riksdaler for å slipe og rense sverdet skarpretteren brukte. Denne informasjonen kun kommer frem i Hadeland i 1618-19³⁴⁰ og virker å være en praksis som forsvant tidlig i Oppland. Så totalt for Oppland var den utgiften på 241,5 riksdaler til skarpretteren.

Utgiftene til skarpretteren varierte fra 5 riksdaler for en halshugging med sverdet, slik som i 1625-26³⁴¹, eller 12 riksdaler om den drepte skulle settes på «4 steigner» og hodet på stake slik som i 1663.³⁴² Det er verdt å påpeke at ikke alle henrettelser er ført opp i fogdregnskapet. Som i 1656-57 der morderen *Christopher Flagestad* er dømt fra livet og hans eiendeler er gått igjennom, uten at vi får noen informasjon om at han ble henrettet.³⁴³ Vanligvis var fogden flink til å presisere om drapsmannen hadde rømt, noe man ser i saker der drapsmannen ble lyst fredløs uten informasjon om noen henrettelse. Dermed kan det ha vært flere utgifter som kongen hadde vi, av primærkildens svakheter, ikke har kunnskap om. I tillegg kom en utgift for kongen i form av betaling til lensmannen for utgifter han hadde ved å holde en drapsmann fanget gjennom rettssaken og frem til henrettelsen ble foretatt. Det er sjeldent vi får kunnskap om eksakte utgifter rundt fangenskapet.

Ofte har informasjon om fengselsoppholdene en sammenheng med hverandre. Slik som i Gudbrandsdalen der *Mariette Jacobsdatter* ble holdt fanget i 26 uker og *Hans Helgessen* som fanget i 8 uker i 1654-55.³⁴⁴ Samt året etter da *Oluf Korstadt* ble holdt fanget i et år og 15

³³⁹ Nedrud 2017: 194.

³⁴⁰ Nedrud 2016: 25.

³⁴¹ Nedrud 2017: 79.

³⁴² Nedrud 2017: 244.

³⁴³ Nedrud 2017: 204-205, 207-209.

³⁴⁴ Nedrud 2017: 194.

uker³⁴⁵ for drapssaken til *Mariette*.³⁴⁶ I tillegg kommer det andre drapssaker der drapsmannen måtte sitte lenge i fangenskap på grunn av at stattholderen oppholdt seg i Danmark, og ikke kunne se over domsavgjørelsen. At stattholderen skulle godkjenne domsavgjørelsen sees kun i henvisninger fra Hadeland fogderi, der stattholderen var bortreist i 1638-39. Dette gjorde at *Suend Michelsønn* fikk mulighet til å rømme.³⁴⁷ Stattholderen var også oppført som bortreist i regnskapene for 1636-37³⁴⁸ og i 1641-42³⁴⁹ dette kan gi inntrykk av at stattholderen oppholdt seg i Danmark perioden 1636-42 uten at vi kan stadfeste dette med sikkerhet. Dette førte til lengre fengselsopphold for den dødsdømte før henrettelsen. Det virker som det var en kontakt mellom domsmyndighetene i Hadeland og stattholderen om godkjenning av dødsdommer før avrettelse ble foretatt. Med en ukentlig utgift på ½ riksdaler, som var det vanlige satsen for fengselsoppholdet, ble det en total utgift på 52,5 riksdaler i Gudbrandsdalen og 30,5 riksdaler fra Hadeland og Valdres. Totalt kostet det 83 riksdaler for fengsling av drapsmenn hos lensmennene i Oppland. Det har sikkert vært flere saker der drapsmenn har sittet arrestert hos lensmannen frem til domsavgjørelse, selv om han ble dømt til døden eller ikke.

Deretter kommer kongens inntekter ved å dømme enkelte fredløse. I perioden 1606-95 tjente kongen 166,5 riksdaler, 2 ort, 53 skilling, 2 alba og 12 lod sølv ved fredløse drapsmenns eiendeler i Gudbrandsdalen. For Hadeland og Valdres hentet kongen inn eiendeler tilsvarende 134 riksdaler, 3 ort, 18 Skilling og 3 alba. Regner man dette sammen og om til riksdaler³⁵⁰, blir dette cirka 302,5 riksdaler for hele Oppland. Enkelte ganger skyldte drapsmannen eller familien hans kongen penger slik som i 1625-26 der kongen krevde restene av landsskyld da drapsmannens far skyldte, i tillegg til kongens halvpart av drapsmannens eiendeler.³⁵¹ Det fantes ingen lovvestet fordeling av boet. Men det virker ut fra regnskapene at det var en sedvane ved fordeling, at de etterlatte og kongen fordelte det som var igjen av boet etter all lovlig gjeld drapsmannen hadde var nedbetalt. Det skjuler seg muligens og enkelte inndragelser av eiendeler uten at kildene gir oss informasjon om hvor mye det var. Et eksempel var etter et drap i et bryllup i 1631 der drapsmannen blir dømt fredløs, og all

³⁴⁵ Her ønsker jeg å påpeke at beregningene i lensregnskapet er litt spesielle. I Denne saken kommer det en total utgift på 31,5 riksdaler for å holde han fanget i et år og 15 uker. Altså 67 uker. Men med en ukentlig utgift på ½ daler for kost og losji skulle 31,5 riksdaler totalt bli fordelt utover 63 uker. Det burde egentlig vært 2 rdl. Høyere utgift hvis man regner på det.

³⁴⁶ Nedrud 2017: 201.

³⁴⁷ Nedrud 2016: 168.

³⁴⁸ Nedrud 2016: 154.

³⁴⁹ Nedrud 2016: 210,218.

³⁵⁰ Knut Johannessen tabell er verdiforholdet mellom 1625-1813 følgende: 1 riksdal = 4 ort = 96 skilling. 1 alba = 1/3 skilling jf. Johannessen,2007:215. Hva som menes i kilden med «12 lod», er usikkert.

³⁵¹ Nedrud 2017: 77.

formuen hans skal fordeles etter lovens krav, uten at vi noen gang får informasjon om størrelsen på formuen.³⁵²

Regner vi sammen alle utgiftene og inntektene kongen hadde ved henrettelser så hadde kongen rett på 302,5 riksdaler som ble hentet fra de fredløse og henrettedes eiendeler. Trekker vi fra kostnadene til skarpretteren på 241,5 riksdaler så tjente kongen 61 riksdaler. Man kan diskutere om det er riktig å trekke fra kostnadene for fengsling av drapstrømte fordi vi får lite informasjon om det generelt. Men trekker man fra utgiftene på 83 riksdaler for fengsling, så sitter kongen igjen med et økonomisk tap på 22 riksdaler. Uansett om man trekker fra kostnadene for fangenskapet, eller ikke, så tjente kongen rent økonomisk på å tillate at drapsmenn betalte seg ut av drapet. Kongen tjente 811 riksdaler på drapsbøter alene.

Inntekt: Tegn og fredskjøp 1606-95	811 Riksdaler
Utgift: Ikke eksplisitte utgifter.	0 Riksdaler
Total fortjeneste	811 Riksdaler

Tabell 6: Inntekt og utgift ved drapsbøter.

Inntekt: Eiendeler fra fredløse 1606-95.	302,5 Riksdaler
Utgift: Skarpretteren	241,5 Riksdaler
Fortjeneste:	61 Riksdaler
Ekstra utgift: Fengselsopphold 1606-95	83 Riksdaler
Total tap:	-22 Riksdaler

Tabell 7: Inntekter og utgifter ved henrettelse.

Enhver inntekt ville hjelpe kongen til å betale sine utgifter til kostbare kriger og kolonidannelser. For å visualisere dette kan man ta utgangspunkt at ifølge Finn Erhard Johannessen skulle fullbefarne sjøfolk³⁵³ få tre riksdalere i året for tjeneste i flåten i år 1705.³⁵⁴ For 811 riksdaler kunne kongen ha betalt for omtrent 270 fullbefarne sjøfolk i et år.³⁵⁵ Her kan det diskuteres for en realpolitisk tankegang hos kongen, ved at han ikke hadde egenskap til å detaljstyre lokalområder effektivt. Når da han styrte etter interaksjonsprinsippet, kunne kongen finne det mest lønnsomt å tillate drapsbøter. Dette fordi det opprettholdt et stabilt system, der kongen hadde litt påvirkning og i samme tiden tjente på det for å finansiere andre elementer av staten. Samtidig, når allmuen behold sine eldre rettigheter og innflytelse var det lavere risiko for opprør og ulydighet. Dette var lønnsomt frem til staten endret seg i retning av å bli en maktstat. En stat som hadde egenskapen, og ønske om å kontrollere, spesielt områder som var av spesiell interesse.

³⁵² Nedrud 2017: 123-129.

³⁵³ Johannessen bygger på «Forordning om de norske enrollerede søe folkes privilegiers forandring av 8.6.1705» der de skilte mellom «fullbefarne sjøfolk» skulle få 3 riksdaler, «halvbefarne sjøfolk» skulle ha to riksdaler og «sjøvante» skulle få 1 riksdal i året jf. Johannessen, 2019:258, Note.58. Hva kriteriene for de forskjellige kategoriene er sies det ingen ting om.

³⁵⁴ Johannessen 2019: 258.

³⁵⁵ Verdt å merke seg at denne sammenligningen tar utgangspunkt i at det ikke var noen inflasjon i henhold til verdien på riksdaleren frem til 1705. Derimot er dette kun ment som en illustrasjon.

På den andre siden kan man argumentere for at de 811 riksdalerne kongen tjente inn gjennom tegn og fredskjøp i perioden 1606-95 hadde liten påvirkning. Gjennomsnittlig tjente kongen 9,1 riksdaler hvert år, og i det store og hele er dette en mindre sum når man sammenligner det med annen inntekt kongen hadde. Slik som landsskylden. Jeg vil hevde at vi ser et eksempel innen kriminalitetsforskning ved at den dansk-norske staten kunne variere mellom å være en forhandlingsstat eller en maktstat, alt etter som hva staten var mest tjent med. Så ikke staten det som lønnsomt å sette inn ressurser for å kontrollere isolerte områder, kunne staten være best tjent med å inngå forhandlinger med allmuen og la de styre seg selv, så lenge staten fikk det den ønsket. Det vil si skatter, og for denne oppgaven sin del, oppgjøret ved landstvist. Når staten fant det mer lønnsomt å kontrollere et område mer detaljert, for eksempel om et område ble mer interessant ved funn av naturressurser, kunne staten finne det mer praktisk og ønskelig å være en maktstat som satt inn ressurser for å «kontrollere» allmuen. Denne forståelsen om at statens interesse påvirket hvor hardt en forfulgte drapsmenn kan muligens forklare Figenschau sitt funn om at størstedelen av drap i Finnmark endte med henrettelser³⁵⁶ ved viktigheten av å ha kontroll med denne grenseregionen³⁵⁷ i nord. Samt Vardøhus festning sin sentrale posisjon som militær og politisk-administrativt støttepunkt. Med andre ord ser man en fleksibilitet hos staten som så seg tjent med å tillate forliksinngåelser og drapsbøter. Man skal huske konteksten i perioden. Den dansk-norske staten hadde enorme utgifter av varierende grunner. Dermed kunne staten finne det ønskelig å kutte utgifter der de kunne. Denne forklaringen får støtte av at hvis styringsidealet endrer seg, om staten er en forhandlingstat eller maktstat, vil det ha påvirkning på hvordan staten forholder seg til et område. Med inntreden av kanonisk rett i straffelovgivningen, endret statens sitt syn på hvem som hadde en plikt til å reagere ved drap og hvem som skulle kompenseres. Fra at de etterlatte skulle kompenseres, sammen med staten som mistet en undersått, til at personen skulle straffes for å ha gått imot Gud sine bestemmelser. Den drapsdømte måtte kompensere Gud for sine handlinger, og den eneste måten å gjøre dette på var å gjenopprette balansen slik ønske var i Mosebøkene.³⁵⁸

Siste spørsmålet som jeg vil drøfte her er hva de etterlatte og lokalsamfunnet tjente på forlik. De etterlatte tjente minst på forliksaken. Ingen økonomisk kompensasjon kunne bringe den

³⁵⁶ Figenschau 2019: 34.

³⁵⁷ Grensen i Nord slik vi kjenner den i dag ble ikke stadfestet før i 1750 i en avtale mellom Danmark-Norge, Sverige og Russland. Før dette hadde Danmark-Norge kystregionen av dagens Finnmark, men indre områdene var omstridt.

³⁵⁸ Holien 2004: 49-50.

drepte tilbake. Den dreptes arvinger hadde, uansett i henhold til loven, rett på en kompensasjon hvis en drapsmann ble dømt fredløs eller ei. Dette kan man se i 1625-26 når *Morten Melgaard* ble dømt til døden og alle eiendelene hans ble gjennomgått av en nemd, all gjeld nedbetalt før kongen og de etterlatte delte det som var igjen av verdi i boet.³⁵⁹ Hvis drapsmannen fikk beholde livet, måtte han inngå et privat forlik med de etterlatte. Det er få av forliksakene der vi får høre om størrelsen på forliket, ved at fogdregnskapet loggførte bare kongens inntekter og utgifter. En sak vi har informasjon om er fra 1631-32 der drapsmannen skulle betale «*böder till dend dödes Arffuinger*». At det henvises til bøter, kan tolkes slik at det var vane at den dreptes arvinger mottok en tilsvarende verdi som drapsbøtene man måtte betale til kongen. Denne teorien støttes av den ene drapssaken i 1653-54 hvor vi i domsavgjørelsen får høre at størrelsen på det inngåtte forliket var på 12 riksdaler.³⁶⁰ Med andre ord tilsvarer størrelsen på forliket med drapsbøtene til kongen. Derimot gir disse to sakene for lite empiri til å kunne si at det fantes noe standardisert praksis for størrelsen på forlikene, ved at annen forskning viser at etterlatte til tider fikk en enormt stor kompensasjon.³⁶¹ Arvingene kunne dermed ha en økonomisk fortjenestene ved å inngå forlik med drapsmannen. Derimot har enkelte av de tidligere gitte eksemplene vist at hvis det var slektskap eller vennskap mellom de etterlatte av den drepte og drapsmannen kan dette ha motivert de etterlatte til å ønske forlik. Slik som i drapssaken i 1631-32 mellom *Niels Lille Toffte* som hadde ihjelslått *Ivar Olsen*, der den drepte var broren til drapsmannens kone³⁶², eller i 1653-54 der *Claus Olufsen* begikk vådedrap på sin svoger.³⁶³

Det kan argumenteres for at lokalsamfunnet kunne være tjent med en kultur som aksepterte en forliksinngåelse som legitim kompensasjon for drap. I tiden forlik og botesystemet vokste frem var da statsmakten var svak, og ikke kunne kontrollere og styre områder direkte. Men var avhengig av samarbeid med lokalsamfunnet. Dette førte til et relativt selvstyrt bondesamfunn som verdsatte stabilitet innad. Dette vedvarte frem til 1600-tallet da selvstyret møtte motstand fra en voksende maktstat. Der feidkulturen med lokale regler for konflikt og tvisteløsninger ennå var gjeldende. Spor etter ønske om stabilitet i bygdesamfunnet ser vi ved at venner, bekjente eller familien hjelper til med å betale drapsbøter. Slik som i 1631-32 da *Oluf Henriksønn* fra Lesja fikk hjelp av venner til å betale drapsboten til sin sønn *Jacob*

³⁵⁹ Nedrud 2017: 76.

³⁶⁰ Nedrud 2016: 183. Nedrud 2017: 146.

³⁶¹ Ylikangas, Johansen, Johansson & Næss 2000: 108-109.

³⁶² Nedrud 2017: 110.

³⁶³ Nedrud 2017: 182.

Olsen, som i nødverge hadde drept *Oluf Knudsen*.³⁶⁴ Kilden gjør et poeng av at drapet foregikk i forrige stattholders tid og han først nå klarte å betale drapsboten. I 1631-32 var stattholderembetet besatt av *Christoffer Urne* som hadde tatt over embetet i 1629 etter *Jens Juel*.³⁶⁵ Når vanlig betalingsfrist for drapsbøtene var et år etter landstvistbrevet ble utsendt kan man anta at drapsmannen var på etterskudd med betalingen. Det er vanskelig å si noe sikkert ut av den begrensede informasjonen vi får, men man kan anta at venner, og bekjente, ønsket at *Jacob* skulle leve videre fordi drapet var begått i nødverge. Tilsvarende ser vi at slektninger, eller nær familie, hjelper til med å betale drapsbøter³⁶⁶, noe som virker å ha vært vanlig i Skandinavia.³⁶⁷ Dette kan være et uttrykk for Jeppe Netterstrøm sin forståelse av feidesystemet, der slektninger spesielt hadde en plikt til å hjelpe til i forliksoppgjøret for å sikre en fredelig og hurtig løsning på konflikten.³⁶⁸

4.3: Hvorfor forlik?

Etter innføringen av Kristian 4. norske lov i 1604 skulle kun drap begått i nødverge eller våde kvalifisere til bot og forlik istedenfor henrettelse. Men som vist i tredje kapittel stanset ikke denne formelle innskrenkingen for utbredelsen av drapsbot og forlik. Da er spørsmålet, hvorfor inngikk man forlik mellom de etterlatte og drapsmenn samt en offentlig tilgivelse gjennom fredlysing og bot til kongen på 1600-tallet?

For det første var inngåelse av forlik en utbredt måte for konfliktløsning i samfunnet. Knut Dørum presenterer i en artikkel³⁶⁹ at kontrollert bruk av vold var en del av den politiske kulturen i Norge, og at det til en viss grad var en legitim fremgangsmåte for aristokratiet som konfliktløsning med statsmakten i perioden 1400-1700. Trond Bjerkås og Knut Dørum definerer politisk kultur som: «normer og regler som styrer beslutningsprosesser og innflytelse, samt mer allmenne forestillinger om hva som legitimerer makt». ³⁷⁰ Lignende definisjon finner man andre steder³⁷¹ og dermed vil Bjerkås og Dørum sin definisjon brukes her. Allmuen ble trukket inn i konfliktene³⁷² der forliksinngåelse var den vanlige måte å løse lokale konflikter.³⁷³ Den svenske historikeren Dick Harrison hevder at den svenske allmuen

³⁶⁴ Nedrud 2017: 106.

³⁶⁵ Rian 1975: 14,89-90.

³⁶⁶ Nedrud 2016: 176.

³⁶⁷ Ylikangas, Johansen, Johansson & Næss 2000: 111-112.

³⁶⁸ Netterstrøm 2007b: 175-176.

³⁶⁹ Artikkelen heter *Peasants and the political culture in Norway (c.1400-1700)* og er en del av boken *Aggressive and violent peasant elites in the nordic countries c.1500-1700*. Dørum 2016a.

³⁷⁰ Bjerkås & Dørum 2017: 16.

³⁷¹ Munck 2011: Viii. Bregnsbo 2011: 56.u

³⁷² Dørum 2016a: 34.

³⁷³ Dørum 2016a: 36

utviklet vold og opprør som en legitim politisk kultur etter modell av stridigheter mellom statsmakten og aristokratiet.³⁷⁴ Allmuen fikk direkte erfaring og observasjon med at bruk av vold og forliksinngåelse mellom aristokratiet og staten var en akseptabel måte å løse konflikter vil jeg hevde at denne tankegangen kan ha smittet over til storbøndene og den vanlige allmue. Og kommet til uttrykk for spor etter feidekulturen i den gammelnorske drapsprosessen som presentert tidligere. Med andre ord bygde de volden og forliksinngåelse seg imellom etter modell av statsmaktens håndtering av konflikter. Der allmuen og lokalsamfunnet kunne se det som en norm at drapsmenn skulle gjøre opp for seg ved drapssaker. En kan stille spørsmålet hvid ikke det kunne bli sett på som æreløst for familien til drapsmannen om ikke det ble gjort opp for seg.

Et interessant kvitteringsbrev fra 1642 kan muligens belyse dette. På sommeren 1641 begikk *Ole Guttormsen* et drap på *Jon Holbøe*, og har etter dette rømt fra området.³⁷⁵ Vanligvis ville drapsmannen blitt erklært fredløs og fogden ville med lagrettemenn gått gjennom eiendelene til drapsmannen og fordelt dette mellom kongen, kreditorer og den dreptes arvinger. Kilden gir oss ikke videre informasjon om drapsmannens skjebne, men vi må anta han ble erklært fredløs. Det som skiller denne saken fra resten er at broren til drapsmannen, *Michel Gutormssen* mottar den 14. desember 1642 et kvitteringsbrev for at han på «tilfredsstillende vis» har betalt bot for det drap hans bror hadde begått. For dette skulle *Michel* belønnes med å få brorens andel av arven fra foreldrene deres i tillegg til sin egen når foreldre døde.³⁷⁶ Om dette henviser til en bot til kongen, arvingene eller begge er vanskelig å tolke av kilden. Betalte broren bot til kongen eller at eiendelene ble fordelt, burde dette vært ført inn i fogdregnskapet for perioden, men det mangler.³⁷⁷ Spesielt med tanke på at det var *Christen Mogensen* som underskrev kvitteringsbrevet³⁷⁸ og han var fungere fogd fra 1642.³⁷⁹ Dermed vurderer jeg om betalingen som omtales var til den dreptes arvinger. Videre, siden man betalte bot til kongen, er det å forvente han måtte gjøre opp for seg til begge parter slik at ingen tapte økonomisk på det. Dette for å bevare lokalfreden. Jeg vil dermed tolke kilden slik at det i alle fall er prat om å betale bot til den dreptes arvinger. Hva fikk da broren til drapsmannen til å gjøre opp for drapet som broren hadde begått?

³⁷⁴ Harrison 1997: 260-261.

³⁷⁵ RA/EA-5995/G/L0015, Oppland II Gau-Ha. 1642.

³⁷⁶ RA/EA-5995/G/L0015, Oppland II Gau-Ha. 1642.

³⁷⁷ Nedrud 2017: 148-153.

³⁷⁸ RA/EA-5995/G/L0015, Oppland II Gau-Ha. 1642.

³⁷⁹ Nedrud 2017: XII,151.

For det første kan en se på dette som et egoistisk valg, der broren tjente på det ved å få overta broren sin del av arven etter foreldrene deres. Men hvis broren var fredløs hadde han ikke noen rett på arven sin uansett. Kongen hadde i henhold til loven rett til å innhente alt av en fredløs drapsmannens eiendeler, utenom odelsjorden hans.³⁸⁰ I henhold til Kristian 4. arvelov var odelsjord definert som jord som hadde vært i slektens eie over 30 vintre. Jord kongen har gitt eller egen jord som har vært i familien i 3 generasjoner.³⁸¹ Men når foreldrene til drapsmannen og broren ennå levde ville eventuell odelsjord være foreldrenes rett frem til de døde. Eneste var at eventuelle arvinger til en fredløs drapsmann måtte hevde odelsrett til jorden og betale drapsmannens gjeld.³⁸² Verken noen lov eller forordning jeg har lokalisert legger noen plikt på bror eller foreldre til en drapsmann til å betale eventuell bot til kongen og arvinger. Dermed virker det merkelig at broren til drapsmannen skulle, om han overtok eventuell odelsjord, betale bot til kongen eller arvingene. En kan derfor tolke kilden i retningen mot at broren, av en eller annen grunn, ønsket å gjøre opp for seg imot den dreptes arvinger og kongen. Dette kan da være uttrykk for en sosial norm i området at man skulle gjøre opp seg imellom. Muligens for at familiens ære sto på spill og ved at broren inngikk et forlik med den dreptes arvinger reddet dette deler av æren. Dette er det umulig å si noe om som følge av svakhetene til kilden, men i et samfunn der den private ære var viktig kan det være logisk å tro familiens ære var såpass viktig. Dette ønske om å sikre egen familie sin ære kan være et uttrykk for den eldre feidekulturen, Jeppe Netterstøm hevder det fantes en plikt for familiemedlemmer å løse konflikter hurtigst mulig i lokalsamfunn.³⁸³ Her kan broren ha fulgt normene som lå i feidekulturens påvirkning på drapsprosessen, i å gjøre opp mellom familiene hurtigst mulig for å sikre lokalsamfunnets fred og sin egen families ære.

For det andre kan et tett bondesamfunn, eller vennskap, vært en direkte pådriver for at partene ønsket inngåelse av forlik, og bot til kongen istedenfor henrettelse. Det beste eksemplet i fogdregnskapet ser vi i Fåberg i 1631-32 da *Oluf Poulsen* i nødverge kom til skade og ihjelslå *Oluf Breseter*.³⁸⁴ Drapsmannen fikk beholde livet og i domsbrevet får vi høre mer om drapshendelsen, og en litt spesiell forhandling. Offeret skal ha kommet løpende etter drapsmannen på veien og skal ha uttalt mange «spoedsche ord», inkludert kalt drapsmannen en «dåre».³⁸⁵ Det skal ha oppstått en slåsskamp der offeret slo til drapsmannen, hugget/stukket

³⁸⁰ Hallager & Brandt 1855: 39-40. Mandhelge balcken, cap.1.

³⁸¹ Hallager & Brandt 1855: 96. Landbreide, eller odels Balcken, Cap.1.

³⁸² Hallager & Brandt 1855: 39-40. Mandhelge balcken, cap.1.

³⁸³ Netterstrøm 2007b: 175-176.

³⁸⁴ Nedrud 2017: 103.

³⁸⁵ Nedrud 2017: 107-108.

drapsmannen og i denne krangelen klarte drapsmannen å knivstikke offeret i håndleddet. Der såret etter 14 dager hadde åpnet seg, slik at han blødde i hjel av skaden.³⁸⁶ Domsbrevet skriver at *Oluf Breseter* «*eigen forseelse er saaridt opspruekenn*»³⁸⁷ der jeg vil tolke det i retning at offeret selv gjorde at såret åpnet seg. Om det faktisk ble åpnet bevisst, eller med et uhell, er umulig å si noe om i ettertid. Det interessante er at dette var informasjon etterkommerne ikke motsatte seg. Muligens som et forsøk på å gi drapsmannen mindre skyld, slik at mulighetene hans for å få landsvist økte, noe de etterlatte uttalte de ønsket.³⁸⁸

Oluf Poulsen hadde rett etter slåsskampen «lyst» knivstikka på seg og hevdet at han handlet i nødverge.³⁸⁹ Det som gjør denne saken interessant sammenlignet med andre drapssakene er at offeret, *Oluf Breseter*, dagen etter knivstikka ha pratet med lensmannen om hvordan slagsmålet skjedde. Da tok *Oluf Breseter* på seg ansvaret for slagsmålet og skaden skjedde og ba lensmannen om å prate med fogden slik at *Oluf Poulsen* ikke skulle lide noen skade og ikke betale noen stor pengeutgift som følge av knivstikka.³⁹⁰ Selv om denne samtalen mellom lensmannen og offeret hendte to dager etter slagsmålet, og han ikke døde før etter 14 dager, kan man diskutere om drapsmannen her snakket om en eventuell bot for knivstikk eller om en drapsbot fordi han viste at han var døende. Uansett ville han ikke at *Oluf Poulsen* skulle lide noe vondt etter slåsskampen, dette kan sees på som et argument som øvrigheten kan ha tenkt på som et legitimt argument for bot og forlik. Offeret prøvde å påvirke øvrighetens holdning til saken, slik at drapsmannen ville få det gunstigste utfall. Konen og sønnen til offeret var til stede på tinget, og fikk spørsmål om de hadde noen «prov» eller motsigelser mot det som hadde blitt sagt. De ønsket at drapsmannen skulle dømmes til sin fred hvis øvrigheten fant mulighet til det, for det var offeret selv som hadde startet slåsskampen som hadde ført til hans død.³⁹¹ *Oluf Poulsen* ble etter dette dømt til å betale tegn og fredskjøp til kongen. Forlik med de etterlatte hadde han allerede inngått og betalt.³⁹² Her ser vi altså at både offeret og hans familie ønsket at drapsmannen skulle sone så lite som mulig for sin gjerning, og argumenterte for at han skulle slippe henrettelse i henhold til «lov og ret», og hva som skulle være rettfærdig.³⁹³ Når det da var en politisk kultur som aksepterte forlik mellom partene, kunne ikke sorenskriveren eller lagrettemennene, ifølge dem selv, med god samvittighet dømme

³⁸⁶ Nedrud 2017: 107,110.

³⁸⁷ Nedrud 2017: 107.

³⁸⁸ Nedrud 2017: 109.

³⁸⁹ Nedrud 2017: 108.

³⁹⁰ Nedrud 2017: 109.

³⁹¹ Nedrud 2017: 109.

³⁹² Nedrud 2017: 110.

³⁹³ Nedrud 2017: 109.

Oluf Poulsen til noe annet enn å erklære drapet som nødverge, og la drapsmannen få leve videre.³⁹⁴

Et annet eksempel på at drapsmannen ønsket å gjøre opp for seg med den dreptes arvinger får vi høre om i fogdregnskapet for 1628-29 da *Jon Walde* ble fratatt sølvtøy tilsvarende 12 riksdaler.³⁹⁵ Det interessante er at *Jon* var broren til en som *Tore Toresønn* ihjelslo. Ifølge regnskapet skal *Jon* ha fått sølvtøyet av *Tore* som en økonomisk kompensasjon/forlik for at han slo i hjel broren til *Jon* før han rømte. Her har drapsmannen ønsket å gjøre opp for seg med de etterlatte, selv om han rømte og ble erklært fredløs. Hva som fikk drapsmannen til å ønske dette er vanskelig å si. Saken mellom *Jon* og *Tore* kan vise en æreskultur der allmuen forventet at man skulle gjøre opp for seg uansett. Men samtidig kan det ha vært et vennskap mellom partene vi ikke får informasjon av kildene. Spesielt med tanke på at sølvtøyet skal ha utgjort all verdi i drapsmannens bo. Dette vet vi fordi verken kongen eller *Jon* fikk noe verdi ut av boet til drapsmannen når han rømte.³⁹⁶ Dette er et eksempel på en gammel prosess der drapsmannen kun inngikk privat forlik uten å blande inn rettssystemet. Dette fordi rettssystemet på 1500-tallet var for svakt til å kontrollere brudd på drapsprosessen. Det ser man i et kongebrev fra 1591 da kongen eksplisitt minnet om forbudet mot å inngå privat forlik mellom drapsmann og arvinger. Noe som skjedde «*tidt og ofte udi vort Rige Norge*» uten at drapsmannen ble lyst til fred av domstol og øvrighet.³⁹⁷ At dette var et problem kan man se ved endret praksis på midten av 1500-tallet da drapsmannen ikke lenger personlig måtte reise til kansleren for å få gridsbrev mens saken ble etterforsket, men kunne få gridsbrevet av den lokale lensmannen.³⁹⁸ Helge Kongsrud antyder at dette henger sammen med drapsmannens økonomiske tilstand, men også sentralmyndighetens manglende evne til å forfølge brudd på den tidligere plikten å reise til Oslo for å søke gridsbrevet.³⁹⁹ Kongsrud poengterer at man ser mentaliteten i at drapsmannen ønsker å inngå privat forlik med offeret utenom domstolen så sent som i 1619 i Asker. Asker ligger nær Oslo, og man må kunne forvente tilsvarende lenger vekk.⁴⁰⁰ Jeg vil hevde man ser restene av en slik mentalitet i Gudbrandsdalen i 1628-29, men at denne mentaliteten og prosessen har blitt vanskeligere å skjule for den voksende maktstatens kontroll. Denne mentaliteten, at man uansett skulle inngå forlik for å sikre sin

³⁹⁴ Nedrud 2017: 110.

³⁹⁵ Nedrud 2017: 90.

³⁹⁶ Nedrud 2017: 90.

³⁹⁷ Lundh & Sars 1865: 595-596.

³⁹⁸ Kongsrud 2011: 72-73.

³⁹⁹ Kongsrud 2011: 71-72.

⁴⁰⁰ Kongsrud 2011: 75.

egen ære, kan hinte til feidekulturens ønske om å sikre fred mellom familier for å unngå konflikter i lokalsamfunnet. Som viser en kontinuitet hos allmuen, der de ønsker og aktivt følger eldre normer selv om det bryter mot lovverket. Utfallet av saken er at kongen stadfester at privat forlik er forbudt hvis saken ikke har vært i rettssystemet. Og derfor skulle *Jon* straffes ved å tilbakebetale forliket til kongen.

Videre var det vanlig at den dreptes nærmeste familie og arvinger var til stede ved rettsakene. Vanligvis virker det som konen til den drepte, og eventuelle barn som var til stede, fikk muligheten til å kommentere om hva drapsmannen eller de aktuelle vitnene hadde å si. Dermed kommer det som en liten overraskelse hvor tause og fraværende de var i sine kommentarer. Slik som i 1632-33 da *Elisabet Ulvgang* hadde intet å svare eller si imot det som hadde blitt sagt om drapet på sin mann.⁴⁰¹ Var drapsmannen og arvingene til den drepte selv i slekt, kan man forvente at arvingene ikke ønsker drapsmannen død. Det ser vi i 1653-54 da den dreptes kone *Anne Olsdatter* gikk god for sin bror, drapsmannen *Claus Olsen*, at han til tross for sin fattige tilstedeværelse ville over tid nedbetale forliket de hadde inngått.⁴⁰² Videre uttalte familien til de etterlatte seg som oftest i favør av drapsmannen. Slik som i 1631-32 da de etterlatte ønsket at øvrigheten skulle gi rettferdige og kristelige, domsavgjørelsen ved å gi drapsmannen muligheten til å inngå forlik og bot.⁴⁰³ Hadde familien til den drepte hatt ønske om hevn ovenfor drapsmannen kunne man forventet de var mer høylytte i sine kommentarer. Denne stillheten er heller ikke bare gjeldende i saker som endte i forlik, men vi ser det også i saker som endte i henrettelse. Slik som i 1652-53 da den dreptes kone, far og nær familie var i retten, og ble nektet av fogden å uttale seg om utfallet av drapssaken. Til tross for at drapsmannen far prøvde å pålegge skylden for drapet på den drepte.⁴⁰⁴ Dette er dermed en *argumentum e silentio*⁴⁰⁵, som bygger på at hvis et moment mangler i kildene som man kan anta aktøren hadde kunnskap om, argumenterer dette for et bevisst valg fra aktøren i å unnlatte muligheten å påpeke momentet.⁴⁰⁶ Her var aktørene til stede med mulighet til å gi en uttalelse. Når de da unngikk å hevde en annen mening, vil jeg mene dette var et bevisst valg fra aktørene.

⁴⁰¹ Nedrud 2016: 126.

⁴⁰² Nedrud 2017: 183.

⁴⁰³ Nedrud 2017: 109.

⁴⁰⁴ Nedrud 2016: 263.

⁴⁰⁵ Kan oversettes med "stillhetens argumentasjon"/ The argument from silence.

⁴⁰⁶ McGrew 2014: 215.

Denne tausheten fra den dreptes etterlatte vil jeg hevde viser to ting. For det første tyder det på at allmuen hadde tiltro til rettssystemet om at de ville dømme riktig. At det fantes en slik tiltro er en plausibilitet ved at det generelt i Skandinavia under middelalderen, og tidlig moderne tid, ble styrt gjennom lovverk og respekt for dette og systemet som vokste rundt det.⁴⁰⁷ Samtidig som det eneste drapssaken der de etterlatte aktivt argumenterer mot drapsmannens fred var i 1585. Da *Karine* tiltaler en rekke menn for å ha hjulpet hennes manns drapsmann å rømme og holde seg skjult. Hovedpoenget er at dette ikke er i tråd med norsk lov, og at drapsmannen *Hans Stabell* må fanges og stå til rette for sin handling.⁴⁰⁸ Med andre ord er saken at rettssystemet ikke ble respektert og at det var æresløst, noe som må rettes på. For det andre vil jeg hevde det var en aksept langt ut i perioden for at lokalsamfunnet og arvingene ønsket at drapsmenn skulle få leve videre ved at de argumenterte for landsvist, eller i det minste forholdt seg tause. Ønske fra de etterlatte om at drapsmannen skulle få leve, kan være et uttrykk for feidekulturens normer. Der begge parter skulle gå inn for å løse konflikten på fredelig måte. Når drapsmannen sa seg villig til å følge normene rundt håndteringen av drapssaken, ønsket ikke de etterlatte å bryte forventningene til deres oppførsel i oppgjøret. Hadde de hatt andre ønsker, eller motiv burde man sett større argumentasjoner for drapsmannen skyld. Her virker det som at allmuen sin aksept for prosessen var vedvarende ut perioden. Men det kan ha hengt med en treghet i ønsket om å tilpasse seg endringer og heller ønske om å beholde ting slik de alltid hadde vært. I hvert fall når allmuen var tjent med det.

At man i løpet av de kildebelagte drapene ser eksempler på at lokalsamfunnet aktivt arbeider for drapsmannens beste, eller i miste fall holder seg taus, gir inntrykk av at det ikke har forekommet noen mentalitetsendring hos allmuen i deres syn på forlik og drapsbøter. Der dette kan være rester av en feidekultur sine normer og regler. Her har vi en sterk kontinuitet hos allmuen. Hadde det forekommet en endring, burde man sett mer uttrykk for dette i kildematerialet i form av større motstand mot domsavgjørelsene og større argumenter for strengere straffer. Eventuelt ikke sagt seg villig til å inngå private forlik utenfor rettssystemet. Der allmuen ønsket å beholde sin gamle måte å løse drapssaker på, til tross for endrete omstendigheter ovenfor statsmyndighetenes kontroll på rettssystemet. Allmuen motsetter seg her endringer som vil ha negativ påvirkning på deres selvstyre. Årsaken er allmuens ønske om å beholde sin innflytelse på drapsprosessen. Der det fremmer en sterk kontinuitet fra middelalderen og frem til 1700-tallet.

⁴⁰⁷ Österberg 1991: 65-66.

⁴⁰⁸ Thomle 1894: 45-46.

5. Forlik og henrettelse etter cirka 1630.

Dette kapitlet vil sirkle inn to temaer, både innføringen av henrettelser etter 1630, og overgangsformene og kompromissene mellom den gamle og den nye drapsprosessen i Hadeland og Gudbrandsdalen. Det må bemerkes at overgangsformene i liten grad er blitt belyst i tidligere forskning. Med dette perspektivet vil jeg søke å vise at kriminaliseringen og den statlige rettsliggjøringen av drap ikke var en brå og rask prosess, men måtte tilpasses den motstanden som det nye strafferegimet møtte i lokalsamfunnene, og de hevdvunne og etablerte praksisene som alle samfunnslag var kjent med og innforstått med. Jeg skal alt her foregripe noen av mine funn. Gjennom hele perioden kom bygdedomstolene til å definere en rekke drap som «ufyrirsynja», eller «kom til skade». Et tydelig uttrykk for kompromiss og tilpasning skjedde når domstolen i stedet for dødsstraff, valgte å få forhøyet drapsbota betydelig. Med andre ord kan innføringen av det nye strafferegimet ikke bare betraktes ut fra et maktstatsperspektiv, men også et interaksjonsperspektiv. Drapsprosessene var altså gjenstand for forhandlinger mellom embetsverk og lokalsamfunn. Samtidig kom et større antall henrettelser etter 1630 i Hadeland og Gudbrandsdalen til å signalisere statsmaktens vilje til å omdefinere straff og konsekvenser på måter som brøt fundamentalt med grunnleggende normer og forestillinger i lokalsamfunnene.

5.1: Utvikling av forlik og henrettelse etter 1630.

Etter bruddet rundt 1630-årene skjedde det ikke en øyeblikkelig overgang. Alle ble ikke dømt til døden og det var ennå relativt vanlig å betale en «vanlig» drapsbot på cirka 12 riksdaler. Men tiåret etter ser man en trend der det begynte å bli mer vanlig å erklære drapet som våde istedenfor nødverge. Slik som i 1642-43 da *Torstein Eriksen* ble ilagt drapsbot på 12 riksdaler for i våde å ha drept *Knud Knudsen*.⁴⁰⁹ Tilsvarende ser man i Gudbrandsdalen da *Jens Korstad* betalte drapsbot for et vådedrap han sin 12 år gammel sønn hadde begått.⁴¹⁰ På slutten av perioden er det få drap som endte i bøter til kongen. Den siste kildebelagte drapsbot og forliksinngåelse vi har er i 1684 da *Knut Ulvsen* fra Slire ble dømt til å betale 32 riksdaler i bot for manndrap.⁴¹¹ Dessverre er ikke den relevante tingboken om dette drapet bevart, så vi får ikke mer informasjon om hva som førte til at han fikk bøte seg ut fra drapet enn det lensregnskapet sier oss. Det eneste man kan teoretisere rundt er at drapet hendte i Slire, som var en relativt isolert dal der den gamle måten å gjøre opp med forlik og bøter levde lenger.

⁴⁰⁹ Nedrud 2016: 225.

⁴¹⁰ Nedrud 2017: 146.

⁴¹¹ Nedrud 2016: 364.

Men går man et år tilbake til 1683 møter man en interessant sak der *Hendrich Bjørnum* måtte kun betalte 6 dlr og 56 s for et drap han begikk på en løsgjenger.⁴¹² Det som gjør drapet interessant, er at handlingen var av formidlende omstendighet ved at han kun ble dømt til å betale tegnet, og ikke fredskjøpet. Mest sannsynlig henger dette sammen med at offeret var en løsgjenger, og begrunnelsen til hvorfor drapet var begått i nødverge var mer troverdig fordi offeret ikke hadde tilhold på stedet. Mens i 1680 måtte rytter *Jørgen Gulbrandsen* betale 6¾ dlr og 8s i bot for å ha begått et drap i nødverge.⁴¹³ Det alle disse tre drapsakene som endte i drapsbøter på slutten av perioden har til felles er at alle er utradisjonelle. Vi har en rytter som drapsmann og noen år senere en løsgjenger som offer. Det eneste «normale» drapet ender likevel med en høy bot på 32 riksdaler, og man kan kun teoretisere om omstendighetene rundt dette drapet fordi han slapp unna med en såpass kraftig bot.

Det interessante med overgangen i 1630-årene var det regionale skillet i hyppigheten av begrepsbruken «mord» for å definere drap som endte i henrettelse. Før 1630 ble ingen drap i Gudbrandsdalen definert som mord i fogdregnskapene. Selv ikke om noen drepte sin egen bror, ble ikke definert som mord.⁴¹⁴ Fra 1630 og fremover ble flere drapsmenn dømt til døden for mord. Det første var i 1629-30 da en morder fikk skjerpet straff⁴¹⁵ og tilsvarende ble to mordere henrettet i 1652-53 og året etter.⁴¹⁶ Mens i Hadeland og Valdres var det motsatt. Der det siste drapet som ble definert som et mord var i 1630-31 da *Birgitte Knudsdatter* ble henrettet etter å ha myrdet sin mor.⁴¹⁷ Og det første drapet betegnet som «mord» var i 1613-14.⁴¹⁸ Etter 1630 ble drapsmennene beskrevet som «misdedere» eller at de hadde begått «mandslett». Innledningsvis definerte jeg at «mord» ble brukt om de mest alvorlige drapshandlingene, og spørsmålet er om drapenes karakter hadde endret seg i de to fogderiene.

Det er enkelte drap som åpenbart var mer alvorlig, var mordet i 1652-53 da offeret ble knivstukket 32 ganger og fikk strupen skåret over.⁴¹⁹ Men de andre «mordene» i Gudbrandsdalen skiller seg ikke ut fra «alminnelige drap». Selv da *Mariette Jacobsdatter* forgiftet sin ektemann ble dette erklært som et drap.⁴²⁰ I Hadeland i 1616-17 har vi en drapssak som gir oss litt mer informasjon om morderen enn hva som var vanlig i perioden.

⁴¹² Nedrud 2016: 356.

⁴¹³ Nedrud 2016: 338.

⁴¹⁴ Nedrud 2017: 77.

⁴¹⁵ Nedrud 2017: 96.

⁴¹⁶ Nedrud 2017: 171,187.

⁴¹⁷ Nedrud 2016:109.

⁴¹⁸ Nedrud 2016:8.

⁴¹⁹ Nedrud 2017:176.

⁴²⁰ Nedrud 2017:

Skarpretteren henrettet «*mordiske misdeder Olluf Sivertsen*». ⁴²¹ Der det ble lagt vekt på at han hadde beligget seks kvinner, men drapet blir gjort om til ekstra informasjon og grunn for henrettelse. ⁴²² Mest bemerkelsesverdig er at det også her brukes begrepet «manddrabff» som betegnelse for drapet, der han ble definert som en morderisk misdeder som følge av sin karakter og andre forbrytelser, ikke alene som følge av drapet. Mens de andre mordene i Hadeland og Valdres skiller seg ut ved at de var begått på nære familiemedlemmer, slik som i 1628-29 da *Oluf Wennstrøm* ble henrettet for å ha myrdet sin svoger. ⁴²³

Dermed kan en av to ting ha hendt vil jeg tro. Enten var drapene i Gudbrandsdalen mer alvorlige i sin handling eller offer enn de i Hadeland og Valdres uten at vi får informasjon om detaljer. Dette er selvfølgelig en høyst mulig forklaring. Eller så er det andre elementer som spiller inn, slik som høyere beviskrav. Eventuelt at kravet for å få innvilget forlik og drapsbøter var blitt høyere, spesielt Hadeland og Valdres slik at terskelen for å bli henrettet var lavere enn ved morderiske gjerninger. Etter at sorenskriveren formell ble meddommer i 1634 ⁴²⁴ kunne han med større innflytelse dømme en drapsmann til bot eller henrettelse etter egen vurdering av omstendighetene rundt drapet.

5.2: Omstendighetene rundt drapet er avgjørende.

Omstendighetene rundt drapene virker i lovverket, og rettspraksisen, å være sentrale elementer. Spesielt ved spørsmålet om drapsmannen skulle få muligheten til å gjøre opp for seg med bot og forlik. Overlagte drap, der drapsmannen overfaller offeret med hensikt om å drepe endte gjennom hele perioden i henrettelse. Slike drap finner vi i 1656-57 i Lesja da *Christopher Flagestad* ble henrettet for å ha begått et offentlig mord på *Jon Nielsen Korbø* mens han var på vei til sin mølle. ⁴²⁵ Samt i 1681 der en del naboer gikk sammen om å overfalle, og drepe, *Niels Soehuus* og han sine sønner. Det endte med at *Ole Garli* ble dømt fredløs for drapet mens resten måtte betale 20 riksdaler til sammen for medvirkning til drapet. ⁴²⁶ Det interessante her er drapet i 1681, der flere kom unna med bot selv om de var delaktige i drapet, og viser det fantes varierende grader av skyld for drap. Spørsmålet, uten å kunne diskutere 1681 drapet mer nøye, er hvilke momenter som avgjorde skyldspørsmålet.

⁴²¹ Nedrud 2016:18.

⁴²² Nedrud 2016: 18.

⁴²³ Nedrud 2016:91.

⁴²⁴ Sunde 2005:220.

⁴²⁵ Nedrud 2017: 204.

⁴²⁶ Nedrud 2016: 345.

Frem til 1600-tallet fikk begrepet «ufyrsynja» en sentral plass i rettspraksisen.⁴²⁷ Drapet måtte ha skjedd uten forsett, og at hensikten ikke var å drepe den andre. Begrepet er, som sagt tidligere, lite brukt i Oppland i perioden. Men vi finner tilsvarende begrepsbruk med fokus på om drapsmannen hadde som hensikt å drepe. Tilsvarende kommer man stadig betegnelsen at drapsmannen drepte ofret uten noen årsak i saker der drapsmannen endte med å miste sitt hode. Altså at drapet skjedde uten en forutstående årsak.

Om planen var å drepe, eller bare såre motstanderen kommer tydeligst frem i enkelte sakers søkelys på tekniske detaljer. Slik som antall knivstikk eller skader drapsmannen hadde påført offeret. I 1652-53 fikk *Knud Henriksønn* skjerpert henrettelse ved at han skulle legges på 4 steiler.⁴²⁸ Han hadde på «*Meget mordische wiis*» drept *Jens Carlsønn*.⁴²⁹ Saken startet med krangel og uenigheter rundt eierskapet til en brun hest. Der *Jens* hevdet den var stjålet, mens *Knud* hevder han hadde kjøpt den for åtte riksdalere.⁴³⁰ På vei til fogdegården for å inngå et forlik angående eierskapet til hesten endte *Jens* opp som død. Vi får dessverre lite informasjon, men det som er klart er at *Jens* endte opp som død i en bekk, ranet for penger, med 32 knivsar i kroppen og kuttet strupe.⁴³¹ Drapsmannen hevdet i rettsaken at grunnen til han drepte *Jens* var at han skal ha sagt at han hadde «*Besouffuedt, sit egidt Söndschinde barnn*» noe som førte til at *Knud* i raseri hadde grepet øksen til *Jens* og begynt å stikke han med kniv.⁴³² Og at konflikten rundt eierskapet til hesten ikke var grunnen til drapet.

Om denne påstanden fra *Knud* er troverdig eller ikke er umulig å stadfeste, men jeg heller i retning av at dette var et forsøk på å få benådning av kongen eller stattholderen for drapet. *Knud* kan ha prøvd å skape en bakenforliggende, øyeblikkelig årsak, til at han begikk drapet, ved siden av beskyldningen for tyveri. Dette i håp om nåde fra øvrigheten. Det kan forklare hvorfor *Jens* innrømte drapet og kun fokuserte på årsakene til drapet. Derimot i stadfestingen av dommen presiserer lagrettemennene og sorenskriveren at *Knud* tilsto mordet og brutaliteten. De diskusjonen ikke eierskapet til hesten eller andre beskyldninger. Det er ikke helt overraskende, ved at en tilståelse var ifølge Erik Anners høyest graderte beviset for skyld i henhold til den legale bevisteorien.⁴³³ Derimot er hovedfokuset i domsbrevet de tekniske bevisene for brutaliteten i drapet med hvor mange, og forskjellige, skader *Jens* hadde fått.

⁴²⁷ Imsen 2009: 228.

⁴²⁸ Nedrud 2017: 171.

⁴²⁹ Nedrud 2017: 174.

⁴³⁰ Nedrud 2017: 175.

⁴³¹ Nedrud 2017: 176.

⁴³² Nedrud 2017: 175.

⁴³³ Anners 2011: 203.

Stattholderen stadfestet dødsdommen på grunn av drapets brutalitet som krevde at det ble statuert et eksempel. Hvor mange ganger en drapsmann knivstakk offeret sitt er viktig, selv om det ikke var prat om 32 knivstikk som i saken ovenfor. Man ser i Herredagsbøkene fra 1616 at kansleren påpeker i en drapssak fra Gudbrandsdalen at drapet hendte med bruk av en kniv og at drapsmannen knivstakk offeret «*icke al denne ett kniffstyng men thuende*».⁴³⁴ Antall knivstikk virker å være skillete mellom å komme til skade for å drepe noen med kniv eller om drapet skal erklæres som mord ved at drapsmannen gikk inn for å drepe. Men selv her finnes unntak. Som i 1639-40 da *Poul Michelsønn Klokke* betalte bot for han i nødverge ihjelstakk en annen⁴³⁵, der betegnelsen «ihjelstakk» kan tolkes i retning at han knivstakk offeret flere ganger. Var drapsofferet et uskyldig offer, der det ikke var planlagt å drepe eller skade personen, kunne det føre til henrettelse av drapsmannen. Slik var saken for *Siffuer Endersøn* som ble henrettet med sverd etter å ha vært på rømmen noen år fordi han drepte en kvinne i et bryllup i 1634-35 i Gudbrandsdalen.⁴³⁶ Der sorenskriveren og lagrettemennene vektlegger at grunnen til henrettelsen var at drapet på *Gjyre Rasmusdaatter* ble erklært sakløst, altså hendt uten årsak.⁴³⁷ Dette fordi krangelen sto mellom drapsmannen og prestens sønn.

Det andre momentet er rettssystemets søken etter en legitim årsak, slik at drapet kunne bli erklært som nødverge. Fokuset her er på hvem som forårsaket krangelen som endte i et drap. Eksemplifisert best med drapssaken til *Siffuer* ovenfor. Der sorenskriveren eksplisitt poengterer at de holder muligheten for drapsbøter åpen om rettsaken skulle vise at drapet var begått i nød, til tross for han hadde rømt og ikke søkt om kongens grid.⁴³⁸ Dette vil jeg hevde, var sentralt for om drapet kunne erklæres som nødverge. Hadde ikke drapsmannen en årsak ble det sett på som overfall og gikk da inn for å skade eller drepe. Eksempel på dette ser vi i en sak fra 1624-25 i Hadeland, da *Augustin Nielsen* ble henrettet for drapet på *Gisle Mollestad*.⁴³⁹ Grunnen til at dette ble erklært som et sakeløst drap, fordi konflikten som førte til drapet sto mellom offeret og Glassmester *Hans Asbjørnsen* over ubetalt gjeld.⁴⁴⁰ *Augustinus* var med som hjelper for å inndrive gjelden ovenfor en mann han tidligere hadde hatt krangler med. Glassmesteren og offeret havnet i en krangel som eskalerte til at offeret knivstakk glassmesteren, der det spesifiseres at det var et grunt sår uten av det kom blod.⁴⁴¹

⁴³⁴ Grønli 1972: 146.

⁴³⁵ Nedrud 2016: 178.

⁴³⁶ Nedrud 2017: 123.

⁴³⁷ Nedrud 2017: 129.

⁴³⁸ Nedrud 2017: 123.

⁴³⁹ Nedrud 2016: 70.

⁴⁴⁰ Nedrud 2016: 68.

⁴⁴¹ Nedrud 2016: 67.

For å avslutte krangelen kom *Augustin* og ga offeret et dødelig hugg med øksen sin.⁴⁴² Selv om *Augustinus* i retten prøvde å gi Glassmesteren skylden for drapet, ved at han tilrettela for drapet kunne skje⁴⁴³ fokuserte retten på at drapsmannen ga det dødelige såret, uten at han selv måtte forsvare seg mot knivstikk. Han drepte dermed uten noen forutgående, personlig årsak. Utfallet av saken var at *Augustin* mistet sitt hode, mens Glassmesteren gikk fri.

Hadde glassmesteren vært den som ga det dødelige såret, er det en sannsynlighet for at han hadde fått bøte seg ut fra drapet ved at han hadde en forutgående årsak. Dette kan eksemplifiseres i en sak fra 1632-33 da *Laurids Andersen* kom for skade å drepe *Johannes Willgang* i en fest for et barns fødsel/dåp.⁴⁴⁴ Det skal ha oppstått en krangel mellom disse to som inkluderte ærekrenkinger og trussel med kniv.⁴⁴⁵ Dette eskalerte til slåsskamp, først inne i huset, før offeret i ettertid overfalt *Laurids* to ganger ute på gårdsplassen.⁴⁴⁶ Der offeret i det andre overfallet skal ha fått en dødelig skade, uten at det kommer klart frem hvordan han fikk dette. Lagrettemennene og sorenskriveren la her vekt på at offerets var skyld i sin egen død⁴⁴⁷ og at drapsmannen hadde handlet i nødverge.

5.3: Skjerpende omstendigheter, men ennå drapsbot.

Gjennom lesing av fogdregnskapene ser man flere drapsbøter som er høyere enn den vanligste sum som lovverket satt. Hva slags drapssaker kunne man ennå få betale drapsbot for, selv om dette var alvorlig nok til å få skjerpet drapsbot, men ikke ille nok til henrettelse? Magnus Lagabøters landslov fastsatte tegngjelden til 8 ørtuger og 13 mark sølv⁴⁴⁸ ved drap, mens fredskjøpet variere etter kongens bestemmelser.⁴⁴⁹ Dette var bestemmelser som ble videreført i Kristian 4. norske lov. Derimot kan fredskjøp utover i perioden ha blitt standardisert ved at vi i fogdregnskapet for 1629-30 få høre om to saker hvor tegn og fredskjøp til kongen av *gammelt vis* beløper seg til 12 riksdaler.⁴⁵⁰ I 13 av 16 drapssaker i Gudbrandsdalen der det ble betalt tegn og fredskjøp til kongen lå summen på rundt 12 riksdaler.⁴⁵¹ For perioden 1606-95 kan man med en viss sikkerhet hevde at dette var en skikk som hadde lang historie. Grunnen var at ingen fant det nødvendig å spesifisere at dette før i 1629-30. Det som skiller høye

⁴⁴² Nedrud 2016: 66-69.

⁴⁴³ Nedrud 2016: 69.

⁴⁴⁴ Nedrud 2016: 124.

⁴⁴⁵ Nedrud 2016:124-125.

⁴⁴⁶ Nedrud 2016: 127.

⁴⁴⁷ Nedrud 2016: 127.

⁴⁴⁸ Taranger 1970: 43. Mannhelgebolken, kap.2

⁴⁴⁹ Imsen 2009: 220.

⁴⁵⁰ Nedrud 2017: 95.

⁴⁵¹ Varierte som oftest med +- ½ daler.

drapsbøter før og etter overgangen i 1630-årene er at før bruddet fikk man oftere høyere drapsbot som følge av drapsmannens behandling av saken etter drapet. Mens etter overgangen, i de få forliksakene som var, fikk drapsmenn oftere høyere drapsbøter som følge av drapets karakter.

Man måtte ifølge loven ved drap følge klare regler for at drapsmannen skulle få muligheten til å betale seg ut av drapet. I enkelte tilfeller der drapsbøtene var høyere enn vanlig, er saker at drapsmannen fikk inngå forlik selv om de hadde brutt drapsprosessen bestemmelser. I Lom i 1613-14 fikk tjenestedrengen *Erik Olsen* på øvrighetens gode vegne betalte 70 riksdaler i bot for å ha slått ihjel *Guldbrand Lauritsen* 13 år tidligere.⁴⁵² *Olsen* fulgte mest sannsynlig ikke lovens krav om å lyse et drap på seg og skulle da i prinsippet henrettes, men fordi drapet skjedde 13 år tilbake i tid slapp han unna med en kraftig bot. I 1626-27 fikk *Oluf Endresønn* etter tillatelse fra øvrigheten og kansleren innvilget landsvist etter han hadde vært på rømmen i 11 år.⁴⁵³ Tilsvarende finner vi i 1639-40 da *Knud Aavag* inngikk forlik og betalte ved hjelp av slektninger, en drapsbot på 100 riksdaler etter å ha vært fem år på rømmen for drapet på *Annders Disserud*.⁴⁵⁴ *Knud* møtte først for retten etter at drapets eneste vitne hadde dødd, der vitnet fem år gamle prov erklære drapet som nødverge, men *Knud* fikk den skjerpene boten av øvrigheten kun fordi han hadde vært på rømmen og ikke fulgt prosedyren ved drap.

Det virker, i disse to sakene, at drapsmenn kunne få tilgivelse for å ha rømt og brutt loven, imot en skjerpet drapsbot. Der muligens hvor lang tid det var gått siden drapet hadde påvirkning. I Sverige hevder svenske historikeren Dag Lindström at hvor lenger tid drapsmannen var på rømmen, til han søkte om midlertidig rettsbeskyttelse, påvirket utfallet av drapssaken positivt for drapsmannen.⁴⁵⁵ En kan ikke utelukke tilsvarende for Norge på den tiden, men jeg vil heller hevde at lokalsamfunnet kan ha hatt interesse av å hjelpe drapsmennene. Både *Oluf* og *Knud* fikk hjelp av slektninger for å betale drapsboten og det viser at de ikke var fryst ute av familien. Men man må nesten anta at *Erich* kan ha fått hjelp ved at han var tjenestedreng, og at han hadde vært på rømmen i 13 år, men ennå tilga øvrigheten ham. Man kan teoretisere om ikke lokalsamfunnet hjalp drapsmennene ved å holde seg skjult for øvrigheten. Eksempel på å rømme vekk fra lokalsamfunnet ikke hjalp ser vi i to saker der drapsmannen rømte, men ble senere henrettet et annet sted.⁴⁵⁶

⁴⁵² Nedrud 2017: 13.

⁴⁵³ Nedrud 2017:82.

⁴⁵⁴ Nedrud 2016: 176.

⁴⁵⁵ Lindström 2021: 198-199.

⁴⁵⁶ Nedrud 2016: 95,209.

Omstendighetene rundt drapet kunne altså gi skjerpene bøter, spesielt etter overgangen i 1630-årene. I 1639-40 ble *Poul Michelsønn* dømt til «2 gange 8 ørtuger och 13 march sølff» for tegn og fredskjøp fordi han, i nødverge, stakk i hjel *Knud Myre*.⁴⁵⁷ Det merkelige her er at boten kun ble omregnet til 13 ½ riksdaler og ikke 24 riksdaler som man kunne forvente. Den skjerpene straffen kom mest sannsynlig fordi han brukte en kniv for drapet istedenfor den vanlige betegnelsen «ihjelslo». Tilsvarende har vi drapssaken fra 1651-52 da *Laurids Niellssen Isumb* måtte betale 32 riksdaler i bot etter en dom gitt av 12-mannsdømme med lagmannens tilstedeværelse.⁴⁵⁸ Fogdregnskapet gir oss ikke noe informasjon om drapet utenom offerets navn. Men fordi dette er eneste drapssaken i Oppland der vi får informasjon om lagmannens tilstedeværelse i lokalretten, gir det inntrykk av at drapssakens karakter enten var komplisert, vanskelig eller spesiell for at han var stede. Derimot er det viktig å bemerke at høye drapsbøter som følge av drapet karakter, og ikke drapsmannens handling i ettertid, forekom før bruddet og. Det første registrerte drapet i Gudbrandsdalen hendte i Vågå i 1548-49 da Guttorm Dott betalte en bot på 20 riksdaler til kongen for at han slo i hjel en dreng.⁴⁵⁹ Det eneste vi kan trekke ut fra informasjonen er at dette drapet fikk skjerpene reaksjoner, muligens fordi det var en dreng som ble ihjel slått.⁴⁶⁰ Det finnes ingen bestemmelser i noen av lovverkene om at drap på en dreng skulle straffes annerledes enn ved en voksen person. Men fordi en tingavgjørelse var basert på et samarbeid mellom øvrigheten og bondesamfunnet⁴⁶¹, kunne de bli enige om at dette drapet krevde en strengere reaksjon enn vanlig.

5.4: Forlik forsvinner utover 1600-tallet.

Jo lenger man kommer ut på 1600-tallet, jo sjeldnere blir det registrert drap i fogdregnskapene. Dette samme gjelder frekvensen av forlik i motsetning til henrettelser. Det siste registrerte drapssaken i Gudbrandsdalen som endte i en drapsbot og forlik skjedde i 1653-54 i det man kan kalle et åpenbart vådedrap ifølge tingsvitnene. For denne saken har vi både en inntektspost i regnskapet⁴⁶², men også et vedlegg av tingboken.⁴⁶³ *Claus Olufsen* klarte ved et uhell å drepe sin svoger *Rasmus Olsen*. Begge to bodde på samme gård der *Claus* var gift med *Rasmus* sin søster, og de to arbeidet med å slå høyet for sommeren. I løpet

⁴⁵⁷ Nedrud 2016: 178.

⁴⁵⁸ Nedrud 2017:165.

⁴⁵⁹ Steinnes 1938: 30.

⁴⁶⁰ Begrepet dreng kan defineres som «en ung mann» etter det norrøne ordet Drengr. Alhaug,2020. Men hvor gammel en «ung mann» er vanskelig å si. I lensregnskapet for 1640-1641 brukes begrepet dreng på en 12 år gammel gutt. Nedrud 2017: 146.

⁴⁶¹ Imsen 2009: 193.

⁴⁶² Nedrud 2017: 178.

⁴⁶³ Nedrud 2017: 181-184.

av arbeidet gikk *Rasmus* opp til sin etasje der han bodde, og så at ting ikke var i orden. Dette utviklet seg til kjefting og krangel mellom offeret, drapsmannen og kona til drapsmannen som endte med at drapsmannen falt ned i et hull i trappen, og i fallet grep tak i *Rasmus* slik at begge falt ned. Jeg vil anta at drapsmannen når han falt, i panikk prøvd å gripe tak i et eller annet slik at han ikke falt, men klarte i stedet å ta tak i *Rasmus* slik at begge falt ned. Begge overlevde fallet, men *Rasmus* døde av skadene tre dager etterpå. Det ble inngått et forlik mellom drapsmannen og de etterlatte til den drepte på 12 riksdaler. Dette skal de ha vært meget fornøyde med.⁴⁶⁴ Dette var dermed forlikssak innad i familien ved at konen til den drepte var søsteren til drapsmannen. Etter å ha forhørt, og rådført seg, med lagmannen *Otte Mogensønn* i Opplandene lagkrets dømte de 12 lagrettemenn og sorenskriveren *Claus Olufsen* til sin fred⁴⁶⁵, og betale tegn og fredskjøp til kongen på 12 riksdaler.⁴⁶⁶

Denne drapssaken er et eksempel på hvor vanskelig det kan ha vært å få et drap betegnet som vådedrap i midten av 1600-tallet. I en sak hvor jeg vil hevde var et åpenbart vådedrap, måtte sorenskriveren, som frem til da har tilegnet seg en god juridisk kompetanse⁴⁶⁷, ennå forhøre seg med lagmannen i Opplandene om dette var riktig anvendelse av lovverket. I resten av Oppland har vi få drapssaker som ender i bot og forlik etter dette. Fokuserer man kun på drap begått av allmuen har vi et drap i 1683 da *Hendrich Bjørnum*, i nødverge, drepte en løsgjenger⁴⁶⁸, og i 1684 da *Knud Ulvsen* måtte bøte for et manndrap.⁴⁶⁹ At *Hendrich* i 1683 fikk betale seg ut av drapet henger nok sammen med at offeret var en løsgjenger. Boten endte kun på 6 riksdaler og 56s.⁴⁷⁰ Hvorfor *Knud* fikk betale seg ut fra drapet er det vanskelig å si fordi tingboken mangler, og fogdregnskapet gir begrenset med informasjon. *Knud* fikk på grunn av «*sagens lejlighed*» bøte seg ut fra drapet ved å betale 32 riksdaler til kongen.⁴⁷¹ Så selv om *Knud* er den siste drapsmannen som fikk inngå forlik, måtte han bøte for det med tre ganger vanlig drapsbot

Det at det ikke er noen registeret drap, som endte i bot til kongen og forlik med etterlatte er i seg selv et funn. Det kan være et uttrykk for at den gammelnorske drapsprosessen, der terskelen for å betale seg ut av et drap var lav⁴⁷², har endret seg til den *tidlig moderne*

⁴⁶⁴ Nedrud 2017: 183.

⁴⁶⁵ Nedrud 2017: 183-184.

⁴⁶⁶ Nedrud 2017: 178.

⁴⁶⁷ Næss 1991: 46.

⁴⁶⁸ Nedrud 2016: 356.

⁴⁶⁹ Nedrud 2016: 364.

⁴⁷⁰ Nedrud 2016: 356.

⁴⁷¹ Nedrud 2016: 364.

⁴⁷² Sødal 2019: 34.

drapsprosessen der drapsmannen ikke skulle ha mulighet til å gjøre opp for seg med bot og forlik, men henrettes etter loven. Hvis drapsmannen fikk beholde livet, måtte det sterke argumenter for dette sammenlignet med tidligere i at drapet måtte være begått i våde eller nødverge. Når det unntaksvis da ble gitt drapsbøter utenom dette, var disse økonomisk tyngre enn tidligere. Utviklingen kan ha sammenheng med at statsmyndighetene fikk bedre kontroll over lokalområdene gjennom utbygging av en form for politi og påtalemyndighet⁴⁷³ samt at de styre rettsakene mer ved at sorenskriveren som statlig embetsmann, utover århundret fikk større formell og praktisk makt.⁴⁷⁴ I tillegg kan forklaringen ligge i at økonomien til drapsmennene endret seg. Det krevdes at drapsmannen måtte stille sikkerhet ved gridsbrevet, de måtte inneha den økonomiske muligheten til å betale bøkene de ble ilagt.⁴⁷⁵ Det er generell enighet om at man fra 1620 så en radikal opptrapping av skatter og andre krav. Øystein Rian hevder at opptrappingen fortsatte frem til 1680-årene.⁴⁷⁶ Østlandet, og spesielt innlandet, gikk fra å ha lette økonomiske byrder på 1500-tallet til å ha noen av de tyngste byrdene på slutten av 1600-tallet.⁴⁷⁷ Noe som traff Oppland kraftig på grunn av at de var sentrale jordbruksbygder som skattene sentraliserte seg rundt. I prinsippet kan drapsmenn enkelt sagt ikke hatt den økonomiske muligheten lenger til å betale drapsbøter og forlik, spesielt ikke etter økte skatter og avgifter.

Etter vådedrapet mellom svogrene, som ble beskrevet tidligere, endte de fleste drapssakene i Oppland med henrettelse eller at man ble dømt fra livet og rømte vekk. At dette var en nasjonal prosess der det var vanskeligere å gjøre opp gjennom bot, ser man i Terje Sødal sin artikkel om drap på Agder. Der han også påpeker at frekvensen av å gjøre opp gjennom bot gikk nedover før det nesten forsvant på 1660-tallet.⁴⁷⁸ Grunnen til at mulighetene for forlik forsvant kan være at de rettslige mulighetene ble nokså begrenset. Hans Eyvind Næss fremfører de økte straffereaksjonene med påbud om henrettelser, økt samfunns og lokalkontroll samt mindre intensiv forfølgelse som mulige årsaker for den generelle kriminalitetsnedgangen⁴⁷⁹, dette kan ha påvirket utfasingen av forlik og drapsbøter som et alternativ.

⁴⁷³ Heivoll 2018: 98-100.

⁴⁷⁴ Næss 1991: 43-48.

⁴⁷⁵ Imsen 2009: 200-201.

⁴⁷⁶ Rian 1992: 120.

⁴⁷⁷ Rian 1992: 126.

⁴⁷⁸ Sødal 2019: 34.

⁴⁷⁹ Næss 1985: 58-59.

Juridisk sett er det ingen tvil om at lovverket ble strengere, der Kristian 5. norske lov av 1687 ga få muligheter til å få erklært drapet som nødverge, eller våde, for å slippe henrettelse. Med fremveksten av maktstaten som kunne, og ville, ha større innflytelse i lokalsamfunnene førte det til starten på et embetsverk som i løpet av 1700-tallet skulle påvirke store deler av hverdagslivet til individer. Derimot kan man stille spørsmålsteget ved den siste påstanden om mindre intensiv forfølgelse. Det er få kriminalitetshistoriske undersøkelser som tar for seg drap på 1700-tallet. Lege Torgrim Sørnes som har undersøkt dødsdommer for perioden 1750-1876⁴⁸⁰, har i de få drapssakene vist at dette ennå ble intensivt forfulgt.⁴⁸¹ Personlig ser jeg ikke hvorfor en stat som hadde tilegnet seg domsmakt, skulle slutte å intensivt forfølge drapsmenn. Juridisk sett foregikk det en videre profesjonalisering av rettssystemet, der allmuens innflytelse fortsatte å synke.⁴⁸² Dette medførte en endring over tid i hvordan kriminalitet ble sett på og skulle straffes i tråd med en fremvoksende humanitær naturret.

5.5: Er Oppland og Norge spesielt eller er det likheter i utlandet?

For å svare på spørsmålet om hvorfor forlikingsinngåelse ved drap forsvant utover 1600-tallet er det verdt å sammenligne med andre land, og se utviklingen der. Norsk historieforskning ble i en rapport fra Forskningsrådet blant annet kritisert for å være metodologisk nasjonalistisk, der historikere setter sine grenser for undersøkelsesområde, og kildegrunnlag, ut fra moderne eller samtidige nasjonsgrenser.⁴⁸³ Selv om oppgaven min tar for seg et lite område innenfor Norges grenser, er det verdt å sammenligne utenlandske utviklinger for å se om utviklingen i Oppland og Norge er individuell og nasjonal, eller en del av en større utvikling.

Til å starte med kan man ta en sammenligning med Danmark i perioden. Danmark hadde ingen landsdekkende lovgivning, men istedenfor varierende landskapslover frem til innføringen av Kristian 5. Danske lov av 1683.⁴⁸⁴ Derimot ble *Kong Valdemars Jyske lov* fra 1241 modernisert på slutten av 1500-tallet. Det førte til at den tok over som en uoffisiell landslov.⁴⁸⁵ I den jyske lov var det en bestemmelse om at hvis man dreper noen er det å regne som ubotamål, men at en kan betale seg ut av det gjennom å betale 18 mark til kongen, og 18 mark til de etterlatte. Dette var ved «vanlige drap».⁴⁸⁶ Dette endret seg ved Kristian 3. recess

⁴⁸⁰ Torgrim Sørnes har frem til nå gikk ut 6 bøker der han tar for seg de få sakene som hadde henrettelse eller dødsdom før benådning.

⁴⁸¹ Eksempelvis mordet begått av Jan Hansen i 1753. Sørnes 2022: 110-119. Eller mordet begått av Hans Askildsen i 1759. Sørnes 2020: 95-105.

⁴⁸² Sunde 2005: 220-231.

⁴⁸³ Forskningsrådet 2008: 16-17,26.

⁴⁸⁴ Tamm 2005: 211-212.

⁴⁸⁵ Anners 2011: 238-239.

⁴⁸⁶ Petersen 1850: 70. Tredie bog, Art.21-22.

av 1537 der det ble innført dødsstraff for forsettlig drap begått av kjøpmenn eller bønder⁴⁸⁷, men adelen fikk beholde mulighet til å bøte og inngå forlik ved drap, frem til Fredrik 2. endret dette.⁴⁸⁸ Kongen hadde, ifølge Tyge Krogh, en religiøs forpliktelse til å henrette syndere som hadde begått drap.⁴⁸⁹ En kan ut fra Jeppe Büchert Netterstrøm sin artikkel se at inngåelsen av private forlik var gjeldende praksis ved forsettlig drap i danske lokalsamfunn ved midten av 1500-tallet, men at domstolen i samtiden fulgte recessen retningslinjer.⁴⁹⁰ Men fortsatt kunne man på midten av 1600-tallet betale drapsbøter når drapet hadde hendt ved ulykke eller i nødverge⁴⁹¹, ut fra de samme krav som i Kristian 4. norske lov. Om det var samme praksis i Danmark, som man så i Norge, at bøter og forliksmuligheten levde mer utbredt enn den skulle være er en mulighet. Men det finnes ingen studier om dette i Danmark, så det er umulig å konkludere uten egen studie.

Den svenske historikeren Dag Lindström har argumentert for hvordan de svenske lokal- og landslovene fra middelalderen åpnet for å betale bøter og inngå forlik ved drap.⁴⁹² Der det var vanlig at etterkommerne til den drepte ba om nåde for drapsmannen etter forliksinngåelsen, og domstolen kunne innvilge det hvis drapet hadde skjedd i nødverge.⁴⁹³ Hvor lenge forlikspraksisen fortsatte i Sverige går ikke Lindström inn på, men det virker at det var en vanlig praksis på slutten av 1640-tallet, som er hans undersøkelsesperiode.⁴⁹⁴ Det som skiller svensk og norsk rettspraksis rundt muligheten til forlik, er at norske drapsmenn måtte følge en streng prosedyre med «viglysning» etter drapet. Rømte drapsmannen ville det som oftest utelukke muligheten for bot og forlik. I Sverige derimot var flukt fra drapet oftere en formidlende omstendighet, der drapsmannen skulle be om «fritt leide» fra øvrigheten, mens han var på flukt for å unngå hevn, for å komme seg til domstolen.⁴⁹⁵ Samtidig at et overlagt drap kunne bli benådet etter at drapsmannen hadde vært på flukt i 3 år⁴⁹⁶, i motsetning til i Norge og Oppland der dette kun hendte unntaksvis. Men også i Sverige forekom det en klassifisering av drap mellom «homicidium simplex» som var alminnelig drap, og «homicidium qualificata» som omhandlet mord og grovt drap.⁴⁹⁷ Men ikke på nivå med

⁴⁸⁷ Floto 2007: 133.

⁴⁸⁸ Tamm 2005: 169.

⁴⁸⁹ Krogh 2000: 192.

⁴⁹⁰ Netterstrøm, 2017: 460.

⁴⁹¹ Jacobsen, 2011: 76.

⁴⁹² Lindström 2021: 175.

⁴⁹³ Lindström 2021: 174, 192.

⁴⁹⁴ Lindström 2021: 189-192.

⁴⁹⁵ Lindström 2021: 198.

⁴⁹⁶ Lindström 2021: 179.

⁴⁹⁷ Lindberg 1992: 593.

«nidingsverk»⁴⁹⁸, der klassifisering varte ut til slutten 1700-tallet og hadde påvirkning for straffutmålingen. Der simpelt drap i eldre tider kunne gjøres opp med drapsbøter, mens det senere var spørsmål om drapsmannen kun skulle bøte «liv for liv» eller få en verre dødsdom.⁴⁹⁹ Lindström forklarer endringene som skjer i kriminalitetshåndteringen, og generell konfliktløsning, med at kontrollen av domstolene blir endret fra lokalsamfunnet ansvar og over til maktstaten.⁵⁰⁰ Man ser en del likhetstrekk i Norden. Alle land gikk i retning av strengere straffer, men i varierende hastighet. Der maktstatens fremvekst var sentral.

Ser man utenfor Skandinavia er det verdt å sammenligne med Storbritannia fordi de i lengre tid har undersøkt historisk kriminalitet. For Skottland sin del virker det som om forlik inngått gjennom rettssystemet, ikke var en mulighet i perioden frem til 1700-tallet. Anne-Marie Kilday fremfører at skottene brukte lokale feider på en fredelig kontrollerende måte, der målet ikke var å drepe, men å få senket spenningen mellom personer.⁵⁰¹ Dette utelukker selvfølgelig ikke at det kunne vært inngått private forlik, men viser heller ikke at det var vanlig. Med andre ord var feidekulturens normer og regler systematisert utenfor statsmaktens kontroll. Mens litt lenger sør i England, gis det inntrykk av drapsbøter til kongen var en mulig straff ved drap. Men dette skal ikke vært en vanlig reaksjon. Det var privatpersonene som måtte føre drapssaken til retten på midten av 1500-tallet⁵⁰² og dermed kan det være grunn til å tro at mange heller inngikk et privat forlik seg imellom enn å måtte betale eventuelle rettsgebyr. Men at muligheten for bot og forlik forsvant formelt innen starten av 1600-tallet. Der drap, og mord, skulle straffes med henging, der domstolen ikke kunne mildne eller forverre dommen⁵⁰³. Steinar Imsen viser i sin bok *Kongemakt og skattland* at det fantes en form for *gammel islandsk drapsprosses* med mange likhetstrekk med den norske i senmiddelalderen.⁵⁰⁴ Han tar ikke for seg systemets plass i Islandsk rettssystem på 15-1600-tallet, men man kan forvente tilsvarende tendenser som i Norge på grunn av Island sin rolle i det dansk-norske riket. Muligens lever forlik og bot systemet lenger på Island, uten å kunne si dette sikkert.

Man ser at drapsbøter og forliksinngåelser var mulig i andre land enn Norge og at denne muligheten forsvant innenfor rimelig tid i forhold til hverandre kan tolkes på to måter. Enten ved at det forekom en mentalitetsendring i befolkningen i retning av siviliseringsteorien om at

⁴⁹⁸ Lindberg 1992: 596.

⁴⁹⁹ Lindberg 1992: 594.

⁵⁰⁰ Lindström 2008: 9-12.

⁵⁰¹ Kilday 2019: 28.

⁵⁰² Baker 1977: 16-17.

⁵⁰³ Baker 1977: 42-43.

⁵⁰⁴ Imsen 2018: 114-122.

det var generelt galt å betale seg ut ved drap, og at drapsmenn burde straffes hardere. Muligens som følge av strengere etisk-religiøse retningslinjer. Noe man kan se i Danmark-Norge ved innføringen av Kristian 5. norske lov som bygde på den mosaiske tankegangen – øye for øye, tann for tann - stadfestet dødsdom for 33 gjerninger, forankret i Mosebøkene.⁵⁰⁵ Dette kan forklare hvorfor muligheten for drapsbøter og forlik forsvant tidligere i bedre kontrollerte områder, slik som Danmark og England, enn den gjorde i mindre kontrollerte områder slik som deler av Norge, og at feidesystemet levde lenger i Skottland.

På den andre siden kan denne overgangen være et utfall av en sterkere sentralstat som klarte å kontrollere lokalsamfunnene mer detaljert. Enten en direkte ovenfra og ned kontroll, eller slik boken *Bringing the people back in* poengterer, at sentraliseringen kan vært like mye styrt nedenfra og opp etter individuelle og kollektive ønsker.⁵⁰⁶ Dette gjennom en rettsliggjøring av det formelle forholdet mellom folk og statsmakt, samt prosesser rundt håndteringen av kriminalitet. Der stater over tid tok en mer sentral rolle. Et slik eksempel ser man i byer i det som er dagens Nord-Tyskland på slutten av 1500-tallet, der drapsmannen kunne betale drapsbøter for «ærefulle drap».⁵⁰⁷ Men det som ble sett på som ærefullt endret seg gjennom århundrer. På slutten av 1600-tallet skulle man forsvare sin ære gjennom slåsskamp, men uten dødelig våpen eller dødelig utfall.⁵⁰⁸ Endringen skjedde i et samspill mellom myndigheter og allmuen i rettssystemet for å sikre lokalfreden.⁵⁰⁹ Man skal ikke utelukke en tilsvarende mulighet som forklaring på endringen mellom forlik/drapsbot og henrettelse i Oppland og Norge. Sikkert er det at rettssystemet på lokalnivå i Norge hadde tilsvarende rolle som arena med mulighet for samspill mellom allmuen og staten. Man skal ikke utelukke religionens rolle i endringen som forklaring for overgangen i Europa. Ser man på Norden så gikk disse landene over til protestantismen, der det førte til en strengere lovgivning ved lovbrudd. Dette var etter inspirasjon av Martin Luthers forståelse av at staten var pliktig til å disiplinere folket for å unngå synder.⁵¹⁰ Noe som smittet over til lovgivningsarbeid generelt.

⁵⁰⁵ Næss 2014: 304.

⁵⁰⁶ Dørum, Hallenberg & Katajala 2020.

⁵⁰⁷ Eibach 2008: 57.

⁵⁰⁸ Eibach 2008: 60-61.

⁵⁰⁹ Eibach 2008: 62-63.

⁵¹⁰ Schmoeckel 2020: 71-73.

6 Hvem var drapsmenn og drapsofrene?

Dette kapitlet vil kretse rundt følgende spørsmål: Hva slags sosial status og bakgrunn hadde drapsmennene, og hva slags sosiale omstendigheter og mellommenneskelige relasjoner merker seg ut i mine studier av drap i Hadeland og Gudbrandsdalen. Mine hovedfunn kan foregripes slik: Mange av drapsmennene synes ikke å ha tilhørt et lavere sosialt lag, men har enten tilhørt et bredt mellomsjikt eller et øvre sosialt lag. Drapene synes å bekrefte det bildet som Jørn Sandnes i sin tid tegnet opp – i formelen *kniven, ølet og æren*. Drapene har vært resultat av menns forsøk på å forsvare eller hevde ære, deres reaksjoner på fornærmelser samt mannjevninger, og drapsmennene og slåsskjempene har ofte vært i alkoholpåvirket tilstand i forbindelse med festlige lag. Et nytt og interessant funn er at mange drapsmenn synes å ha valgt å rømme i stedet for å lyse på seg drapet, noe som ikke minst må forklares med økende risikoen for dødsstraff som avløsning for bot for forlik. I så måte avdekker funnene at faren for henrettelse og straffemonopoliseringen i statens regi førte til at statusen til drapsmenn ble desavuert, og trolig førte drap i større grad enn tidligere til sosial stigmatisering. Utover på 1600-tallet ble koblingen mellom drap og ære svekket, og drap ble i økende grad ensidig fordømt av både øvrighet, men også i økende grad av lokalsamfunn. Å være på rømmen lignet mye på ubotamål og det å være fredløs.

6.1 Var drapsmannen velstående?

Innen norsk kriminalitetshistorie har det vært vanlig å trekke konklusjonen om at det var bygdas velstående som hadde økonomiske muligheten til å betale for tegn og fredskjøp til kongen, i tillegg til et privat forlik til de etterlatte.⁵¹¹ Dette fordi drapsboten var en stor bot å betale for alminnelige folk i tillegg til forliket med de etterlatte.

I henhold til Kristian 4. norske lov av 1604 skulle drapsbøtene være på *åtte ørtuger og 13 mark*⁵¹², men kunne økes eller senkes etter alvorlighetsgrad. Omregningen av åtte ørtuger og 13 mark varierte fra gang til gang og fra sted til sted. Men virker å være cirka 12 riksdaler for Gudbrandsdalen, men nærmere 13 riksdaler i Hadeland og Valdres. Mens forliket med de etterlatte er det vanskelig å si noe håndfast om størrelsen på. Dette ved at den var individuelt vurdert hver gang, og som oftest ikke nevnt i kildene som er tilgjengelig. Det eneste eksemplet jeg har lokalisert er i 1653-54 i Lom da *Claus Olufsen* betalte 12 riksdaler i forlik til arvingene.⁵¹³ I tillegg måtte han betalte drapsbøtene til kongen som «etter gammelt vis⁵¹⁴»

⁵¹¹ Sjødal 2010: 38-41. Sandnes 1990: 70-71.

⁵¹² Hallager & Brandt 1855: 40. Mandhelge Balcken, cap.1.

⁵¹³ Nedrud 2017: 183.

⁵¹⁴ Nedrud 2017: 95.

var omregnet til 12 riksdaler.⁵¹⁵ Antar man at disse to summene var vanlig prosedyre, selv om det er umulig å si noe om det, måtte enhver drapsmann være forberedt på å betale 24 riksdaler for å få sitt landstvistbrev. Dette krevde i seg selv en relativ velstand for å kunne samle sammen 24 riksdaler, innen fristen, for å betale bøtene og forliket. Derimot kunne forliket vært mye større som Audun Kjus argumenterer for. I senmiddelalderen økte avstanden mellom drapsboten og forliket, fordi forliket kunne følge eventuell inflasjon i riksdalens verdi etter individenes ønske, mens drapsboten var lovfestet sum.⁵¹⁶ Dermed må drapsmannen ha vært relativ velstående for å ha økonomiske mulighet til å betale drapsbøtene og forlik. At drapsmenn var velstående, finnes det flere eksempler på i kildene. Slik som i 1613-14 da *Erik Olsen* i Gudbrandsdalen måtte å betale 70 riksdaler i bot for landsvist for et drap han hadde begått 13 år tidligere⁵¹⁷, og *Torgrim Kjølseter* fra Slire ble benådet av stattholderen imot at han betalte 80 riksdaler i bot.⁵¹⁸ Man ser eksempler på det samme videre utover i århundret. Slik som i 1639-40 da Knut Auaach betalte 100 riksdaler i bot til kongen, og forlik til arvingene, etter å ha vært på rømmen i 5 år for et drap han hevder skjedde i nødverge.⁵¹⁹ Selv om disse tre eksemplene ikke var noen «standard» drapssaker, viser det at enkelte drapsmenn hadde stor økonomisk mulighet til å gjøre opp for seg, eller fikk god økonomisk hjelp av venner og slektninger.

I 1647 ble det ført opp skattematrikkel som er bevart for ettertiden. Denne gir en mulighet til å sammenligne den økonomiske tilstanden til drapsmenn. Hver gård ble skattlagt en viss sum etter hvilken kategori gården var definert som, om det var «fullgård», «halvgård» eller «ødegård».⁵²⁰ Skattematrikkelen kan ikke si oss noe om økonomien til den enkelte drapsmannen var, men kan si oss noe om tilstanden til gården han bodde på. Derimot fantes det et bredt spekter av hva slags gårder som ble betegnet som «helgårder». Fra en «middelklasse» og opp til rike odelsbønder. Ulempen med kilden er at den loggfører kun navnet på gården, eller navnet på odelbonden som hadde ansvaret for å betale skatten. Dermed er det mange drapsmenn vi ikke finner hvis de ikke var odelsbonden. For Oppland finner vi to drapsmenn som ifølge skattematrikkelen hadde odal til gårdene sine, men også flere vi kan anta bodde på gården da de står oppført med gårdsnavnet i regnskapet for å vise

⁵¹⁵ Nedrud 2017: 178.

⁵¹⁶ Kjus 2011: 83-84.

⁵¹⁷ Nedrud 2017: 13.

⁵¹⁸ Nedrud 2016: 6.

⁵¹⁹ Nedrud 2016: 176. Er interessant å påpeke at drapssaken kom opp for retten etter at det siste vitne til drapssaken hadde død.

⁵²⁰ Fladby & Try 1970: 7.

tilhørighet. *Laurids Niellssen Isumb* fra Gudbrandsdalen drev en «fullgård» som var krongods⁵²¹, og i 1651-52 måtte han betale 32 riksdaler i drapsbot for et drap han hadde begått.⁵²² Tilsvarende var det for *Oluf Magistad* som betalte 6 riksdaler i skatt for gården sin⁵²³, to år etter han måtte betale en drapsbot på 12 riksdaler.⁵²⁴ Selv om skattematrikkelen ikke sier direkte hvor velstående drapsmennene var, kom begge fra «fullgårder», og var i øyene til skattemyndighetene gruppert som velstående i lokalområdet. Samtidig sier det litt om den økonomiske situasjonen deres ved de klarte å betale en såpass «streng» skatt før og etter drapsbøtene sine. Men man må stille spørsmålsteget om deres betalingsevne til både skatt og drapsbøter. Om det er en sannsynlighet at de fikk hjelp av venner og bekjente til å betale en av utgiftene uten at dette kommer frem i kildene.

Det er nødvendig å presisere at det ikke var noe krav til at drapsmannen *måtte* være velstående for å kunne få innvilget drapsbot. Eksempelene nevnt ovenfor er drapsmenn som skiller seg kraftig ut fra det den «normale drapsmann» betalte i bot og forlik. Gjennom kildearbeidet mitt på Riksarkivet, på jakt etter diplomer om drap, la jeg merke til at en stor andel diplomer omhandlet pantsetting av gårder og eiendommer, samt lån av større og mindre summer.⁵²⁵ Man kan stille spørsmålet om enkelte drapsmenn kunne ha funnet det nødvendig å pantsette eiendeler, eller ta opp lån hos venner og bekjente, for å betale boten. Eksempelvis i 1631-32 da *Oluf Knudsen* fikk hjelp av venner til å betale drapsboten for sin sønn.⁵²⁶ Når en drapsmann ikke var villig til å stå til ansvar for drapet i rettsaken, og bestemte seg for å rømme, skulle drapsmannen bli erklært fredløs og hadde dermed «*forbrut alt det hand eyer, vden sin odels jorder allene*».⁵²⁷ Det vil si alle drapsmennenes eiendeler, eiendommer og løsøre tilfalt de han skyldte penger, kongen og den dreptes arvinger. Eneste de ikke hadde krav på var drapsmannens odelsjord. Da *Knud Aavag* var fredløs i 5 år etter å ha begått drapet på *Anders Dissrud* ble eiendelene hans verdsatt til 20 riksdaler etter at all gjeld var nedbetalt. Dette ble fordelt mellom kongen og den dreptes arvinger.⁵²⁸ Når vitnet til drapet døde naturlig etter fem år fikk *Knud* på «øvrighetens gode vegne» mulighet til å få erklært drapet som nødverge mot at han inngikk forlik og bot med arvingene til den drepte og betalte kongen 100

⁵²¹ Fladby & Try 1970: 130.

⁵²² Nedrud 2017: 165-166,

⁵²³ Fladby & Try, 1970: 80.

⁵²⁴ Nedrud 2017: 237.

⁵²⁵ De fleste diplomene som omhandlet kjøp, salg og lån lå i kildeserien *Innlån fra Oppland, RA/EA-4053/H/Ha/L00XX* tilgjengelig på riksarkivet.

⁵²⁶ Nedrud 2017: 106. Fogdregnskap Gudbrandsdalen 1631-1632.

⁵²⁷ Haliager & Brandt 1855: 39. Mandhelge balcken, cap.1.

⁵²⁸ Nedrud 2016: 152,155.

riksdaler.⁵²⁹ Vi får høre at han, etter hans egen og slektingers aller beste evne, klarte å skrape sammen 100 riksdaler. *Knud* hadde åpenbart ikke vært en fattig mann fra før av når boet var verdsatt til over 20 riksdaler i 1636-37.⁵³⁰ Men her var han avhengig av slektingers hjelp til å betale den kraftige boten. Man kan stille spørsmålet om hvor vanlig var det å låne penger eller pantsette eiendom for å klare å betale drapsbot og forlik innen fristen. Det er et svar jeg ikke kan gi nå, ved at det arbeidet krever kryssjekking mellom alle diplomer som omhandler kjøp, salg, lån og pantsetting mot alle drapssakene for perioden, det er et arbeid som dessverre må vente til en annen gang.

At man ser ønsker av slektinger og venner å hjelpe drapsmenn, der vi i enkelte saker der drapsmannen hadde rømt. Dette ser man ved *Oluf Endresønn*, der kjentfolk avsonet for han etter han hadde vært på rømmen i 11 år.⁵³¹ Rømningen betydde ikke at han var fryst ute av samfunnet uten noen mulighet til å få øvrighetens tilgivelse for sin rømning. Det krevde derimot at slektinger og kjentfolk var forkjempere for at drapsmannen skal bli innlemmet i lokalsamfunnet igjen. Dette synes ved at andre er villig til å bøte til staten på vegne av drapsmannen. At slektinger eller venner var forkjempere for å få innlemmet en drapsmann i lokalsamfunnet, kan vise til at drapsmannen, eller den sin familie, holdt en viss anerkjennelse i lokalsamfunnet. Slik som *Knud* ovenfor, der han før drapet var delvis velstående og etter drapet var ennå slektinger villig til å betale 100 riksdaler for å få han innlemmet igjen. Derimot satte øvrigheten høye krav for å få denne tilgivelsen. Der den tydeligste er at det måtte være tvil om årsaken til drapet. Det gir et glimt av en forhandlingsstat der øvrigheten *kunne* være fleksibel under riktige forutsetninger. Allmuen måtte være forkjempere for øvrighetens tilgivelse av drapsmannen Og samtidig måtte det være stor nok tvil om årsaken bak drapet til at det kunne erklæres som nødverge. Dette kan spore en fleksibilitet i hvordan den fremvoksende staten forholdt seg til lokale ønsker.

Da er siste spørsmål hvor velstående var drapsmenn som endte sine dager på rømmen, eller i møte med skarpretterens sverd? Man kan vurdere velstanden til drapsmenn som ble henrettet ved å se på de 35 drapssakene hvor vi får informasjon om kongens beslagleggelse av boet til drapsmannen. Dette ble ført inn i fogdregnskapene. Det er viktig å huske at vi kun får informasjon om det økonomiske tilstanden til drapsmannen i 35 av 53 drapssaker som ender i fredløshet eller henrettelse. Her skiller det seg ut tre grupper. Den første er noen få velstående

⁵²⁹ Nedrud 2016: 176.

⁵³⁰ Nedrud 2016: 152.

⁵³¹ Nedrud 2017: 82.

drapsmenn som rømte, eller ble henrettet, som burde klart å betale seg ut fra boten ved at verdien i boet var over 31 riksdaler. Den andre gruppen var menn som ikke var fattige, men heller ikke spesielt velstående, med mellom 10-30 riksdaler i boet, som muligens kunne klart å skrape sammen nok til drapsbot og forliket. Muligens med hjelp fra lokalsamfunnet. Mens resten var relativt fattige drapsmenn med under 10 riksdaler i boet, disse må vi anta ikke hadde mulighet til å betale for landsvistbrevet.

Første gruppen er de nokså velstående drapsmennene som likevel endte sine dager på rømmen eller ble henrettet. For Oppland er det tre slike drapsmenn. Den første er *Morten Melgaard* som ble tatt på fersk gjerning ble pågrepet og etter dom henrettet hvor boet var verdsatt til 56 riksdaler.⁵³² Mens den andre var *Morgens Madsen* som rømte etter å ha drept sin bror, hans eiendeler ble vurdert til 42 ½ riksdaler.⁵³³ *Christopher Flagestad* var uten tvil den mest velstående som forlot blant annet åtte fullvoksne kyr, fire kalver, 16 sauer og en lang rekke inventar. Dette summerte seg til et bo på 106 riksdaler før gjelden på 64 riksdaler ble nedbetalt.⁵³⁴ I resten av Oppland har vi to andre velstående. Det var *Knud Johansen Nepstad* fra Vang som hadde eiendeler tilsvarende 50 riksdaler etter at all gjeld var nedbetalt⁵³⁵ og *Anders Knudsønn* som hadde eiendeler tilsvarende 44 riksdaler. At disse tre ikke fikk innvilget drapsbøter og forlik sier en del om alvorligheten i drapssakene. *Morgen* drepte sin bror, *Knud* og *Annders* slo i hjel en mann hver «uten årsak», mens *Morten* sin gjerning må ha vært såpass alvorlig for å bli betegnet som ubotamål uten å kunne diskutere dette videre.

Det store antallet drapsmenn som endte sine dager i møte med skarpretteren eller på rømmen var de drapsmennene som hadde et bo verdsatt mellom 10 og 30 riksdaler, eller hadde mindre enn 10 riksdaler i eiendeler. De som hadde verdier tilsvarende 10-30 riksdaler kan ha hatt muligheten til å betale seg ut fra drapet ved hjelp fra andre, men også muligens alene. Her har vi drapsmenn som *Thorstenn Granumb*, han hadde et bo på 18 riksdaler⁵³⁶, *Amund Hoffland* med et bo på 27 riksdaler.⁵³⁷ *Oluf Tollefsen* forlot et bo på 10 riksdaler når han rømte⁵³⁸, mens *Halstein Olufsen Rønn* forlot 23 riksdaler i eiendeler da han mistet sitt hodet.⁵³⁹ Totalt utgjorde denne gruppen 11 drapsmenn av til sammen 35 stykker. Ser man på mannen som etterlot seg

⁵³² Nedrud 2017: 76.

⁵³³ Nedrud 2017: 77.

⁵³⁴ Nedrud 2017: 207-209.

⁵³⁵ Nedrud 2016: 242-243.

⁵³⁶ Nedrud 2016: 103-104.

⁵³⁷ Nedrud 2016: 32.

⁵³⁸ Nedrud 2017: 46.

⁵³⁹ Nedrud 2016: 33-35.

eiendeler tilsvarende 20 riksdaler var dette *Guttorm Erlandsen* som begikk drap på *Michell Enstad* i 1653-54.⁵⁴⁰ Boet var ifølge gjennomgangen totalt verdsatt til 41 riksdaler. Der deler av boet var fire kuer, åtte sauer, en gammel hest, fire tønner med korn og varierende inventar.⁵⁴¹ Mye av eiendelene kunne drapsmannen ha solgt for å betale for drapsbot og forlik, kuene alene var verdsatt til 12 riksdaler⁵⁴² og ville da dekket tegn og fredskjøpet alene. Han kunne solgt, eller gitt, flere dyr i forlik med de etterlatte, selv om dette kunne gjort han til en fattig mann. At han ikke gjorde det, og heller rømte, forteller oss at den økonomiske situasjonen ikke alene var årsaken til en drapsmann rømte.

Til slutt har vi gruppen som etterlot seg meget lite av verdi. *Tor Bjørnsen* etterlot seg 3 riksdaler i boet⁵⁴³, mens *Oluf Lassesønn* etterlot 9 riksdaler da han rømte.⁵⁴⁴ Videre har man eksempler der de henrettede ikke eide noe av verdi. Slik som i 1616-17 da to drapsmenn ble henrettet uten å etterlate seg noe av verdi.⁵⁴⁵ Året etter rømte to «drenger» fra drapet de hadde begått, og etterlot seg ingenting av verdi fordi de var «toe ledige slappe drenge» som tok med seg det lille de hadde av verdi.⁵⁴⁶ Eller så har man eksempler der verdien av boet var mindre enn gjelden drapsmannen hadde. Som i 1636-37 da *Oluf Gulbrandsen* skylte dobbelt så mye som boet var verdsatt til etter han ble henrettet.⁵⁴⁷ Derimot kunne kongen ennå hente ut penger fra fattige drapsmenn ved å konfiskere fremtidig lønn som i 1669 da kongen fikk inn 3 ½ dlr av lønnen til *Alfhild Lauritsen*.⁵⁴⁸ Totalt sett utgjorde denne gruppen 19 av 35 drapsmenn, der 9 drapsmenn forlot seg «andenes ingenting» av verdi som kongen kunne beslaglegge.

Som konklusjon for dette delkapitlet kan vi slå fast at det hjalp å være relativ velstående for å få muligheten til å inngå forlik og drapsbøter. Men man var ikke garantert muligheten til forlik selv om man var velstående. Heller ikke var man nektet forlik hvis man var noenlunde velstående, men kunne betale bot og forlik med venners hjelp. Derimot var størstedelen av de rømte og henrettete fattige, og viser at økonomisk spilte en viss rolle.

⁵⁴⁰ Nedrud 2017: 179-180.

⁵⁴¹ Nedrud 2017: 186-187.

⁵⁴² Nedrud 2017: 187.

⁵⁴³ Nedrud 2016: 25.

⁵⁴⁴ Nedrud 2017: 46.

⁵⁴⁵ Nedrud 2016: 18.

⁵⁴⁶ Nedrud 2017: 35-36.

⁵⁴⁷ Nedrud 2016: 156.

⁵⁴⁸ Nedrud 2017: 262.

6.2 Drap i fylla.

«*Drukkenskap er årsaken til de fleste manndrap her i landet*»⁵⁴⁹ skal Absalon Pederssøn Beyer ha skrevet en gang på 1500-tallet under hans arbeid i Bergen.⁵⁵⁰ Det er lite uenighet at drukkenskap oftere førte til drap i Norge og Norden⁵⁵¹, og dette har tradisjonelt sett ikke vært annerledes i Oppland. Før perioden jeg undersøker kan vi se dette i drapsbrev fra Gudbrandsdalen i 1465⁵⁵² og fra Toten i 1539⁵⁵³ og vi skal se at denne «tradisjonen» heller ikke stanset for min periode. Men spørsmålet er om drukkenskap hadde noen påvirkning på om drapsmannen fikk muligheten til å inngå forlik og drapsbøter istedenfor henrettelse?

Terje Sødal har argumenter for at de fleste drapene i Agder i løpet av 1600-tallet skjedde i beruset tilstand, i festlige lag⁵⁵⁴, der de fleste uforskyldte drapene hendte. To samtidige kilder på 1500-tallet og 1600-tallet bemerket seg at drukkenskap, altså beruselse er årsaken til de fleste drap i landet.⁵⁵⁵ At beruselse er en viktig del av årsaken til drap, er gjeldende også for Oppland i perioden. Det ser man, som i 1644-45 da *Oluf Gulbrandsen* betalte drapsbot og inngikk forlik med arvingene etter at han i drukkenskap hadde drept *Oluf Snarten*.⁵⁵⁶ Eller i 1638-39 i Lom da *Ingebrigt Guldbach* hadde i drukkenskap ihjelslått *Rasmus Rasmussen Stenbach*⁵⁵⁷. At «druchenschap» på 1600-tallet kunne, på samme måte som i dag, ført til underliggende irritasjon kom frem kan jeg og Jørn Sandnes⁵⁵⁸ si oss enige i. Men det er ikke sikkert at et drap i «fylla» automatisk kunne føre til at drapsmannen fikk leve slik som man kan tolke Sandnes sin argumentasjon, ved at eksemplene hans alle endte med landsvist.⁵⁵⁹ I 1645-46 ble *Knut Johansen Nepstad* dømt til døden av sorenskriveren og 12 lagrettemenn i Vang fordi han i drukkenskap, og uten årsak, slo i hjel sin nabo *Jacob Ivarsen Framstad*.⁵⁶⁰ Kilden sier ingenting om det var noen krangel i forkant, men ut fra at drapsmannen og offeret var naboer kan det ha vært en underliggende disputt.

⁵⁴⁹ Sitatet er hentet fra Sandnes 1990: 65.

⁵⁵⁰ Solberg 2003: 114.

⁵⁵¹ Se Sandnes 1990: 65-71. Sødal, 2011: 31-31. Solberg 2003: 114-129.

⁵⁵² *Diplomatarium Norvegicum* XX: 423.

⁵⁵³ *Diplomatarium Norvegicum* XVI: 754-756.

⁵⁵⁴ Sødal 2019: 30.

⁵⁵⁵ Sødal 2019: 30.

⁵⁵⁶ Nedrud 2016: 237.

⁵⁵⁷ Nedrud 2017: 138.

⁵⁵⁸ Sandnes 1990: 69-70.

⁵⁵⁹ Sandnes 1990: 66-70.

⁵⁶⁰ Nedrud 2016: 242-243.

Videre ser vi hvordan drukkenskap og slåsskamp ender for *Sigurd Endresen* som ble henrettet i 1634-35 etter å ha vært på rømmen noen år etter han drepte en kvinne i et bryllup.⁵⁶¹ De varierende kildene vi har om drapet er, ved siden av utgiftsposten i regnskapet, et domsvedlegg fra 1631 med vitneavhørene fra 1630, noe som gjør at vi kan presentere denne drapssaken mer nøye. Det er litt vanskelig å få et klart innblikk i omstendighetene rundt drapet ved at vitnene har delvis motstridende versjoner. Utfallet av saken var at *Gyri Rasmusdatter* fikk et dødelig sår og *Merete Ivarsdatter* fikk et knivstikk i ryggen. Det virker som *Sigurd* var en ubuden gjest ved et bryllup på gården «Øe» der han drakk seg full ved «drengebordet», og var meget ufin. Hvorfor han ikke var invitert kan vi ikke si, men det virket som han var en kjenning av dem som ga vitneutsagn. I henhold til *Fredrik Sørensen*, som *Sigurd* kom i slåsskamp med, kom husbonden inn og på vegne av presten ba *Sigurd* om å forlate selskapet fordi han gjorde gjestene «uglade».⁵⁶² Til dette er samtlige vitner enige om at *Sigurd* ba presten «sluke en lort»⁵⁶³ før han forlot rommet. For så å komme tilbake med en kniv i hånden, lente seg inntil et skap og spurte etter presten, for «nu tör ieg (Sigurd) möede hannem».⁵⁶⁴ *Fredrik Sørensen*, som var prestens sønn, skal ha konfrontert han med utsagnet og de to skal ha endt opp i en slåsskamp på gulvet der *Sigurd* prøvde å knivstikke *Fredrik*, men i slåsskampen skal *Gyri* på en eller annen måte ha blitt truffet av kniven og fått et dødelig sår uten at noen av vitnene så hvordan dette hendte. *Sigurd* skal deretter ha løpt gjennom stuen mot utgangsdøra der *Merete* sto i veien og klart å knivstikke henne i ryggen slik at hun falt ut av døra.⁵⁶⁵ Deretter rømte drapsmann, uten at noen visste hvor han var i noen år før han ble henrettet i 1634-35.⁵⁶⁶ Drapet ble erklært sakløst og *Sigurd* ble etter loven og samvittigheten dømt fredløs ved første ting etter drapet.⁵⁶⁷

Ser man på vitneavhørene ser man to interessante elementer. Det første er at få av vitnene pratet negativt om *Sigurds* oppførsel utenom at han var ufin i sitt ordvalg og at slåsskampen skremte *Merete Ivarsdatter*. De andre vitnene reagerte ikke på slåsskampen, noe som kan være uttrykk for en mannlig aksept for vold i festlige selskapet. Det andre er at verken faren til den drepte, eller faren til *Merete*, ble utspurt i saken, muligens fordi de ikke observerte drapet. Dommeren stadfestet tidlig i domsbrevet at de holdt muligheten åpen for at

⁵⁶¹ Nedrud 2017: 123.

⁵⁶² Nedrud 2017: 126.

⁵⁶³ Nedrud 2017: 125-126. Jeg vil tolke «sluke en lort» som å «spise avføring».

⁵⁶⁴ Nedrud 2017: 125.

⁵⁶⁵ Nedrud 2017: 126.

⁵⁶⁶ Nedrud 2017: 123.

⁵⁶⁷ Nedrud 2017: 129.

drapsmannen kunne bli dømt til tegn og fredskjøp, men faren så kanskje ikke hensikten med å prøve å argumentere for drapsbøter fordi han ikke hadde noen mulighet til å betale de 12 riksdaler og forliket med. Samtidig som man kan tvile på om andre i allmuen ville hjulpet han med å betale når han mest sannsynlig ikke var den mest populære i bygda. Domsbrevet poengterer flere ganger drapsmannen sin beruselse ved drapet, uten at dette var et moment som ble brukt for å argumentere for et utfall ovenfor et annet. Heller brukt for å konstatere årsaken til at drapet skjedde.

Det avgjørende i drapssakene er omstendighetene rundt drapet, men det virker ikke som drukkenskap har vært noe stort moment for å avgjøre om drapet kunne bli sett på som nødverge eller ei. Det finnes for Oppland eksempler på at drap begått i drukkenskap endte i drapsbot og forlik. Slik som i 1642-43 da *Torstein Eriksen* klarte med våde, og i drukkenskap, å ihjelslå *Knud Knudsen*.⁵⁶⁸ Videre finner vi eksempler der drukkenskap hadde en direkte sammenheng med en drapsmanns nødvendighet for å forsvare seg selv. At det var en eventuell høyere aksept for vold, og drap, som følge av beruselse kan henge sammen med Christopher Collstedt argumentasjon om at menn begikk vold, og dermed drap, fordi de følte deres ære var krenket. Og at vold som noen ganger endte i drap var en legitim og nødvendig reaksjon på en fornærmelse.⁵⁶⁹ Der beruselsen enklere kunne føre til dødelig utfall enn ellers. Dette ser man for Oppland i sakene der slagsmål, og dermed eventuelt drap, startet som følge av en krangel eller fornærmelser.

Hvordan krangel og «munnhuggeri» under stor drukkenskap kunne føre til drap i nødverge ser vi i 1631 i Lesja der *Niels Lille Toft* i nødverge slo i hjel *Ivar Olsen*.⁵⁷⁰ I denne saken er det lagt ved et vedlegg fra tingboken som forteller om rettsaken.⁵⁷¹ *Ivar Olsen* og *Joen Olsen* skulle den 9.dag jul ha sittet med *Niels Toft* og hans kone *Marette Olsdatter* og drukket øl i stuen slik at de ble «megidt deruckenn».⁵⁷² Ut på kvelden skal *Hans Olsen*, halvbroren til *Ivar*, ha kommet på døren og spurt om det var noe melk å få ifølge *Joen*, men noe «sterkt i flasken» ifølge *Marette*. Han fikk som svar at han ikke kunne få det. Dette fordi han hadde tatt alt for mye av *Ivar* og *Marette* tidligere, så sent som dagen før. Avvisningen skal ha ført til munnhuggeri mellom *Ivar* og *Niels* der den første stilte seg opp og slo til *Niels* med enten hånden eller kniv, men gjorde ikke skade. Etter dette ønsket brødrene å gå og på vei ut prøvde

⁵⁶⁸ Nedrud 2016: 225.

⁵⁶⁹ Collstedt 2004: 176.

⁵⁷⁰ Nedrud 2017: 106.

⁵⁷¹ Nedrud 2017: 110-113.

⁵⁷² Nedrud 2017: 111.

de å slå til *Niels* igjen, men falt istedenfor på grunn av at de hadde drukket for mye. På vei fra gården skal *Niels* og *Ivar* ha kommet med varierende fornærmelser til *Niels* krenket *Ivar* ære før han gikk inn. Dette aksepterte ikke *Ivar*. Han kastet fra seg øksen og vottene sine før han løp tilbake til gården, trengt seg forbi datteren til *Niels* og kom inn inngangsdøren. Der fant han paret liggende på stuegulvet i stor drukkenskap. Da tok *Ivar* og knivstakk *Niels* i hånden, hofta og skar opp munnen hans. *Niels* svarte med å knivstikke *Ivar*, slik at *Ivar* senere døde.

Dette er et detaljert eksempel på hvordan krangler, fornærmelser under stor påvirkning av alkohol eskalerte til slåsskamp og senere knivstikking. En kan alltid stille kildekritiske spørsmål ved slike vitnesbyrder når det kun var familien til drapsmannen som var vitner til selve drapet. Uansett ble drapet av sorenskriveren og 12 lagrettemenn erklært som nødverge og dømt til å betale fullt tegn og fredskjøp samt betale en full mannsbot til *Ivar*'s arvinger i forlik.⁵⁷³ Sorenskriveren og lagrettemennene vektlegger hvordan drapsmannen beskyttet seg og «frelset» livet sitt i sitt eget hjem.⁵⁷⁴ Her har altså lagrettemennene, med sorenskriveren, bestemt hvordan forliket skulle være, men vi får ikke vite noe om hvorfor de ikke ble gitt beskjed om å inngå et privat forlik eller alt hadde inngått forlik som var vanlig.⁵⁷⁵ Her kan man bare spekulere, men jeg vil tro at en av grunnene kan ha vært at partene ikke hadde klart å komme til noe forlik i forkant av tinget.

Dermed kan spesielt drapene som lokalsamfunnet dømte til bot og forlik, men også mange andre drap i Oppland, være et uttrykk for et utbredt maskulint samfunn, der menn følte seg tvunget til å forsvare sin ære gjennom utbredt vold som kunne ende i et dødsfall. Arnved Nedkvitne hevder det norske samfunnet på 1600-tallet hadde lav terskel for æresvold mellom menn⁵⁷⁶ og som oftere kunne utvikle seg til drap. At drap som følge av vold, spesielt i drukkenskap, kan henge sammen med maskulinitet vil jeg hevde vi ser av drapene de to kvinnene begikk. Som sagt ser vi i fogdregnskapet av menn ofte «kom for skade» å drepe en annen. Drapene kvinnene begikk virker å være mer planlagte handlinger enn mennenes. Eksempelvis ser vi i Gudbrandsdalen i 1654-55 at *Mariette Jacobsdatter* ble, etter 26 uker i fangenskap, henrettes for å ha tatt livet av mannen sin med rottegift.⁵⁷⁷ Hva grunnen for drapet er kan vi bare teoretisere om, men dette drapet krevde mer detaljert planlegging enn

⁵⁷³ Nedrud 2017: 113.

⁵⁷⁴ Nedrud 2017: 113.

⁵⁷⁵ Eksempler på at det er vanlig ses i en drapssak samme år der *Oluf Poulsen* alt før tinget hadde inngått et privat forlik og betalt dette til etterkommerne etter *Oluf Breseter* som han drepte. Nedrud 2017: 110.

⁵⁷⁶ Nedkvitne 2011: 281.

⁵⁷⁷ Nedrud 2017: 194.

drapene menn begikk som ofte skjedde etter slagsmål. Skaffe rottegift var ikke enkelt, men hun hadde en medhjelper i *Oluf Korstadt*. Han satt unormalt lenge i fangenskap, i et år og 15 uker før han ble landsforvist fordi han hadde skaffet *Mariette* rottegiften og var i «raad och wiedzenschab» om intensjonene hennes.⁵⁷⁸ Mens den andre kvinnelige morderen var *Birgitte Knudsdatter* fra Valdres som i 1630-31 ble henrettet for å ha drept sin matmor.⁵⁷⁹ Dermed begikk begge kvinnene drap på noen som sto dem nær og drapene ble ifølge loven sett på som nidingsverk ved at de var planlagt, eller at det var drap innad i familien. Det er fristrendene å si at når kvinner først begikk drap, gjorde de dette på en «smartere» måte enn menn som var styrt av sine maskuline impulser. Anne-Marie Kilday hevder det har vært vanlig å forklare kvinners lave drapsrate med at de manglet den fysiske styrken og aggresjonen som trengtes.⁵⁸⁰ Og at menn oftere involverte seg i «fylleslagsmål» som endte i drap.⁵⁸¹

Ser en kvantitativt på det, har vi «kun» fem drapssaker som eksplisitt viser at drapet hendte under drukkenskap. Der 3 drapssaker endte med bot og forlik, mens de resterende to endte med henrettelse. Et slikt lavt tall gjør det umulig å gi noe kvantitativt svar på hyppigheten av reaksjonsformene. Dermed vil jeg hevde at drap skjedd i drukkenskap var likestilt med drap i edru tilstand, noe en kan eksemplifisere med *Knud Johansen Nepstad* som ble henrettet i 1645-46.⁵⁸² Han skal i drukkenskap kommet til skade å slå i hjel sin nabo *Jacob Ivarsen*. Det vektlegges at drapet hendte «uden tilgiffuen aarsag».⁵⁸³ Man konstaterer oftest at drapet hendte i beruset tilstand, og om dette var en reell årsak til drapet, ved at drapsmannen måtte forsvare seg selv. Drap var på 1600-tallet ofte kun uheldig utfall av voldshendelser, der hensikten til drapsmannen ikke var å drepe, men å skade. Drukkenskap og økt aggresjon kunne føre til at man hadde mindre hemninger slik Sandnes hevder.⁵⁸⁴ Noe jeg vil hevde de to drapssakene presentert ovenfor eksemplifiserer.

6.3 Drapsmann på rømmen.

Når en mann begikk et drap, sto han overfor to alternativer. For det første kunne han lyse drapet på seg og følge drapsprosessen og rettsakene i håp om å kunne bøte seg ut fra drapet. Hvis han ikke fikk tillatelse av rettssystemet til å betale bøter for drapet sto et lite hyggelig stevнемøte med skarpretteren for tur. Dette var risikabelt, for utfallet kunne gå begge veier.

⁵⁷⁸ Nedrud 2017: 201.

⁵⁷⁹ Nedrud 2016: 109.

⁵⁸⁰ Kilday 2019: 47.

⁵⁸¹ Kilday 2019: 48.

⁵⁸² Nedrud 2016: 243.

⁵⁸³ Nedrud 2016: 242.

⁵⁸⁴ Sandnes 1990: 69.

Det andre alternativet for drapsmannen var å rømme fra området, og enten leve som fredløs mann i skogen, eller flykte lenger unna. Det var mange drapsmenn som rømte. I Oppland rømte 17 drapsmenn, før eller etter drapssaken kom opp for retten. Antall fordelte rømninger seg noenlunde likt i perioden 1600-1660, med unntak av tiåret 1621-30 da syv personer rømte fra drapet de hadde utført. Økning i antall rømninger skjer samtidig som økning i antall henrettelser, men de er likevel verdt å se på for seg selv.

Da er spørsmålet, hva fikk enkelte drapsmenn til å rømme, og ser man noen endring over tid? Første spørsmålet er om økonomien til drapsmannen var grunnen til de rømte? I henhold til loven måtte en drapsmann være i stand til å betale drapsbot til kongen, og inngå et forlik med etterlatte til den drepte. Dette var et element som drapsmannen skulle forsikre om allerede ved opptak av provsbrevet.⁵⁸⁵ Hadde han ikke muligheten til å betale, skulle drapsmannen erklæres fredløs. Ser man bort fra drapsmannens mulighet til å få hjelp av lokalsamfunnet til å betale bøtene, kan vi spore rømlingenes økonomiske styrke ved å se hvor mye verdi kongen fikk fra boet. I fogdregnskapet finner vi eksempler på drapsmenn som kan kategoriseres som fattige, slik som i 1617-18 da to «drenger» rømte fra drapet de hadde begått, og etterlot seg ingenting av verdi.⁵⁸⁶ Tilsvarende situasjon var boet etter klokkeren *Christen Andersen* som kun etterlot seg korn til en verdi på 3 ½ riksdaler etter at han slo en mann i hjel og rømte.⁵⁸⁷

Videre har vi en kategori av drapsmenn på rømmen som var i en slik økonomisk situasjon at de ikke var direkte fattige, og de kunne hatt mulighet å betale for seg, men det ville ikke vært enkelt for dem. I 1620-21 fikk kongen inn 13 ½ riksdaler av boet til drapsmannen *Amundt Hofflanndt*.⁵⁸⁸ Når da arvingene til offeret fikk den andre halvpart kan en forvente at totale verdien av eiendelene var på cirka 27 riksdaler. Regner man sammen boet til alle de som rømte etterlot de til kongen gjennomsnittlig 5,4 riksdaler hver.⁵⁸⁹ Seks drapsmenn etterlot seg ikke noe verdi i det hele tatt, mens fem etterlot seg 10 riksdaler i boet og kun en etterlot seg 20 riksdaler i boet. Dermed virker det for meg at en stor andel som rømte ikke var spesielt velstående og ville ha slitt med å betale boten og forlik. Da var det kanskje bedre for dem å rømme og ta sjansen som fredløs.

⁵⁸⁵ Imsen 2009: 205.

⁵⁸⁶ Nedrud 2017: 35-36.

⁵⁸⁷ Nedrud 2017: 80,83.

⁵⁸⁸ Nedrus 2016: 32.

⁵⁸⁹ Totalt sett var boet til de 17 rømte drapsmennene tilsvarende 93 riksdaler til kongen og da cirka 186 dlr i boet totalt. $93/17=5,4$.

Ser man på mannen som etterlot seg eiendeler tilsvarende 20 riksdaler var dette *Guttorm Erlandsen* som begikk drap på *Michell Enstad* i 1653-54.⁵⁹⁰ Boet var ifølge gjennomgangen totalt verdsatt til 41 riksdaler. Der deler av boet var fire kuer, åtte sauer, en gammel hest, fire tønner med korn og varierende inventar.⁵⁹¹ Mange av eiendelene kunne drapsmannen ha solgt for å betale for drapsbot og forlik, kuene alene var verdsatt til 12 riksdaler⁵⁹² og ville da dekket tegn og fredskjøpet alene. Han kunne solgt, eller gitt, flere dyr i forlik, selv om dette kunne gjort han til en fattig mann. At han ikke gjorde det, og heller rømte, forteller oss at den økonomiske situasjonen ikke alene var årsaken til at en drapsmann rømte.

Dette fører til spørsmålet om drapene var av en slik karakter at mennene visste de aldri ville komme levende fra rettsaken hvis de meldte inn drapet? For det første har vi eksempler på drapssaker som kunne bli erklært som nidingsverk. I Gudbrandsdalen i 1615-16 rømte *Anders Svenske* fra drapet han hadde begått på *Peder Gustum* på ødegården de drev sammen⁵⁹³. Begikk man et drap på gården til offeret skulle dette ifølge gjeldende lov erklærtes som et nidingsverk.⁵⁹⁴ Om dette også gjaldt hvis drapsmannen og offeret bodde sammen er det vanskelig å ha en formening om. Men jeg antar at *Anders* ikke ville ta sjansen på det og heller rømte. Boet hans ble verdsatt til 28 riksdaler og 1 mark⁵⁹⁵, så drapsmannen var ikke fattig bonde uten mulighet for å betale eventuell bot. Tilsvarende kan det ha vært i drapssaken til *Guttorm Erlandsen Enstadt* nevnt ovenfor, ved at han på gården sin *Enstadt* myrdet sin nabo *Michell Enstadt*.⁵⁹⁶ Videre har vi klare eksempler på nidingsverk, der drapsmann mest sannsynlig visste han ville bli henrettet for udåden. Det var i henhold til eldre rettspraksis, og kirkerett, at det var spesielle tider på året, eller steder, en kunne bli straffet hardere enn ellers.

Dermed ser man at drapsmenn kunne finne på å rømme av to overordnede grunner. Enten at økonomien deres ikke strakk til for å betale drapsboten, eller at handlingen var for alvorlig slik at de ville bli henrettet. Men selv om to rømninger ble gjeninnført i lokalsamfunnet, og viser at ikke alle rømninger var fryst ute kan man stille spørsmålet om å rømme ble sett på som en æresløs handling innen feidekulturens normer og regler. Steinar Imsen poengterer hvor sentralt det var for den gammelnorske drapsprosessen at drapsmannen tok på seg

⁵⁹⁰ Nedrud 2017: 179-180.

⁵⁹¹ Nedrud 2017: 186-187.

⁵⁹² Nedrud 2017: 187.

⁵⁹³ Nedrud 2017: 24-25.

⁵⁹⁴ Hallager & Brandt 1855: 42. Mandhelgebolk. Cap.2.

⁵⁹⁵ Nedrud 2017: 24.

⁵⁹⁶ Nedrud 2017: 187.

ansvaret for drapet og var villig til å bøte for det.⁵⁹⁷ Noe som bygde på feidekustkulturens mål om å sikre begge partenes ære og rett i en fredelig måte.⁵⁹⁸ Rømte drapsmannen nektet han den andre part sin mulighet til å gjenreise sin ære, men også svekke sin egen families ære. Når da flere drapsmenn rømte utover århundret, kan dette ha undergravd drapsprosessen i lengden og ført til en økende stigmatisering og desavuering av drapene. Arnved Nedkvitne har hevdet at både den sosiale og juridiske æren var sentrale aktører i samtiden der de blant annet brukte retten til å forsvare seg mot æreskrenkelser.⁵⁹⁹

Dette kommer frem i to drapssaker. Tydeligst i en Herredagsdommen fra 1585. Der *Karine* stevnet mennene som har hjulpet drapsmannen til hennes ektemann med å holde seg skjult og rømme. Hun argumenterte for at hun var utsatt for en urett ved at mennene lot drapsmannen rømme. Der hun krevde at drapsmannen enten ble fanget og ført for retten, eller at personene som gikk god for drapsmannen ble pliktig til å holde deres løfte de hadde brudd.⁶⁰⁰ Her kan man tolke *Karine* sitt krav som et ønske om å få gjenreist sin ære. Enten gjennom at drapsmannen sto ansvarlig for drapet i retten, eller at de ansvarlige for rømningen skulle stå til ansvar. At en rømning kan ha skadet æren til rømningens familie kan delvis ses i bryllupsdrapet presentert ovenfor. Det er bemerkelsesverdig at *Endre Lund*, faren til *Sigurd* ikke forsøker å gi sønnen sin noe forsvar og prater heller negativt om han ved å hevde at *Sigurd* alltid hadde vært ulydig og gjenstridig.⁶⁰¹ Han ville finne seg til rette med den dom øvrigheten, dommeren og Gud fant riktig uansett utfall.⁶⁰² Her kan det virke som faren prøver å distansere seg fra sin sønns handling, muligens fordi han begikk en æreløs handling ved å rømme. Tilsvarende er det ingen vitner eller parter som gir *Sigurd* et forsvar ovenfor øvrigheten, noe en kan spore i de fleste drapssaker der drapsmannen var til stede. Slik som i 1652-53 da hele familien til den etterlatte ville uttale seg i drapssaken, men ble nektet av fogden fordi han mente saken var åpenbar og fortjente ikke et forsvar.⁶⁰³

6.4 Førte kjennskap mellom drapsmann og offer til forlik?

Jeg har gjennom store deler av oppgaven argumentert for at drapsbøter og forlik forsvant som en formell juridisk mulighet utover 1600-tallet, uten at det i praksis helt forsvant. Men nåløyet for å bli innvilget drapsbøter krympet drastisk, og krav til drapet økte tilsvarende. Allmuen

⁵⁹⁷ Imsen 2009: 228.

⁵⁹⁸ Þorláksson 2007: 22-23.

⁵⁹⁹ Nedkvitne 2011: 178-189.

⁶⁰⁰ Thomle 1894: 45-46.

⁶⁰¹ Nedrud 2017: 128.

⁶⁰² Nedrud 2017: 124.

⁶⁰³ Nedrud 2016: 263.

ønsket helst å beholde muligheten for bot og forlik for fremtiden. Der etterlatte etter drapsofre enkelte ganger argumenterer til fordel for drapsmannen. Til dette er det interessant å undersøke grunnen til at vi ser det slik. Er en mulighet at drapsmennene og ofrene kjente hverandre eller var i familie? Og hadde det påvirkning for utfallet? Det er meget vanskelig å kunne vite hvor godt drapsmennene og drapsofret kjente hverandre. På 1500 og 1600-tallets bondesamfunn i Oppland kan man regne med at nokså mange drapsmenn, og offere, kjente hverandre eller visste hvem den andre var. Derimot kan vi ut fra kildene se tilfeller der vi kan anta de hadde god kjennskap til hverandre og om det påvirket utfallet av saken. Her ønsker jeg å holde drap innad i nær familie utenfor denne analysen.

Den franske historikeren Yves-Marie Berce hevder at som følge av øvrigheten og statsmyndigheten ikke imøtekom sine forpliktelser måtte lokale samfunnet løse konfliktsaker individuelt⁶⁰⁴ Noe som førte til lokale heimeretter og bekjentskapsforhold i det Steinar Imsen kaller den Norske bondekommunalismen. Der lokalsamfunnet selv måtte løse egne problemer på egen initiativ med minimal øvrighetsinnblanding.⁶⁰⁵ For drap kommer dette tydeligst frem ved varierende lokale krav for å få innvilget forlik og bot. Denne tradisjonen kan, selv om bondekommunalismen forsvant, hatt varige virkninger individuelt der kjennskap mellom aktørene hadde positiv eller negativ innvirkning på utfallet av drapssaken. Etter erfaring var dette før sorenskriveren fikk domsmyndighet, da lokale menn var domsmenn.

Det er dessverre få drapssaker vi finner i kildematerialet der vi kan stadfeste med sikkerhet at drapsmannen, og offeret kjente hverandre. I enkelte saker kan vi anta personene kjente hverandre. Slik som i 1606-07 i Vågå der *Erik Snelle* betale halvt tegn og fredskjøp for å ha drept *Per Snelle*⁶⁰⁶, men dette fordi de mest sannsynlig holdt til på samme gård. Vi kan, ut fra kildematerialet, lokalisere 12 drap der vi med sikkerhet kan anta drapsmennene kjente ofrene sine godt, på en eller annen måte. Vi kan dele disse drapene inn i tre kategorier. Den første er kjennskap ved inngifte eller slektskap som står for fem av drapene. Den andre er fire drap på naboer, mens den siste er de tre drapene der de hadde kjennskap til hverandre på andre måter.

I den første kategorien finner vi flere eksempler av drap på svigerbrødre. Som i 1653-54 da *Claus Olufsen* betale drapsbot fordi han i våde klarte å drepe sin kones bror som de drev gård sammen med.⁶⁰⁷ Eller tilsvarende i 1631-32 da *Niels Toft* betalte bot for å ha slått i hjel

⁶⁰⁴ Njåstad 2006: 630.

⁶⁰⁵ Imsen 1994: 193.

⁶⁰⁶ Nedrud 2017: 2.

⁶⁰⁷ Nedrud 2017: 182-184.

svigerbroren i nødverge.⁶⁰⁸ I begge sakene ser vi at de etterlatte argumenterer i favør av drapsmannen⁶⁰⁹, men annet er det muligens ikke å forvente av at de etterlatte da var drapsmannens kone og svigerfamilie. Derimot er det ingen sikkerhet i at familieforholdet ville sikre drapsmannen overlevelse, noe vi ser i 1628-29 da *Oluf Wennstrøm* ble henrettet for å ha drept sin svigerbror.⁶¹⁰ Hvorfor denne saken endte i henrettelse er det umulig å si noe om på grunn av manglende kilder, men jeg vil anta at omstendighetene rundt drapet var for alvorlige til at de kvalifiserte til drapsbøter, for tidsmessig ligger det relativt nærme de andre eksemplene. I drapene som endte i bøter finner vi bønner og ønsker fra de etterlatte til øvrigheten om å gi milde dommer. Dette ser vi i 1631-32 da de etterlatte ber øvrigheten om å gi en «kristelig og rettferdig» dom til drapsmannen etter deres «gode tenkning»⁶¹¹ og i 1653-54 da etterkommeren for «Guds skyld» er tilfreds med drapsbøter⁶¹². Dette er ikke utelukkende for drap mellom kjentfolk, men et fenomen man jevnlig støter på. De etterlatte gir den drepte gode skussmål, og prøver å påvirke retten til å dømme drapsmannen til forlik og bot. Dette kan tolkes som uttrykk for en utbredt forståelse at de etterlatte og allmuen generelt kan ha påvirkning på utfallet. Slik de hadde tidligere i bondekommunalismen.

Drap på naboer var et kjennskap som i alle tilfeller endte i henrettelse, eller fredløshet av drapsmannen. Flesteparten av diplomene fra perioden i Oppland omhandlet nabokrangler, om de samme tingene vi krangler om i dag. Som ulovlig oppsatt gjerde, hvem som eier hvilken jord og arv. Det er dermed ikke utenkelig at krangler mellom naboer fikk en til å planlegge drap på den andre, slik som i 1681 da *Niels Soehuus* sammen med sønnene sine overfalt og drepte naboen sin.⁶¹³ Eller rundt 1640 årene da *Halvor Næsten* ble dømt til døden⁶¹⁴, og noen venner ble bøtelagt for å være delaktige⁶¹⁵, for drapet på naboen *Gudmund Toresen Næsten*. Her virker det som kjennskapet verken hadde formildende eller skjerpene omstendighet knyttet til seg. I 1645-46 ser vi dette da *Knud Nepstad* ble henrettet for å ha drept sin nabo, men det i regnskapet, og i stattholderens brev, ble spesifisert at drapet skjedde i drukkenskap og uten noen gitt årsak.⁶¹⁶ Naboskapet hadde lite innvirkning, men kan være årsaken til de eventuelt drakk sammen. Noe som lettere førte til æreskrenkelser og slåsskamp.

⁶⁰⁸ Nedrud 2017: 106.

⁶⁰⁹ Nedrud 2017: 109,183.

⁶¹⁰ Nedrud 2016: 91.

⁶¹¹ Nedrud 2017: 109.

⁶¹² Nedrud 2017: 183.

⁶¹³ Nedrud 2016: 345.

⁶¹⁴ Nedrud 2016: 209.

⁶¹⁵ Nedrud 2016: 194.

⁶¹⁶ Nedrud 2016: 243-244.

Til slutt har vi drapssaker der vi kan anta det var kjennskap mellom aktørene, men også her var det andre elementer som spilte inn for utfallet av saken. Vi har bryllupsdrapet i 1628 da offeret, og vitner, kjente drapsmannen uten at han var spesielt godt likt.⁶¹⁷ Der drapsmannen endte med å rømme, uten at noen i retten forsvarte handlingen hans. Og så har vi drapet på *Gisle Troellsönn* i 1624-25 hvor drapsmannen beskyldte *Hanns Glasmester* for å være initiativet for overfallet og ansvarlig for drapet fordi *Gisle* hadde en gjeld han ikke hadde betalt.⁶¹⁸ Også her la retten vekt på at drapsmannen begikk drapet uten «*noegenn trette eller giffuenn aarsage*».⁶¹⁹

Det er få spor etter endring over tid ved drap på bekjente. Dette ved at utfallet ikke var sikkert og det virker ikke som om kjennskapet hadde noen stor positiv effekt på utfallet av saken. De etterlatte prøvde å påvirke utfallet med å gi gode skussmål for drapsmannen, uten å kunne si sikkert om dette hadde positiv påvirkning på utfallet. Kjennskap hjalp, mest sannsynlig, på forliksinngåelsen ved å forenkle forhandlingene. Derimot virker eventuelt kjennskap til hverandre å ha økt faren for å slå negativt ut for drapsmannen i øynene til øvrigheten. Dette ser vi i drapssaken fra 1616, der en av de negative elementene ved drapet, ifølge kansleren var at drapsmannen og offeret var «noget beslektet».⁶²⁰ Spørsmålet er mer om vi ser et skille mellom allmuens syn på drapene der de ønsker de før gitte rettsavgjørelsene, men at dette var avhengig av øvrighetens enighet. Noe vi kan se i etterlattes gjentatte ønsker om å vise drapsmannen nåde. Det er vanskelig å trekke noen slutning om kjennskapet mellom aktørene hadde en innvirkning, men mitt overordnede inntrykk er at domstolen sjeldent tok hensyn til det. Hvis drapsmannen og de etterlatte kjente hverandre, og det ikke ville ha påvirkning på domsavgjørelsen, kan likevel kjennskapet ha ført til at drapsmennene inngikk et privat forlik med etterlatte slik vi ser i 1628-29 da *Tore Toresönn* gjorde det før han rømte.⁶²¹ Her kan en muligens se skille mellom allmuens eldre rettsoppfatning og øvrighetens rettsliggjøring av rettssystemet. Kjennskap mellom aktørene førte til at de etterlatte, i tråd med sine roller i feidekulturens regler, var forkjempere for at drapssaken hurtig skulle løses gunstig for begge parter. Der kjennskap tidligere spilte en aktiv rolle for å bli innvilget bot og forlik. Mens øvrigheten kan ha tolket dette annerledes, der alt avhengte av hvem som hadde domsmakten.

⁶¹⁷ Nedrud 2017: 124-125.

⁶¹⁸ Nedrud 2016: 66-69.

⁶¹⁹ Nedrud 2016: 70.

⁶²⁰ Grønli 1972: 147.

⁶²¹ Nedrud 2017: 90.

7 Årsaker og forklaringer til overgangen fra forlik til henrettelse.

I kapittel 7 vil jeg drøfte på et bredere grunnlag hva som førte til overgangen fra forlik og bot til henrettelse. Var dette bare et resultat av nye forestillinger, lover og normer som statsapparatet og de politiske elitene stilte seg bak, eller tok også bygdesamfunnene del i en siviliseringsprosess. I det følgende vil jeg vise hvordan både den lutherske ortodoksi – med en ny teologi som anga en helt ny forståelse av synd, bot og straff i en sterkere teokratiske ramme enn hva tilfellet hadde vært før reformasjonen – bidro til en langt strengere lovgivning og rettspraksis rundt drap. Dernest vil jeg vise hvordan framveksten av en maktstat førte til økt behov for disiplinering, kontroll og overvåking og dermed et strengere strafferegime. Samtidig vil jeg argumentere for at innføringen av dødsstraff måtte føre til sosial stigmatisering som påvirket synet på drap og vold blant allmuen. Det er grunn til å hevde at både kriminalisering og rettsliggjøring endret normer og praksiser i lokalsamfunnene. Det at mange drapsmenn valgte å rømme, førte til at de kom i samme kategori i en folkelig rettsoppfatning som fredløse. Dermed er det rimelig å anta at også lokalsamfunnet i økende grad måtte vende seg mot drapsmenn. Rømming og henrettelser brøt ned kopling mellom drap og ære, og drap kom mer og mer til å bringe vanære overfor ugjerningsmennene. Nedgangen i antall drapssaker kan reflektere en slik holdningsendring også i lokalsamfunnene. Dermed kan vi si at den nye drapsprosessen på 1600-tallet både var en toppstyrt prosess og prosess nedenfra.

7.1: Hvem dømte drapsmannen?

I starten av perioden er det lite man får vite om de individuelle forlikinngåelsene og drapsbøter. Eksempelvis kan vi se i 1613-14 på Toten at *Peder Torsønn* ble av 12 lagrettemenn dømt til tegn og fredskjøp for drapet på *Jørgen Thommessen*.⁶²² Går man lengre ut på 1600-tallet får vi høre at dommen oftest er gitt av sorenskriveren og 12 lagrettemenn, slik som i 1644-45 i Slire⁶²³ eller i Vågå i 1629-30.⁶²⁴ Men går vi til regnskapet for Gudbrandsdalen i 1653-54 står det at sorenskriveren dømte *Claus Olufsen* til sin fred for den ulykkelige hendelsen der han forårsaket *Rasmus Olsen* sin død.⁶²⁵ Jeg finner det påfallende hvor nøye fogden var til å skrive ned hvem som dømte i drapssaker som endte i bot og forlikinngåelse. Man ser en gradvis overgang av hvem som hadde domsmyndighet gjennom perioden. At det foregikk en slik overgang av domsmakten har blitt lokalisert tidligere, der

⁶²² Nedrud 2016: 6.

⁶²³ Nedrud 2016: 237.

⁶²⁴ Nedrud 2016: 95.

⁶²⁵ Nedrud 2017: 178.

sorenskriveren gjennom sin tilstedeværelse på samtlige ting etter hvert tilegnet seg mer juridisk kunnskap. Noe som gjorde at han uformelt tok til seg mer domsmakt over en periode på flere tiår frem til en forordning i 1634 da sorenskriveren formelt sett ble meddommer sammen med lagrettemennene.⁶²⁶ Men kan denne forskyvingen av domsmyndigheten hatt påvirkning på utfallet av drapssaker?

Ser man statistisk på det finner man i fogdregnskapene 37 forskjellige drapsbøter med forliksinngåelse, der man kan stadfeste at tolv lagrettemenn dømte i 13 saker, sorenskriver og tolv menn i seks saker. Øvrigheten dømte i tre saker, mens sorenskriveren alene i en sak. En sak ble dømt av utvidet rett, mens vi ikke kan stadfeste hvem som dømte i 11 saker. Derimot ser man et sterkt skille i perioden rundt da forordningen kom i 1634, der antall forlikssaker og drapssaker i seg selv gikk ned. Som tidligere vist så man en merkbar overgang i perioden 1620-40 der flesteparten gikk fra forlik og drapsbøter til henrettelser. For å diskutere om domsmyndigheten hadde påvirkning på hvilket utfall det ble, ble vil jeg undersøke Gudbrandsdalen i perioden. I 1613-14 får vi høre at *Anders Olsen* fra Fron ble dømt til bøter av 12 lagrettemenn⁶²⁷ og tilsvarende ordvalg blir brukt frem til 1626-27 da tingskriveren blir nevnt som meddommer. Slik forsetter det frem til 1653-54 da vi får høre at *Claus Olufsen* er dømt til sin fred av «dommeren».⁶²⁸ Her er ikke lagrettemennene nevnt i regnskapet og de blir ikke nevnt igjen etter dette. I domsbrevet fra drapssaken, som er skrevet av sorenskriveren, er det påpekt at dommen er gitt av sorenskriveren og 12 lagrettemenn.⁶²⁹ Det interessante her er at fogden ikke fant det nødvendig å legitimere avgjørelsen i drapssaker hos andre enn sorenskriveren senere enn denne saken. Mens han før dette har legitimert avgjørelsene i enten 12 lagrettemenn eller sorenskriveren med 12 lagrettemenn. Dermed kan dette gi et uttrykk for at det har forekommet en maktforskyvning i fogdens øyne på hvem som øvrigheten så på som legitim domsmyndighet.

Videre uttrykk for en maktkamp om domsmyndigheten får vi i to drapssaker i 1629-30. Da *Trond Sandersen* og *Engelbret Olsen* i hver sin sak kom for skade å i hjel slå hver sin mann i nødverge, men har inngått forlik etter loven og at de må bøte til kongen tegn og fredskjøp som «av gammelt vis» beløper seg til 12 riksdaler.⁶³⁰ Man kan teoretisere hva som har foregått i denne rettsaken ved at disse bøteinføringene er de eneste kildene vi har. Men det påfallende

⁶²⁶ Næss 1991: 44-46. Mykling 1996: 179.

⁶²⁷ Nedrud 2017: 14.

⁶²⁸ Nedrud 2017: 178.

⁶²⁹ Nedrud 2017: 183.

⁶³⁰ Nedrud 2017: 95.

er hvor juridisk tung sakene er sammenlignet med sakene før og etter dette. Det er viktig å påpeke at det var fogden som skrev regnskapet, men han, som kongens tjener, var til stede på samtlige ting og kan ha fått påpek, eller følt selv, at disse sakene måtte presiseres nøye. Hadde disse sakene vært et uttrykk for en meget detaljertorientert, juridisk erfaren fogd, burde vi fått flere detaljer om de andre bøtesatsene i samme periode og i perioden etter dette. Noe vi ikke får, heller ikke i drapssaker. Jeg vil hevde at sakene gir inntrykk av en konflikt mellom sorenskriveren og lagrettemennene i domsavgjørelsene. Drapene skjedde i Vågå, som var en del av Nord-Gudbrandsdalen sorenskriveri, og fikk i 1630 *Christian Hanssön* som ny sorenskriver.⁶³¹ At det har eksistert konflikter mellom partene i retten på 1600-taller har Hans Eyvind Næss stadfestet tidligere, der man i rettsdokumenter kan lese om konflikter angående saksbehandling eller domsavgjørelse, men også i hvem som hadde domsmyndighet⁶³². Jeg vil hevde man ser tre eksempler i disse to regnskapspostene på at det var en konflikt.

For det første henvises det til at *ifølge loven* skulle drapsmannen inngå forlik med den dreptes arvinger, uten at dette har vært presisert i tidligere regnskaper. Dette viser et sjeldent tilfelle av juridisk henvisning, der en skal følge loven som åpnet for muligheten til å la drapsmannen leve, noe som var en vanlig reaksjonsmåte. For det andre er dette andre, og tredje sak, der Sorenskriveren blir nevnt i en drapssak. Første gang var i 1626-27, men da under betegnelsen som «tingschriffuer».⁶³³ Samtidig som tittelen til sorenskriveren blir presentert før de 12 lagrettemennene blir presentert, i motsetning til forrige gang i 1626-27 da tittelen ble skrevet etter lagrettemennene. Til sist ser man det på henvisningen til gamle dager, der tegn og fredskjøpet av «*gammell wiis*» beregnes til 12 riksdaler. I henhold til loven skulle tegn og fredskjøpet være på åtte ørtuger og 13 mark.⁶³⁴ Men det kan ha vært uenighet om hvordan dette skulle regnes om, ved at en ser variasjoner av dette innad i Norge, og over tid. Dermed kunne det vært uttrykk for at sorenskriveren, eller eventuelt fogden, ønsket en strengere bot hvis han ikke først fikk dømt drapsmannen til døden, men at dette ble stanset av lagrettemennene som fikk gjennom sitt ønske.

Jeg vil dermed hevde det har oppstått en konflikt der sorenskriveren og lagrettemennene var uenige om hvordan en sak skulle dømmes. Der lagrettemennene viste til «den gamle loven» som var en vanlig måte for allmuen å forhindre det de så på som urett og henviste til gammel sedvane at tegn og fredskjøpet skulle omregnes til 12 riksdaler. Sorenskriveren har villet

⁶³¹ Nedrud 2017: XIII.

⁶³² Næss 1991: 44.

⁶³³ Nedrud 2017: 82.

⁶³⁴ Hallanger & Brandt 1855: 40. Mandhelge balcken, cap.1

dømme drapsmennene annerledes enn lagrettemenn ønsket, muligens etter utenlandsk rettsoppfatning sorenskriveren hadde med seg. Den neste drapssaken *Christian* dømmer skjer i 1632 der han vektlegger drapsmannens rett til å forsvare seg i sitt eget hjem etter lovens bestemmelser.⁶³⁵ En tilsvarende konflikt mellom rettsforståelser har blant annet Erling Sandmo vist i en sak i Rogaland på midten av 1600-tallet⁶³⁶, noe som viser at denne problemstillingen ikke var isolert til Oppland. Det er heller ikke første gangen det er en juridisk konflikt i Oppland. I 1623 ble sorenskriveren for Gudbrandsdalen *Maurits Jenssøn* avsatt etter klage fra lagmannen for varierende beskyldninger⁶³⁷, før lagmannen ble avsatt av kongen året etter for det Øystein Rian hevder var en maktkamp om myndighet på tinget og riktig oppførsel.⁶³⁸

Den tyske historieteoretikeren Reinhart Koselleck har i en artikkel⁶³⁹ argumentert for at ingen historiske aktører begår handlinger isolert fra omverdenen, sine erfaringer og fremtidstanker. Han presenterer at enhver historisk aktør har et «erfaringsrom» der man samler erfaring, minner og lært fortid⁶⁴⁰ som bevisst eller ubevisst påvirker hvilke valg enhver historisk aktør tar. Der fremtidshorizonten til den historiske aktøren blir bygd opp av erfaringsrommet, der en tilrettelegger valgene en tar nå etter hvordan man ønsker fremtiden skal se ut.⁶⁴¹ Erling Sandmo har argumentert for at denne teoretiske fremstillingen av de historiske aktørers valg er aktuell for å forklare allmuens valg på 1600-tallet.⁶⁴² Med lært fortid menes normer og tradisjoner man har blitt opplært til å kunne og følge. Slik som at man skulle inngå forlik med den dreptes arvinger uten at dette trengtes å spesifiseres eller hvor stort tegn og fredskjøpet skulle være. Her vises da til de lovpålagte drapsbøtene størrelse, men det kan i tillegg vise at det var en gammel norsk rettspraksis å tilgi drapsmenn mot en betaling i tråd med rester etter en feidekulturs normer og regler. En kan dermed argumentere ut fra Kosellecks teori at når lagrettemennene på tinget hadde tidligere erfaring av forlik og drapsbøter var den vanlige avgjørelsen, så ønsket de å fortsette med dette, blant annet for å sikre sin innflytelse. Noe vi kan spore i drapssaker der allmuen og etterkommerne ber øvrigheten om nåde for drapsmannen hvor de ønsker at han skal

⁶³⁵ Nedrud 2017: 113.

⁶³⁶ Sandmo 1999: 181.

⁶³⁷ Lundh & Sars 1874: 329–330.

⁶³⁸ Rian 1975: 217–218.

⁶³⁹ Artikkelen heter: “*space of experience*” and “*Horizon of Expectation*”: Two Historical categories og er tilgjengelig i boken *Futures Past*. Koselleck, 2004.

⁶⁴⁰ Koselleck 2004: 259.

⁶⁴¹ Koselleck 2004: 262.

⁶⁴² Sandmo 1995.

dømmes til bot og forlik. Slik som i 1631-32⁶⁴³ og 1653-54⁶⁴⁴ da etterkommerne håpet at øvrigheten, inkludert dommeren, vil være tilfreds med at drapsmannen dømmes til bot og forlik. Kildene sier oss ikke hvem de henviser til med tanke på begrepet «øvrighet». Men fordi utvelgelsen av lagrettemennene ble foretatt blant allmuen⁶⁴⁵, og at den klassiske definisjonen på begrepet henviser til embetsmenn slik som fogd og sorenskriver, vil jeg hevde at allmuen i disse sakene mener at øvrigheten innehar den reelle domsmyndigheten ovenfor lagrettemennene. At vi ser en slik kamp om domsmyndigheten, der den ene parten ønsker å beholde det gamle strafferegimet mens den andre part ønsker endring, henger langt på vei sammen med den overordnede juridiske revolusjonen som foregikk i vesten, og i Danmark-Norge med profesjonalisering og utvidelse av rettssystemet. Man så en generell rettsliggjøring av drapsprosessen. Et sentralt element av dette var sentralisering av domsmyndigheten hos embetsmenn på alle nivåer i rettssystemet samtidig som man etter hvert begynte å stille flere faglige krav til dommerne⁶⁴⁶ og endret syn på lovverket. Loven gikk fra å være fast og gitt av Gud, der lovens legitimitet kommer fra alderen som det har vært argumentert for,⁶⁴⁷ til å være mer fleksibel og åpen for tilpasninger gjennom større omskrivninger og gitte recesser, og legitimert av kongen. Dette skjedde samtidig, og muligens, som en konsekvens av den utvidende statsmakten som involverte seg mer i hverdagen til allmuen, der statens synspunkter antakelig skilte seg fra lokale synspunkter i hvordan drap skulle straffes.

Innen sosiologisk tenkning er det vanlig å hevde at tette, isolerte samfunn fører til en egen forståelse av rett og galt, samt at denne forståelsen kan bryte med statens forståelse av det samme.⁶⁴⁸ Innen norsk kriminalitetshistorie om 1600-tallet bruker man begrepet «heimrett». Som kan defineres som lokale, uskrevne regler om hvordan kriminalitet skulle møtes. Jeg føler man kan diskutere behovet for hvilken grad av isolasjon et samfunn måtte ha for at slik heimerett skulle vokse frem. Vågå er, ifølge Bjørkvik og Holmsen, et relativt isolert dalstrøk⁶⁴⁹ som kan ha fått egen heimrett. Når da denne isolerte heimretten får en påvirkning utenfra med sorenskriveren, som mest sannsynlig var dansk⁶⁵⁰, kunne dette føre til konflikter

⁶⁴³ Nedrud 2017: 109.

⁶⁴⁴ Nedrud 2017: 183.

⁶⁴⁵ Næss 2014: 65-66. Skal være poengtert Næss argumenterer for en overgang i hvem som ønsket å settes inn som lagrettemenn, der vi så en overgang fra velstående personer til mer allmenne personer ble lagrettemenn.

⁶⁴⁶ Sunde 2011: 225. Alle rettsnivåene ble utover 1600-tallet profesjonalisert med tanke på hvem som hadde domsmakt, hvordan de fikk det og hvordan andre kunne involvere seg i rettsaker.

⁶⁴⁷ Kern 1966: 139-143,149-180.

⁶⁴⁸ Christie 2021: 31.

⁶⁴⁹ Bjørkvik & Holmsen 1978: 76.

⁶⁵⁰ De fleste sorenskriverne var i denne perioden dansk eller utenlandskfødte. Næss 1991: 32-33. Jeg har ikke klart å finne ut hvor sorenskriveren i Gudbrandsdalen var født.

mellom rettsforståelser der lagrettemennene holdt seg til den gamle, lokale forståelsen om hva som var rett og galt. Der aktøren med de sterkeste maktmidlene avgjorde hvem som fikk den endelige avgjørelsen i drapssaker. Tilsvarende konflikter har vi ifølge Hilde Sandvik andre steder i landet og, der lagrettemennene flere ganger nektet å skrive under på domsavgjørelser sorenskriveren hadde tatt i saker hvor det var uenighet.⁶⁵¹ Skjer det et skifte i maktfordelingen i et lokalsamfunn vil den praktiske avgjørelsesmyndigheten endres. Drapssakene foregikk tidlig i en periode som Halvdan Koht kaller en reformperiode i enhetsstyringen av Norge, der målet var økt sentralisering av styremulighetene.⁶⁵² At denne konflikten kan ha fått varige konsekvenser kan vi se ved at dette er et av de siste registrerte drapet i Vågå i perioden jeg undersøker. Dette til tross for at det var området med høyest antall drap i hele Oppland, med 16 drap. Årsaken til denne endringen kan være kontekstuelle endringer i lokalsamfunnet.

Et annet eksempel på uenighet i rettsoppfatning mellom allmuen og statsmyndigheter ser vi i Herredagens dombøker fra 1616. Dette er en interessant rettsprotokoll når man undersøker en konflikt mellom allmuens forståelse av rett og galt ved en drapssak sammenlignet med kongen, kansleren og øvrighetens forståelse av samme sak. Helge Kongsrud gjør et poeng ut av dette i boken som omhandler det norske kanslerembetet. Han skriver at kanslerens reelle domsmyndighet minket ovenfor lokaltingene ved drapssaker i retning av at tildelingen av landsvist ble omgjort til en formalitet.⁶⁵³ Der de lokale ting, og lagting, hadde utviklet en sedvanerett hvor de i praksis hadde domsmakt i drapssaker som tidligere lå hos kansleren. Kongsrud hevder at den nye kansleren *Jens Bjelke* ønsket en instruks fra kongen om hvordan han skulle forholde seg til kompliserte drapssaker som blant annet allerede var avgjort på de lokale tingene.⁶⁵⁴ En del av disse sakene kom opp til Herredagen i 1616 der kong Kristian 4. var deltakende, og felte avgjørende dommer etter å hørt kanslerens pro/contra argumenter i hver sak.⁶⁵⁵ Avsiktsboka for 1616 er bevart.⁶⁵⁶ Der var det en sak fra Gudbrandsdalen som vi skal se mer nøye på for å se skille mellom øvrigheten og allmuens syn på drapssaker. Samt hva øvrigheten synes var formidlende, og skjerpene, omstendigheter ved drap.

Mogens Olufsen Schoden fra Gudbrandsdalen ønsket i 1616 å få landvistbrev fra kongen for å ha knivstukket og slått *Peder Olufsen Faar* i hjel etter krangel og slagsmål.⁶⁵⁷ Om *Mogens*

⁶⁵¹ Sandvik 1992: 93-94.

⁶⁵² Koht 1975: 160-162.

⁶⁵³ Kongsrud 2011: 91.

⁶⁵⁴ Kongsrud 2011: 91-92.

⁶⁵⁵ Kongsrud 2011: 92.

⁶⁵⁶ Grønli 1972.

⁶⁵⁷ Grønli 1972: 146.

fikk landvistbrev får vi ikke direkte kunnskap om, ved at domprotokollen fra 1616 ikke er bevart, og det finnes ingen påtegninger om kongens avgjørelse for dette drapet. Selv om det finnes for de andre drapene fra denne Herredagen.⁶⁵⁸ Drapsmannen skal alt ha betalt drapsbot til fogden uten at saken er avgjort av kansleren⁶⁵⁹, der vi finner *Mogens Olufsen Schoden* i fogdregnskapet for 1615-16 for et drap på *Peder Olufsen Faar*.⁶⁶⁰ Derimot er det meget vanskelig å si noe om utfallet av saken om *Mogens* fikk landsvist eller ikke. I fogdregnskapet får vi høre at *Mogens* ble av 12 lagrettemenn dømt til å betale fullt tegn og fredskjøp til kongen, noe som tilsvarte 11 ½ riksdaler⁶⁶¹, uten flere detaljer enn dette. At domstolen alt hadde dømt han til tegn og fredskjøp, uten at kansleren hadde innvilget landsvist, ble sett på som et argument for å nekte drapsmannen landsvist ved at lokalretten hadde overgått sine rettigheter ved å kreve inn drapsbøtene før landvisten var gitt.⁶⁶² Der det ifølge Kongsrud var at kansleren så faren for at søknaden om landvistbrevet kunne bli en ren stadfestelse uten påvirkningskraft på drapsprosssen videre fremover.⁶⁶³

Kansleren var tydeligvis uenig med allmuen i at dette var en såpass enkel sak som lokalretten kan ha ment. Ved siden å kritisere at drapsbøter alt var betalt, bemerker kansleren 5 grunner for hvorfor landvist ikke burde bli gitt. Det var at drapet skjedde i drukkenskap på en helligdag, med en kniv som drapsmannen knivstakk offeret to ganger med når offeret var ubevæpnet og var «noe i slekt» med drapsmannen.⁶⁶⁴ Argumentene for at drapsmannen skulle få innvilget landsvist var at det var offeret som startet slåsskampen med å slå han to ganger i ansiktet, rive i skjortekragen hans, mens han kastet bordet de satt ved mot drapsmannen. Videre skal offeret ha kastet en ukjent gjenstand på drapsmannen mens han skjelte ham ut. Offeret skal ha vært en dreng, mens drapsmannen var en gift mann.⁶⁶⁵

Hva fikk lokalretten til å dømme drapsmannen til tegn og fredskjøp mens kansleren var i sterk tvil? Der det etter mine moderne øyne ser ut som at argumentene imot landsvist er kraftigere enn argumentene for det samme. Her vil jeg hevde man ser en uenighet om hvilke elementer som ble vektlagt hos de forskjellige. Lagrettemennene kan ha lagt vekt på omstendighetene rundt drapet. At offeret startet slåsskampen og eskalerte den der knivsticket kom som en

⁶⁵⁸ Grønli 1972: 146-147.

⁶⁵⁹ Grønli 1972: 147.

⁶⁶⁰ Nedrud 2017: 22.

⁶⁶¹ Nedrud 2017: 22.

⁶⁶² Grønli 1972: 147.

⁶⁶³ Kongsrud 2011: 91.

⁶⁶⁴ Grønli 1972: 146-147.

⁶⁶⁵ Grønli 1972: 147.

reaksjon på overfall og begge to var beruset da drapet skjedde. Kansleren derimot legger større vekt på de drapstekniske argumentene. Der knivstikkingen som førte til drapet var sentralt. Der drapsmannen knivstakk offeret to ganger. Mens offeret var ubevæpnet gikk drapsmannen inn for å drepe ham, og dette skulle kategoriseres som mord og nidingsverk som krevde henrettelse. Videre virker det som at omstendighetene rundt drapet var viktig, ved at disse to var beruset på en helligdag. Dette skulle gjøre saken verre. Det endelige utfallet av saken er som sagt ukjent. At heller ikke kongen ga noen endelig avgjørelse på saken er interessant. Men kansleren la mest vekt på at bygdetinget hadde overgått sin domsmyndighet. Uansett kan være at selv kongen fant saken såpass komplisert, og i gråsonen, at saken måtte behandles videre. Men uansett viser saken et skille mellom allmuens forståelse av rett og galt og hva kansleren mente var riktig juridisk. At kansleren *Jens Bjelke* har hatt en annen oppfatning av det sentrale i drapssaker er logisk ved at han hadde sin erfaring fra arbeidet i det danske kanselliet rundt år 1600. Der fikk han juridisk erfaring og kunnskap, noe som synes ved at han var aktor i en sak mot *Professor Dybvad* som var anklaget for «angrep» mot kongen og adel.⁶⁶⁶ Denne juridiske erfaring har mest sannsynlig skilt seg ut fra lokalsamfunnets rettslige erfaringer og eventuell «heimrett», som i lengre tid bygget på sedvaner om hvordan loven skulle tolkes.

Denne heimeretten, der statsmyndighetene manglet mulighet eller ønske om å kontrollere et område, kan delvis forklare hvorfor det siste drapet som endte i forlik og drapsbøter i Oppland hendte i Slire i 1684.⁶⁶⁷ Et sted som mangler historiske kontaktnettverk med omverdenen og generelt var et isolert område. Jeg vil hevde dette var en del av Jørn Sandnes sitt voldsbelte. At allmuen «vant» frem med sin tolkning kan være et siste uttrykk for Steinar Imsen sin bondekommunalisme⁶⁶⁸, der allmuen i de isolerte områdene fikk holde på gamle styremåter lenger enn andre åpne områder. Men denne styringsformen var på denne tiden svekket som følge av den fremvoksende statsmyndigheten. Den økende sentralisering av domsmyndigheten til sorenskriveren, på bekostning av allmuen, kan være et uttrykk for en maktstat som i økende grad klarer å kontrollere, og styre, områder den finner det lønnsomt å kontrollere.

Spørsmålet er da om dette er et uttrykk for en sivilisering av samfunnet, der embetsmennene overfører sin siviliserte forståelse av rett og galt eller om det er en disiplinering fra staten sin

⁶⁶⁶ Nielsen 1872: 4.

⁶⁶⁷ Nedrud 2016: 364.

⁶⁶⁸ Imsen 1994.

side ovenfor allmuen. Eksemplene jeg har ført frem her kan argumentere for to ting. For det første ser vi avtrykket av en forhandlingsstat, der embetsmennene forhandler med allmuen om tolkning av drapshendelsene og skyldspørsmålet. Det ser en tydeligst ved kansleren *Jens Bjelke* sitt ønske om rettlingslinjer fra kongen om hvordan han skal forholde seg til lokale rettsforståelser ved drapssaker. Men også at sorenskriveren i Gudbrandsdalen, ifølge min argumentasjon, tok til seg lagrettemennenes rettsoppfatning etter en uenighet om hva som var riktig dom. Krangler mellom allmue og øvrighet, eller klage på den ene eller andre var generelt ikke en sjeldenhet i Norge på 1600-tallet. Halvdan Koht har i sin klassiske *Norsk Bondereising* hevd at det var en «endeløs mengde» klager på embetsmenn. Der sorenskriverne ble anklaget for å ta seg for godt betalt eller avgi, bevisst eller ubevisst, uriktige dommer i saker.⁶⁶⁹ At dette er saken i Oppland og ser vi fra supplikkene⁶⁷⁰ fra 1660, der allmuen fra Gudbrandsdalen og Hadeland klager på at sorenskriveren tar for godt betalt⁶⁷¹ og bryter med «loven och recessen» ved å gjøre det.⁶⁷² Men alt dette er uttrykk for en forhandlingsstat som legger til rette for forhandlinger og samstyring med allmuen, men muligens på statens premisser. Noe man kan spore i enkelte drapssaker der de etterlatte fremmer ønske til øvrigheten om hvordan de ønsker at utfallet av saken skal bli.

På den andre siden ser vi uttrykk for en disiplinering ved at kansleren og sorenskriveren setter økende spørsmål om lokale rettsoppfatning. Når sorenskriveren over tid tar til seg økende domsmyndighet på bekostning av lagrettemennenes, kunne de bryte med lokale «heimeretter», muligens gjennom økt statlig tilstedeværelse. Samtidig som det ble mer formell juridisk kontroll og definisjonsmakt ble lagt til sentralmakten, på bekostning av allmuen. Noe man ser i endring av antall forlikssaker når sorenskriveren fikk formell domsmyndighet og at den eldre rettsoppfatningen levde lenger i isolerte strøk. Edvard Bull den eldre har i en bokanmeldelse hevdet at den lokale «heimeretten»⁶⁷³ som hadde vokst frem siden middelalderen, ble fra slutten av 1400-tallet gradvis bevisst og ubevisst byttet ut med en «uniformell» rettsforståelse.⁶⁷⁴ Dette skjedde gjennom en «betydelig» påvirkning fra romerretten, kanonisk rett og dansk rett siden 1400-tallet⁶⁷⁵, samt opprettelsen av sorenskriverembete og fremveksten av prokuratorer⁶⁷⁶ som løsning for å løse det økende

⁶⁶⁹ Koht 1975: 167.

⁶⁷⁰ Definisjon: En supplikk var et bønneskriv eller klageskriv til kongen. Imsen & Winge 2004: 436.

⁶⁷¹ Eriksen & Fladby 1990: 114,136.

⁶⁷² Eriksen & Fladby 1990: 132.

⁶⁷³ Skal være sagt at Edvard Bull d.e ikke bruker begrepet «heimerett», men er i praksis det han viser til.

⁶⁷⁴ Bull d.e 1924.

⁶⁷⁵ Bull d.e 1924: 222-223.

⁶⁷⁶ Definisjon: Begrepet brukt på det vi i dag kjenner som advokater på 1600-tallet.

antall kompliserte sakene. Både Edvard Bull d.e og Halvdan Koht var inspirert av marxistisk historietenkning med vekt på statsvekst på bekostning av allmuen i eldre tider⁶⁷⁷, men argumentasjonen om behovet for sorenskriveren og prokuratorerne får støtte i nyere forskning⁶⁷⁸, og min argumentasjon her. Sorenskriverens posisjon kan da sees på som disiplinering ved å påtvinge utenforstående rettsoppfatningen på lokalplanet etter hvert som han fikk økt domsmyndighet, muligens ved siden av økt statlig tilstedeværelse.

7.2 Kristendommen legitimering av forlik, og statens fjerning av dette.

Det har innen kriminalitetshistorien i Norden vært vanlig å forklare den skjerpene straffelovgivning vi ser på 1600-tallet med endret religiøst syn på hvordan og hvorfor kriminelle handlinger skulle straffes.⁶⁷⁹ Spørsmålet er da om endret religiøst syn påvirket overgangen fra forlik til henrettelser ved drap?

Terje Sødal har som eksempel poengtert at man så henvisning til «Guds lov» i noen få kriminalitetssaker fra Agder på 1600-tallet⁶⁸⁰, med en argumentasjon at Guds lov skulle ha forrang foran verdslige lover. I kildematerialet fra Oppland har jeg ikke lokalisert noe tilsvarende henvisning, men heller hyppigere henvisninger til «landslovens» bestemmelser, dommerens samvittighet⁶⁸¹ eller henvisning til lagmannen⁶⁸² og stattholderens⁶⁸³ kloke råd for kompliserte saker. Selv om teologen *Niels Hemmingsen* (1513-1600) hevdet at samvittigheten var uttrykk for Guds iboende naturret⁶⁸⁴ er det vanskelig å argumentere for at dette er henvisning til Guds lov. At den kanoniske rett, som bygger direkte på Mosebøkens bestemmelser, fikk sterk påvirkning på lovverket og rettssystemet, er det generell enighet om.⁶⁸⁵ Men henvisningene en finner til Gud eller til kristendommen i Oppland er heller som i 1653-54 da øvrigheten bes «*for gudtz schyld*» å dømme drapsmannen til livet⁶⁸⁶ eller vise til Gud som vitne at provet var sannheten.⁶⁸⁷ Det at man ikke ser noen direkte religiøse henvisninger er et funn i seg selv, ved at sorenskriveren eller lagrettemennene i Oppland ikke så behovet i å begrunne dommen i annet enn juridisk grunnlag. Muligens ved at den sammenfalt med «Guds lov». Selv om kildematerialet ikke gir noen empirisk data å diskutere

⁶⁷⁷ Dahl 1990: 232,248-250. Dahl 1974: 37-40

⁶⁷⁸ Sorenskriver: Næss 1991: 27-29. Prokuratorerne: Næss 2008: 60-61.

⁶⁷⁹ Imsen 2014: 304. Pihlajamäki 2006: 203-204. Hauge 1996:64-68.

⁶⁸⁰ Sødal 2010: 96-97.

⁶⁸¹ Nedrud 2017: 184.

⁶⁸² Nord-Gudbrandsdalen sorenskriveri Tingbok nr.4 1665: 17b-18a.

⁶⁸³ Nedrud 2016: 243.

⁶⁸⁴ Sommer & Kjær 2021: 134.

⁶⁸⁵ Sødal 2010: 96. Sunde 2005: 187-189. Sandvik 2020: 188-190. Tamm, Johansen, Næss & Johansson 2000: 33.

⁶⁸⁶ Nedrud 2017: 183.

⁶⁸⁷ Nedrud 2017: 176.

hvordan endret religiøst syn påvirket Oppland alene, kan det være lønnsomt å ha en teoretisk diskusjon om endret religiøst syn påvirket forholdet mellom forlik, drapsbøter og henrettelser.

I bibelen finner man henvisning til flere varierende lovtekster⁶⁸⁸ i det gamle testamentet som presiserer en nyansert forståelse av hvilke drap som kan være akseptable. De varierende tekstene legger grunnlaget for at drap som er begått med uhell og uten forsett kunne aksepteres ved at det var en «handling av Gud» og at omstendighetene rundt drapet og etterfølgende var avgjørende.⁶⁸⁹ I prinsippet gir disse tekstene det religiøse juridiske grunnlaget for Steinar Imsen sin *gammelnorske drapsprosess* med viglysning og kravet til drapet. For selv om den gammelnorske drapsprosessen for det meste var en verdslig prosess, vil jeg hevde denne vokste frem i en katolsk forsoningstanke. Lovgivningen rundt den gammelnorske drapsprosessen vokste frem i en tid der konge og kirke samarbeidet for å sikre samfunnet og det religiøse liv. Drap ble endret fra å være en privat affære til å bli offentlig affære. Der begge kunne tjene på å tillate bøter for verdslige og/eller religiøse forbrytelser.⁶⁹⁰ Imsen hevder kirken kun glimtvis viser sin rolle i kildematerialet, men at en drapsmann måtte gjøre opp med Gud før han kunne innvilges landsvist, noe drapsmannen kunne kommanderes til i gridsbrev.⁶⁹¹ Forsoningstanken vokste delvis ut fra kirkefaderen St. Augustins verk «guds staten» som hevder at en synder som begår et drap skal straffes i evig tid i Guds rike. Dette fordi en jordisk henrettelse er for kortvarig sammenlignet med handlingens alvorlighet.⁶⁹² Der drapsmannen burde bruke resten av sitt liv til å betale for sine synder, og etterkommerne skulle følge Guds lov om å ikke gjengjelde «ondt med ondt», men heller rettlede syndere.⁶⁹³

Den finske retthistorikeren Heikki Pihlajamäki hevder at, til tross for, at den katolske kirkens kanoniske rett var forhatt og brent av Martin Luther⁶⁹⁴, påvirket dette lite den katolske kriminalitetsrettens innflytelse på svensk kriminalrett ved at de beholdt den middelalderske rettsprosessen, og heller forsterket statens plikt til å opprettholde orden gjennom de bibelske bestemmelsene i Mosebøkene.⁶⁹⁵ Sverre Steen hevder, litt overflatisk, at det norske folket hadde stor respekt for kirkens lære etter reformasjonen og fortsatte å følge dens normer og

⁶⁸⁸ Disse lovtekstene samler seg i følgende deler av bibelen: Book of the covenant (Ecodus 21:12-14), The Deuteronomic code (Deuteronomy 19:1-13), The Priestly law (Numbers 35:9-34), Code on Joshua (20). Strawn 2020: 20-25.

⁶⁸⁹ Strawn 2020: 20-25.

⁶⁹⁰ Hauge 1996: 54,69.

⁶⁹¹ Imsen 2009: 187,

⁶⁹² Augustin & Larsen 2002: 915-916.

⁶⁹³ Augustin & Larsen 2002: 620.

⁶⁹⁴ Pihlajamäki 2006: 171-172.

⁶⁹⁵ Pihlajamäki 2006: 203-204.

høytider.⁶⁹⁶ Rester etter denne koblingen mellom katolsk kristen forsoningstanke og rettferdig domsavgjørelser ser vi eksempel av i 1631-32 da de etterlatte til offeret ber øvrigheten og dommeren om å gi en kristelig og «rettferdig» dom ved å dømme drapsmannen til tegn og fredskjøp⁶⁹⁷, noe han fikk. Økningen i henrettelser og brutaliteten av henrettelsesmetodene kan ifølge Paul Leer-Salvesen henge sammen med motreformasjonen i Europa, der kongen i samarbeid med kirken arbeidet aktivt imot dette.⁶⁹⁸ At det var noen katolsk motreformasjonsforsøk i Danmark-Norge er reelt⁶⁹⁹, men det finnes ingen kilder for at dette påvirket Oppland direkte på noen måte. Derimot fant kongemakten det ønskelig med mer kontroll over allmuen sin alminnelige virksomhet på grunn av trusselen fra motreformasjonen, og de indre uroligheter dette kunne medføre. Dette gjennomførte kongemakten gjennom politisk og rettslige virkemidler for å skape «husets enhet».⁷⁰⁰ Der samfunnets indre fiender, som brøt «Guds lov» ved å drepe en annen, hindret samfunnets enhet under kongen.

Den dansk-norske staten kunne bruke de elementene av kristenretten som var mest lønnsomt for dem ved å legitimere økt kontroll med rettsprosessene. Dette ved at det var kongens plikt å passe på allmuens oppførsel. Etter reformasjonen vokste det frem en luthersk ortodoksi i sitt syn på samfunnet. *Niels Hemmingsen* argumenterte for et juridisk hierarki etter reformasjonen med at «Guds lov», altså Mosebøkene, var prioritert øverst, etterfulgt av den nasjonale loven, før den eldre kanoniske retten til slutt.⁷⁰¹ Mosebøkens bestemmelser kunne være i tråd med en økt sentralisert statsmakt sitt ønske å legitimere sterkere kontroll over elementer hvor staten tidligere ikke har hatt den største påvirkningen, slik som i drapssaker avgjort på bygdetingene. Endringen hendte samtidig som det vokste frem en holdning om at det var kongens, og øvrighetens, kristne plikt å sørge for at undersåtter levde et mest syndefritt liv. Der brudd måtte straffes i henhold til bibelens bestemmelser for å unngå en kollektiv straff fra Gud for hele samfunnet. En slik holdning kan vi spore i innledningen til Kristian 4. norske lov fra 1604 som stadfester at den som bryter loven, bryter med Guds bestemmelser og forårsaker hevnlust og vrede hos Gud.⁷⁰² Dette kan ha påvirket sorenskrivernes holdning til hvordan drapsmenn skulle straffes, som kan forklare at når han tilegnet seg større domsmakt førte dette til nedgang for muligheten å bøte seg fra drap.

⁶⁹⁶ Steen 1935: 148,156-157.

⁶⁹⁷ Nedrud 2017: 109.

⁶⁹⁸ Leer-Salvesen 2016: 147-148.

⁶⁹⁹ Rian 2015. Rian 2016: 124.

⁷⁰⁰ Amundsen 2017: 214. Husetes enhet kan tolkes som en samfunnsmessig ensretting.

⁷⁰¹ Sommer & Kjær 2021: 136-139.

⁷⁰² Hallager & Brandt 1885: 6.

Dette påvirket forholdet mellom drapsbot/forlik og henrettelser ved at de protestantiske landene gikk vekk fra den forsoningsmentalitet som hadde vokst frem fra 1000-tallet i den katolske kirken. At det kan være en kobling kan muligens ses i indre Agder og Telemark. Steinar Imsen hevder det levde en tradisjon ut på 1800-tallet som bygde på middelalderens religiøse forestillingsverden i Telemark og Setersdalen.⁷⁰³ Samme sted som forlik og bot systemet og voldskulturen levde lenger.⁷⁰⁴ Følger man Øystein Viken sin argumentasjon om at kongemakten brukte kirken til å legitimere seg selv ovenfor allmuen, samt bestemme hvilke teologiske skrifter allmuen skulle høre⁷⁰⁵, kunne staten finne det aktuelt og enklere, å fjerne restene etter den katolske kirken ved å fjerne forsoningsmentaliteten ved drap med henvisning til Mosebøkens absolutte krav til å bøte «liv for liv». På denne måten kom staten seg utenom allmuens vanlige argumentasjon og ønske om å beholde «den gamle loven» sine bestemmelser. At allmuen i Oppland ble utsatt for noe slikt er en mulighet, ved at i reiseskildringene etter biskop *Jens Nilssøns* tur i søndre Oppland i 1594, og mest sannsynlig ellers⁷⁰⁶, har sagt til allmuen at de måtte frykte Gud, elske hans ord og søke kirken for å høre hans ord, men også ære deres geistlige og verdslige øvrighet med å være lydige med tjenester.⁷⁰⁷

Dette argumentet legger til rette for en disiplinering av befolkningen. Der staten legitimerer sitt syn på drap i eldre kristenrett, og ikke en jordisk rett, for å bli kvitt uønsket handling fra befolkningen. Ved å endre de selvstendige bondekommunene til pliktkommuner som Imsen kaller det.⁷⁰⁸ Men samtidig for å få fjernet et eldre katolsk rettsprinsipp om forsoning mellom parter. En forsoningstankegang som ga aksept for forliksinngåelser ved drap. Dette kan eventuelt forklare hvorfor man ser en «trappevis» nedgang i antall drap, og nedgang i antall forlik gjennom generasjonene. Dette da staten gjennom sitt endrede kristne syn på drap endret allmuens mentalitet. Samtidig kunne Mosebøkens strenge bestemmelser være i tråd med en økt sentralisert statsmakt sitt ønsket å legitimere sterkere kontroll. Det skulle gjeninnføres en likevekt i samfunnet når det hadde blitt foretatt et drap ved at personen skulle bøte «liv mot liv»⁷⁰⁹.

⁷⁰³ Imsen 2016: 142.

⁷⁰⁴ Sødal 2019. Sødal 2010:33-38. Sandnes 1990: 71-80.

⁷⁰⁵ Viken 2017: 156-159.

⁷⁰⁶ Ved samtlige «visitasjoner» av kirker han var innom får man høre han «examinerit bispen folckit... och haffde formaning til dem som hand pleier at gjøre om Guds ord... och andet». Nielsen 1885/1981: 302.

⁷⁰⁷ Nielsen 1885/1981: 279-280.

⁷⁰⁸ Imsen 1994: 231.

⁷⁰⁹ Holien 2004: 48-54.

7.3 Uttrykk for disiplinering av «drapssamfunnet»

Det mest interessante området i hele Oppland vil jeg hevde er Vågå i Gudbrandsdalen, der det innen perioden jeg undersøker ble begått 16 drap. Første registrerte drap var i 1557-58⁷¹⁰ mens det siste bøtelagte drapet skjedde «allerede» i 1630-31.⁷¹¹ Etter dette er det brått slutt på kildebelagte drap til tross for dette hadde vært en «vanlig» del fra bøtelistene i Gudbrandsdalen. Spørsmålet er da hvorfor hendte det en så brå stans av drap i Vågå og kan man finne svar på dette generelt i Oppland.

Magne Njåstad har i en artikkel⁷¹² undersøkt maktrelasjonen mellom lokalsamfunnet og øvrigheten i senmiddelalder, og tidlig nytid, samt hvilke formelle og uformelle ressurser allmuen hadde til disposisjon. Der en av konklusjonene hans var at lokalsamfunnet hadde større spillerom og formell/uformell makt som øvrigheten hadde vekslende evne, og vilje, til å kontrollere.⁷¹³ Dette spillerommet kan være det samme som Steinar Imsen sin bondekommunalisme. Der lokalsamfunnet på eget vis skulle sikre lokal fred og sosial stabilitet gjennom lokale bestemmelser.⁷¹⁴ Derimot kunne øvrighetsnærværet bli knyttet opp til de økonomiske ressurser og potensiale et område har⁷¹⁵, og jeg trekker da en antakelse om at hvis det ble lokalisert nye økonomiske potensialer i området, ville øvrighetstetteheten øke og deres, vilje og ønske, om å kontrollere området ble større. I henhold til et kongebrev fra 1642 fikk *Peter Grüner* privilegier for å opprette og drive et kobberverk i Gudbrandsdalen⁷¹⁶, dette kunne forklart en økt øvrighetsinteresse for området, og presset det lokale rettssystemet til endringer. Dette kobberverket lå i Sel, nord i Vågå. Henrik Izzet Thommesen har vist hvordan opprettelsen av kobbergruvene i Røros i 1648 førte til konflikter mellom øvrigheten og allmuen i Østerdalen om eierskap av skog. Der øvrigheten privilegier fikk forrang foran allmuens sedvaner, og allmuen mistet sin innflytelse over området.⁷¹⁷ Før dette hadde kongen og øvrigheten allerede interessert seg for Gudbrandsdalen og Oppland siden funnet av

⁷¹⁰ Steinnes 1937: 30.

⁷¹¹ Nedrud 2017: 99.

⁷¹² Artikkelen heter *Formell og uformell makt* og står i svensk HT (4)2006. Njåstad,2006

⁷¹³ Njåstad 2006: 632-633.

⁷¹⁴ Imsen 1994: 234-235.

⁷¹⁵ Njåstad 2006: 641.

⁷¹⁶ Lundh 1884: 203-205

⁷¹⁷ Thommesen 2020: 81-89.

kobbergruvene i Kvikne i 1633.⁷¹⁸ Der allmuen i Gudbrandsdalen ble påtvunget arbeidsplikt ved kobbergruvene fra 1635⁷¹⁹.

Fordi drapssakene plutselig slutter, er det verdt å undersøke den generelle kriminaliteten i Vågå i en viss periode før og etter siste drapet. Ser man fra 1606-1650⁷²⁰ er det tre ting å vektlegge. Det første er at seksuallovbrudd alltid var av dominerende kriminalitet. Videre var det tydelig innslag av at vold, drap og knivstikking kom og gikk i «bølgedaler» i perioden med en tydelig synkende trend. Der «svingningene» blir mindre, ved at antallet voldssaker går ned. Til slutt ser vi et økende brudd på øvrighetens bestemmelser. Dette kan henge med at en kan trekke voldsbeltet opp til Vågå. Lokalområdet ser sin første skyssnekt⁷²¹ i 1644-45.⁷²² Samme året blir to personer bøtelagt på kobberverket i Gudbrandsdalen for å ha drevet ulovlig virksomhet der⁷²³. Her er det muligens prat om ulovlig salg eller ulovlig oppførsel. Går man lengre tilbake i tid, til 1636-37, ble *Sigurd Skomaker* og *Tord Erland Raastad* bøtelagt for å ha rømt fra arbeidet på kobberverket i Østerdalen.⁷²⁴ Det er interessant at bøtelegging for brudd på plikter allmuen hadde ovenfor øvrigheten begynner å dukke opp cirka samtidig som øvrigheten får interesse av gruvedrift i området. Motstand mot nye byrder var ikke noe nytt moment generelt i Norge på denne tiden.⁷²⁵

Derimot ser vi ingen økning i straffeforfølgelse av vold, knivstikking eller seksuallovbrudd enn tidligere før kobberverkene i Østerdalen og Gudbrandsdalen ble oppdaget. Heller det motsatte, at antall kriminalitetssaker synker fra midten av 1630-årene. Det er derimot umulig å si noe om det er sammenheng mellom at drap forsvinner, og voldsraten går ned har sammenheng med kobbergruvene å gjøre. Det er innen kriminalitetsforskning en diskusjon om når en så overgangen fra volden, som den dominerende kriminaliteten og det kan være dette vi ser spor av her. Men den økte bøteleggingen for brudd mot øvrigheten viser at Vågå, som var et relativt isolert området, ble åpnet opp for omverden og om dette førte til enten en disiplinering eller sivilisering av området.

⁷¹⁸ Lundh & Sars 1877: 589. Regner med disse «kobbergruven Guds Gave» henviser til kobbergruvene i Kvikne i Nord-Østerdalen. Lundh 1880: 64. Og ikke Røros kobbergruver.

⁷¹⁹ Lundh 1880: 67-68.

⁷²⁰ Nedrud 2017: 1-163.

⁷²¹ DEFINISJON: Skyssnekt er brudd på allmuens plikt å gi skyss til øvrigheten for å komme seg rundt i området.

⁷²² Nedrud 2017: 158.

⁷²³ Nedrud 2017: 158.

⁷²⁴ Nedrud 2017: 134.

⁷²⁵ Det er en rekke studier som hevder dette i varierende forskningsfelt. Bäckström 2021: 113.

Utvider en synsfeltet fra Vågå og ser hele Oppland under et virker det som der øvrigheten blandet seg inn i drapssaker, så endte utfallet oftere med henrettelse enn forlik og drapsbøter. Her ser en da bort fra sorenskriveren sin økte rolle og innflytelse i utfallet av drapssaker som jeg tidligere har diskutert. Spesielt sør i Oppland ser man oftere henvisninger til stattholderens innblanding i drapssaker, der lagrettemennene/sorenskriveren har etterspurt han sin kommentar i drapssaken, eller ønsket at han skulle ta endelig avgjørelse i drapssaken.

I 1637-38 ble eksempelvis *Laurids Bomme* henrettet etter stattholderens strenge befaling⁷²⁶ og to år etterpå ga stattholderen ordre om å henrette *Anders Knudsønn Kiersten* for drapet på *Oluf Størkersen*.⁷²⁷ I samtlige drapssaker, der stattholderen ble innblandet, endte saken med henrettelse. Dog med unntak av et tilfelle i 1651-52 i Froen da *Laurids Niellssen Isumb* slapp henrettelse for sin «vløegellig hendellsse» på *Hågen Helgeåsen* mot at han betalte 32 riksdaler i bot.⁷²⁸ Her hjalp det muligens hvem *Laurids* var ved at han først ble dømt til sin fred av 12 lagrettemenn med lagmannen tilstede, dette etter skriftlig tillatelse fra stattholderen og kansleren. I brevet fra stattholderen beskrives drapsmannen som «*Dannemand Lauritz Nielsöen*»⁷²⁹ som har tjeneste på *Isumb* gård, som i henhold til skattematrikkelen av 1647 var krongods besatt av fogden.⁷³⁰ Følger man kildene virker drapsmannen til å være dansk som, mest sannsynlig hadde et ansvar på gården *Isumb* før drapet, og at dette kan ha påvirket utfallet av drapssaken. Utenom vådedrapet i 1653-54 var dette et av de siste drapene som endte i drapsbot i Gudbrandsdalen, det var åpenbart ikke en enkel sak å avgjøre for allmuen. Noe man ser ved at lagmannen var til stede ved rettsavgjørelsen i bygdedomstolen sammen med 12 lagrettemenn. Hans Eyvind Næss hevder man må forvente at det var vanlig med rådslagning med lagmannen i vanskelige saker på 1600-tallet⁷³¹, noe man ser for Gudbrandsdalen i 1665 da fogden og allmuen avventer lagmannens rådføring før de vil dømme drapsmannen.⁷³² Men det virker sjeldnere at lagmannen selv var til stede i bygderetten, spesielt i Fron som var i Nord-Gudbrandsdalen og var en lang reise fra Hamar, der det virker som lagmannen for det meste holdt lagting på 1600-tallet.⁷³³ I praksis virker dette å være en rettspraksis der allmennheten ønsket øvrighetens godkjennelse ved

⁷²⁶ Nedrud 2016: 160,163.

⁷²⁷ Nedrud 2016: 178.

⁷²⁸ Nedrud 2017: 165.

⁷²⁹ Nedrud 2017: 166.

⁷³⁰ Fladby & Try 1970: 130.

⁷³¹ Næss 2014: 252.

⁷³² Nord-Gudbrandsdalen sorenskriveri Tingbok nr.4 1665: 18a.

⁷³³ Næss 2014: 103.

henrettelser, til tross for det ikke eksisterte noen tvungen appell før i 1687.⁷³⁴ Men at dette for det meste var gjeldende i drapssaker som var i relativ geografisk nærhet til Oslo der stattholderen oppholdt seg.

Derimot er det vanskelig å argumentere for at denne disiplineringen var styrt, kontrollert eller planlagt fra øverste hold ved kongen selv i løpet av perioden. Hadde den vært det burde man klart å spore flere generelle forordninger i kongebrevene om hvordan man skulle straffe drapsmenn, istedenfor avgjørelser i enkeltsaker utenfor Oppland. Den siste generelle forordningen om drap for perioden min var i 1592 som minnet om forbudet mot privat forliksinngåelse utenfor rettssystemet.⁷³⁵ Disiplineringen virker å være mer eller mindre tilfeldig, og usystematisk fra området til området. Dette gir meg inntrykk av at endringene i lokalsamfunnene var som følge av enkeltpersoner eller grupper sin innflytelse over områder. Dette gjennom sorenskriverens utvidete domsmyndighet på bekostning av lokalsamfunnet. Der sorenskriveren har erfaring, og muligens utdanning, utenfor lokalsamfunnet og derfor var han på 1600-tallet en utvendig innflytelse som kunne gå på tvers av eventuelle heimeretter hvor man holdt på den gammelnorske drapsprosessen. Men også den generelle øvrighetens endrede synspunkter kan de ha tatt med seg fra tidligere arbeid utenfor området. Man kan ut fra personnavn på for eksempel på fogdene argumentere for at enkelte av dem var utenlandske, og uten direkte tilknytning til området de håndterte. Slik som fogd *Hans Eggertssen de Stockfledt* som først var fogd over Hadeland på slutten av 1620-tallet⁷³⁶, før han ble fogd i Gudbrandsdalen fra midten av 1630-tallet.⁷³⁷

Erik Opsahl hevder i sin artikkel at den norske adelen i løpet av 1600-tallet ble mer homogen med sine danske likemenn, både sosialt og økonomisk.⁷³⁸ Dermed ser vi initiativ fra lokale, og regionale, eliter og adel for å arbeide for utviklinger lokalt, slik som opprettelse og drift av gruveverk i Vågå og Østerdalen. Dette åpnet ellers lukkede bondesamfunn for omverdenen med økt interesse fra den resterende øvrigheten. Det første med seg flere byrder for allmuen, noe som ifølge Opsahl førte til et større skille mellom adel og de lokale elitene.⁷³⁹ Motivet deres for endringer, på lokalt plan, kan ha vært å skape stabilitet i et endret samfunn der de

⁷³⁴ Sunde 2005: 202.

⁷³⁵ Petersen & Lundh 1863: 16-18.

⁷³⁶ Nedrud 2016: XII.

⁷³⁷ Nedrud 2017: XII.

⁷³⁸ Opsahl 2021: 191.

⁷³⁹ Opsahl 2021: 191.

hadde mistet sin innflytelse over statlige anleggelse og måtte finne nye måter å utøve sin innflytelse på.⁷⁴⁰ Slik som økt innflytelse i rettssystemet og drift av regionale områder.

7.4: Mentalitetsendring og sivilisering?

Motsatte synspunktet for disiplinerings teorien er at innbyggerne ble siviliserte i henhold til Norbert Elias sin teori. Da er spørsmålet om man kan prate om en mentalitetsendring i befolkningen i form av siviliseringsprosessen. Som en forklaring på overgangen?

Siviliseringsprosessen bygger som sagt på en mentalitetsendring der allmuen i landet, eller området, endrer sin voldelige adferd selvstendig og frivillig etter påvirkning av øvrighetens påtvungne «sivile» adferd. Der var en langvarig mentalitetsendring der individets mentale tankesett om drap og vold endrer seg til å bli mindre aggressivt. Siviliseringsteorien sin mentalitetsendring får støtte av Fernand Braudel sin metateori om at endringer skjer i forskjellige tidshastigheter. Jeg vil hevde at endringen av voldelig adferd skjer i gråsonen av det Braudel kaller «medium-time» som beveger seg i varierende hastigheter der individer og samfunn lever sitt liv.⁷⁴¹ Og «*la longue duree*».⁷⁴² En slik mentalitetsendring kan plasseres i flere tidsforståelser, der endringen kan være hurtig eller treg, og kontrollert eller ukontrollert.

En individuell mentalitetsendring rundt drap og vold vil over tid føre til en sosial endring der individene, som ikke har endret sin mentalitet, blir tvunget til å tilpasse seg, eller møte konsekvensene. Denne endringen foregår i et lengre tidsperspektiv. Her vil jeg argumentere for at en slik mentalitetsendring hos individet, som fører til en sosial endring, ikke har et teleologisk utviklingsmønster der det er forutbestemt at mentalitetsendringen *må* bevege seg i retning av mer «sivilisert» adferd. Tanken er at mentalitetsendringen ved kriminalitet er at den kriminelle handlingen går fra å være lovlig til ulovlig, eller motsatt at den går fra å være ulovlig til å bli lovlig. Erling Sandmo argumenterer i sin doktorgradsavhandling for at man så en mentalitetsendring, der vold i økende grad ble ensidig fordømt og regnet som sterkt brudd på sosiale normer i løpet av 1600-tallet sammenlignet med tidligere.⁷⁴³ Det skal være påpekt at doktorgradsavhandlingen er kritisert⁷⁴⁴ for blant annet denne påstanden. Jeg vil, for drap sin del, hevde det ikke eksisterer noen mentalitetsendring i synet på drap som iboende negativt. Samtlige av mine kilder viser at drap, både legitimt og illegitimt skulle bøtes for. Dette er noe

⁷⁴⁰ Knut Dørum har vist dette veldig bra i sin artikkel i *Aggressive and violent peasant elites in the nordic countries c. 1500-1700*. Dørum 2019.

⁷⁴¹ Braudel 1982: 11-12.

⁷⁴² Oversettelse fra fransk: «Den lange tid».

⁷⁴³ Sandmo 1999: 270-272.

⁷⁴⁴ Se spesifikt Steinar Imsen kritikk i *Historisk Tidsskrift* 1998. Imsen 1998. Men også verdt å se på den fortsettende diskusjonen i *Historisk tidsskrift* om avhandlingen og den etterfølgende «sannhets-diskusjonen».

man kan spore så langt tilbake vi har empiriske kilder for i Norge, kilder som kongebrev⁷⁴⁵ og sagaene.⁷⁴⁶ Drap var alltid sett på som alvorlig og var ikke en forbrytelse som kunne bli oversett slik slagsmål til tider kunne. Tallmaterialet fra Oppland at det forekommer en sivilisering, noe som kommer til uttrykk i nedgangen i drapsraten utover 1600-tallet.

Den eventuelle mentalitetsendringen kan ha vært i synet på hvordan drapsmenn skulle straffes, fra forlik og bot til henrettelse for alle drap. Her kan vi da skille mellom allmuens syn og øvrigheten syn. I denne oppgaven har jeg argumentert i retning av at øvrigheten var den gruppen som var pådrivere for en endring i samfunnet om hvordan drap skulle straffes. Dette i retning av strengere straffer for å ha stabilitet i lokalområder etter overordnet statlige ønsker og påbud i retning av det Imsen kaller plikt kommunen⁷⁴⁷, noe den lokale bondeeliten tradisjonelt hadde hatt ansvaret for i lokale bondekommunale forhandling og som Dørum viser til tider opposisjon mot statsmakten i starten av perioden. Jeg vil hevde at allmuen ikke hadde noen reell mentalitetsendring i løpet av 1600-tallet i spørsmålet om drapsmenn skulle få lov til å *inngå forlik og drapsbot* for utførte drap. Man kan ikke utelukke at en slik mentalitetsendring skjedde individuelt, men dette gjenspeiler seg ikke i kildene jeg har hatt tilgjengelig, og har brukt for denne oppgaven. Selv om drapsraten gikk ned i Norge, begikk folk ennå drap, og ble dømt til døden for det. I ettertid av denne oppgavens periodisering, vokste det frem et system der underrettene dømte i henhold til den strenge lovgivningen, men at kongen, hadde og ofte brukte, sin benådningsmakt for å mildne straffen.⁷⁴⁸ Det virker som en eventuell sivilisering skjer blant øvrigheten. Der utviklingen i forholdet mellom bot/forlik og henrettelser følger utviklinger hos øvrigheten og deres syn på straff. Noe som utviklet seg videre og førte med seg en mentalitetsendring utover 17-1800-tallet.⁷⁴⁹ Der straffen gikk fra kroppsstraff til fengselsstraff. Det som endret seg hos allmuen var hvor akseptabelt drap var.

Kan man da prate om at det var en mentalitetsendring når man sammenligner med tiden fra 1700 frem til i dag? Ferdinand Næshagen har skrevet om «voldens u-kurve» der utbredelsen av vold og drap var relativt høy på 1500-1600-tallet, og i dag, men relativt lav på 1700-tallet sammenlignet.⁷⁵⁰ De fleste voldshendelsene, og mange drap på 1600-tallet, skjedde som en

⁷⁴⁵ Man finner en rekke middelalderbrev som omhandler drap og reaksjoner på det, slik som et fra 1164 da kongen gir midlertidig rettsvern frem til drapssaken er undersøkt. Gunnes 1989: 59. Brev 112.

⁷⁴⁶ Godt eksempel er Njåls saga, der en leser både Njåls forsøk på forliksinngåelse og hans endelige død som følge av ættehevnen. Liestøl 1996.

⁷⁴⁷ Imsen 1994: 231.

⁷⁴⁸ Næss 2014: 335-337.

⁷⁴⁹ Langelid 2015: 35-76

⁷⁵⁰ Næshagen 2005: 412-413.

konsekvens av ruspåvirkelse eller andre uoverkomster. Dette ser man gjentatte ganger i begrepsbruken om «kom til skade å ihjelslå». Noe tilsvarende kan man hevde ved å se på det moderne samfunnet, der vold som følge av beruselse ennå er utbredt. Sammenligner man med dagens samfunn hører man ofte om voldshendelser på lørdagskvelder i byene i Norge og i vesten, der ruspåvirkelse har skylden for den økte voldsbruken. Da er det relevant å spørre om at hvis det er relativt lik mengde vold, hvorfor er det ikke like høy drapsrate? Ifølge Næshagen er det moderne medisin som setter stans for at voldshendelser i dag like ofte ender i drap slik vi så på 15-1600-tallet.⁷⁵¹ Ikke en endret mentalitet. Dette kan være en reell forklaring på hvorfor mange voldshendelser endte i Oppland. Man kan se dette på lengden mellom at skaden inntraff og frem til offeret døde var flere dager. Slik som i 1631-32 da *Oluf Breseter* levde i fjorten dager før såret åpnet seg igjen.⁷⁵² Offeret kunne fort ha overlevd hvis moderne medisin og pleie hadde vært tilgjengelig. Årsaken til nedgangen i drapssaker i perioden var at straffen for drap ble for alvorlig for folk flest. Overgangen fra forlik til henrettelse kan dermed ha ført til en nedgang i drapsraten. Dette fordi hvis man «kom for skade» og drepe noen, var straffen en kraftig bot, men ikke slutten på livet. Verken fysisk eller sosialt. Mens i ettertid, da forlik og drapsbot forsvant, hadde mennesker større hemninger imot å ty til vold og drap, ved at straffen var for alvorlig. Med andre ord hadde dødsstraff en avskrekkende effekt. Mens i dag, der volden igjen er høy, er straffen opp til seks år i fengsel ved uaktsomt drap⁷⁵³ og hemningene kan da være mindre.

Man kan ikke utelukke at siviliseringsteorien, er en aktuell forklaring for utviklingen i Oppland. Norbert Elias hevder at siviliseringsprosessen må begynne med en disiplinering av de øvre sjiktene av samfunnet, før en sivilisert holdning vil spre seg nedover. Man kan argumentere at denne disiplineringen fra øvrigheten jeg har lokalisert i denne saken, er starten av en siviliseringsprosess og mentalitetsendringen. Der allmuen ble «siviliserte» fra 1660-årene og fremover. Der mentalitetsendringen om straffereaksjon ved drap kom utover på 1700-tallet for allmuen. Noe som kan forklare Erling Sandmos erfaring med Rendalsbøndene på 1700-tallet, at de var mer fredelige og siviliserte enn han hadde forutsett.⁷⁵⁴ Der holdningene til drap og vold endret seg i løpet av 1700-tallet, i retning av større grad fordømmelse og økende stigmatisering av drapsmenn.

⁷⁵¹ Næshagen 2005: 418-419.

⁷⁵² Nedrud 2017: 107.

⁷⁵³ Straffeloven 2005: §281.

⁷⁵⁴ Sandmo 1999: 22-23.

8. Og drapsmannen dømmes til.

Hovedproblemstillingen for denne masteroppgaven har vært denne: *Hvorfor, hvordan og når var det en overgang fra forlik og drapsbot for mange typer drap til dødsstraff for alle drap i perioden 1550-1700 i Oppland?*

Når kom overgangen fra forlik og drapsbot til henrettelser? Totalt sett hadde Oppland 104 kildebelagte drap i perioden 1550-1700, der hovedvekten av drap var på starten av 1600-tallet. De første henrettelsene kan registreres allerede i perioden 1613–14 i fogdregnskapene for Hadeland og Valdres, og i Gudbrandsdalen i 1624–25. Det store skiftet fra et stort flertall saker med forlik til et stort flertall saker med henrettelser foregikk i perioden mellom 1611–30 i begge områder. For begge fogderier er tallene slik: For 1611–20 ble fem dømt til døden og 13 fikk inngå forlik og bot. Mens tiåret etter ble 15 henrettet og fem fikk bøte for drap.

Deler vi tallene på fogderiene er resultatet slik: I Gudbrandsdalen 1611–20 var det bare én som ble dømt til døden og to som inngikk forlik og bot, mens tallene for 1621–1630 er 6 som ble dømt til døden, mens 7 slapp unna med forlik og bot. I Hadeland og Valdres 1611–20 ble fire dømt til døden, og 11 inngikk forlik og bot. I 1621–1630 var tallet på dødsdømte 9, og det var 3 som fikk inngå forlik og bot. Tallet på rømte i Gudbrandsdalen i 1611–20 var to, mens det i tiåret etter var fire. I Hadeland og Valdres var tallet i 1611–20 var det ingen, og fire i tiåret som fulgte. I tiåret 1631–40 synes tallene for forlik/bot og henrettelser å ha vært nokså like. Etter 1660 synes forliks- og botsinstituttet å ha forsvunnet nærmest helt i begge områder.

Mine funn viser et noe annet mønster enn Terje Sødals undersøkelser av Agder, men bekrefter flere hovedmønstre som jeg har avdekket for Oppland. Den første henrettelsen i Agder fant sted 1601–1610, og gjennombruddet for dødsstraff kommer i 1621–40. Imidlertid er forlik- og botsoppgjør i stort flertall til og med 1651–60. I 1631–40 ble det gjennomført 14 henrettelser for drap, mens 25 drap endte med forlik og bo. Tallene for 1641–50 var henholdsvis 6 mot 11, og for 1651–60 bare 3 mot 19 for. Først i 1661–63 kommer henrettelser i flertall med 6 saker, mot 1 sak som ble løst med forlik og bot.⁷⁵⁵ Sødals materiale gir vitnesbyrd om at henrettelser kom like tidlig som i Oppland, eller enda tidligere, ble introdusert som straffereaksjon på Agder. Derimot holdt forliks- og botsinstituttet seg noe lenger i Agder enn i Oppland. På Agder holdt også tallet på drap seg høyere og lenger enn i Oppland. Mens drapsfrekvensen i Oppland falt i 1620-årene, inntrådte nedgangen på Agder først i 1640-årene. Samtidig er det åpenbart at begge områder hadde både høye drapstall og tidlig innføring av henrettelser. I

⁷⁵⁵ Sødal 2019: 34.

begge områder synes forlik og bot å bli avvirket etter 1660. Det må være rimelig å hevde at både Agder og Oppland tilhørte et voldsbelte, men at utviklingen fra forlik og bot til henrettelser gikk raskere i Oppland.

Det er interessant at både Agder og større deler av Oppland hadde en høy andel av bondeselveie og at begge områdene lå langt unna politisk-administrative sentra. Det er nettopp slike forhold som Jørn Sandnes har sett som bestemmende for det han kaller voldsbelte. Han tenkte seg dette mønsteret: I områder med sterke selvstyretadisjoner og selveie til jord var tilbøyeligheten til å løse konflikter med vold og å begå drap større enn i områder med mer statlig kontroll og mindre økonomisk selvråderett for bøndene.⁷⁵⁶ Min analyse indikerer at bondeselveie neppe har vært en avgjørende faktor. Det er ingen forskjell med Hadeland med en høy andel leilendingsgods og Gudbrandsdalen med en langt høyere andel med bondeselveie med henhold til drapsrater. Eller innad i fogderiene. Derimot synes lokalsamfunn med sterke øvrighetspersoner – slik som Vågå og Kvikne med sine bergverk – å ha utløst mer straffeforfølgelse og strengere straffer. Dette blir en parallell til det en finner i Finnmark, rundt Vardøhusfestning. Nærværet av øvrighet her hadde samme effekt (se nedenfor).

Hvordan skal vi plassere Oppland i en landsoversikt når det gjelder drapsrater; det vil si antall drap i forhold til befolkningensmengde. Finnmark må ha hatt en særskilt høy drapsfrekvens på 1600-tallet, og lå klart høyere enn i Agder og Oppland. Vi ser ellers at drapsraten var noe høyere på Agder enn på Oppland.

Oppland 1600-1660 drapsrate: 5,35: 100 000

Finnmark 1610-1660 drapsrate: 9,23:100 000

Agder 1601-1663 drapsrate: 6,89: 100 000

Her må det skytes inn at tallene for Finnmark er små, med 15 drap totalt i perioden 1610–60. Likevel er det grunn til å slutte at drapsfrekvensen i dette området var reelt høy, og at straffeforfølgelsen har vært drevet energisk, siden 12 av 15 drapsmenn ble henrettet.⁷⁵⁷ Den statlige rettshåndhevelsen ble også styrket av at regionen var et viktig grenseområde, og at Vardøhus festning utgjorde et viktige politisk-administrativt og et militært støttepunkt.

⁷⁵⁶ Sandnes 1990.

⁷⁵⁷ Figenschau 2019: 34.

Hva var årsaken til overgangen fra forlik og bot til henrettelser i de to fogderiene i Oppland? En viktig grunn er åpenbart at kongemakten innførte strengere lovgivning fra slutten av 1500-tallet og innførte straffepraksis med bruk av henrettelser utover på 1600-tallet i Danmark-Norge. Viktig ideologisk var det at lovgivere og statlige rettshåndhevere tok i bruk en videreutviklet teologisk forståelse av straff og forsoning. Den lutherske ortodoksi forsterket forestillingen om at den enkeltes synder og forbrytelser kunne utløse Guds vrede over land og riker som ville ramme mange. Synd på individuelt nivå førte altså til kollektiv avstraffelse fra oven. Derfor ble det viktig for myndighetene å slå hardt ned på lovbrudd for å mildne Guds rettfærdige harme. Den mosaiske tankegangen – øye for øye, tann for tann – ble i full bredde stilt til skue i Kristian 5 norske lov av 1687. og fullbyrdet en rettsutvikling som hadde begynt i slutten av 1500-tallet.

Det nye strafferegimet må også forstås som et resultat av framveksten av skatte- og militærstaten, også kalt maktstaten. I strevet etter å øke skatteinntektene og bygge opp faste militære styrker til lands og til vanns så staten seg tjent med å øke kontrollen og overvåkingen og drive disiplinering og indoktrinering av befolkningen. En teokratisk lydighetslære som formidlet at undersåttene måtte lyde både Gud, konge og øvrighet for å sikre landet fred og velstand gikk hånd i hånd med økt kriminalisering av rettsforhold og rettsliggjøring av konflikter. Kongemakten på 1600-tallet kom til å kombinere en ny straffeforståelse ved å søke å monopolisere straffeoppgjøret for det statlige rettsapparatet, og avskaffe den privatrettslige delen av drapsprosessen. Rettsliggjøringen og den statlige monopoliseringen av drapsoppgjøret i mine undersøkelsesområder artet seg ved at sorenskriveren i økende grad kom til å dominere bygdedomstolen, selv om han hadde en bondelagrette med seg. Jeg har funnet en tendens til at sorenskriveren mer og mer kom til å posisjonere seg retorisk i tingbøkene som den eneste dommeren.

Hittil har jeg nevnt faktorer som støtter opp under et maktstatsperspektiv. Men også et interaksjonsperspektiv hos forhandlingsstaten gir mening for å forklare at endringen av drapsprosessen tok tid. I det følgende vil jeg argumentere for at den nye rettskulturen ble utviklet ikke bare ved ensidige tiltak ovenfra og ned. Også folket og lokalsamfunnene påvirket og satte preg på overgangen fra forlik og bot til henrettelser. Den vedvarende forekomsten av drapsoppgjør med forlik og bøter utover på 1600-tallet i Oppland som på Agder viner om at bygdesamfunnene strittet imot, og ønsket å holde oppe hevdvunne forestillinger om ære samt praksiser for konfliktløsninger rundt drap. Ifølge bygdenormene burde partene med virkning fra gode menn løse mye av drapsprosessen selv – om

drapsmannen fulgte ritualene og rettsnormene. Følgelig måtte myndighetene fare frem med lempe og tilpasse seg etablerte folkelige rettsforestilinger og lokale interesser, normer og behov. Dette forutsatte dialog og kommunikasjon. Derfor ble overgangen fra forlik og bot til henrettelse en langtrukken prosess i Oppland så vel som på Agder. To saker fra mine undersøkelsesområder avspeiler tydelig overgangsformer og kompromisser mellom gammel og ny drapsprosess – med en stekt forhøyet drapsbot i stedet for henrettelse. Til denne drøftingen hører det også med at kongemakten kom betydelig bedre ut økonomisk med denne gamle drapsprosessen enn med henrettelse og lik deling av boet mellom kongen og arvinger. Henrettelsen førte med seg betydelige utgifter til blant annet skarpretteren og til fengsel. Her lå det åpenbart et økonomisk motiv for å opprettholde forliks- og botsinstituttet. Mine undersøkelser bærer bud om at flere drapsmenn har hatt fullgårder og har stått seg godt økonomisk, eller i alle fall tilhørt et sosialt mellomsjikt eller høyre sosiale lag. Like viktig er det at drapsmennene som oftest fikk økonomisk hjelp og moralsk støtte fra venner, familie og slekt til å komme seg godt ut av drapsoppgjøret. Disse forhold tyder jo på at mange drap ved inngangen til 1600-tallet ble begått av folk med ære og posisjon i lokalsamfunnet. Alt dette er uttrykk for at drapshandlinger ofte manifestert evne til å forsvare og opprettholde ære, og at drapsmenn faktisk også kunne vinne anseelse og status.

Var «voldssamfunnets undergang» på 1600-tallet – for å bruke Erling Sandmos spissformulering – bare en konsekvens av statlig kriminalisering og rettsliggjøring? Eller var dette også et uttrykk for sivilisering av lokalsamfunnene, i tråd med Norbert Elias' modell? Det er sannsynlig at det nye statlige strafferegimet på 1600-tallet førte til nedgang i drap i Oppland liksom i andre områder i Norge og ellers i Europa. Samtidig er det flere forhold som indikerer at også bygdefolket eller lokalsamfunnene kom til å endre holdninger til drap. Både henrettelser og det at mange drapsmenn valgte å rømme, bidro sterkt til desavuering og stigmatisering av dem som sto bak de alvorlige ugjerningene. Dette må ha endre forståelsen av ære og status og prestisje som knyttet seg til å bruke vold også i lokalsamfunnene.

Forventningene om at en mann måtte forsvare egen og andres ære med vold ble med dette endret, noe nedgangen i drapssaker og voldssaker samlet sett antyder. En studie av Vågå som jeg har gjort, avslører en vedvarende nedgang i alle typer voldssaker. Tidligere undersøkelser av flere områder av landet som andre har gjort, avdekker en generell reduksjon i antall saker om vold gjennom hele 1600-tallet. Med dette anes mønstre som vitner om en mer allmenn siviliseringsprosess som også allmuen var aktiv i. Det var ikke bare en toppstyrt disiplineringsprosess.

Med dette mener jeg at jeg har levert holdepunkter for at endringen av drapsprosessen ikke bare i Oppland på 1600-tallet, men også i andre deler av Norge, må sees både ut fra et maktstatsperspektiv og et interaksjonsperspektiv. Sentralmakten innførte strenge straffer og ikke minst dødsstraff for flere typer drap, mens den lokale domstolen – dominert av sorenskriveren – valgte ulike løsninger for å tilpasse seg krav, interesser og behov og hevdvunne praksiser i lokalsamfunnene. Nedgangen i drap og overgangen fra bot og forlik til henrettelser var ikke bare et resultat av kriminalisering og rettsliggjøring, men også en allmenn siviliseringsprosess. Rømlinger fra drap og henrettede drapsmenn brakte med seg vanære, og forholdet mellom drap, ære og mannsnot ble svekket. Forventingene til menn i konflikter endret seg utover på 1600-tallet. Slåsskjempene måtte dempe seg.

Primærkildeliste:

Utrykte primærkilder.

Diplomer:

- RA/EA-5995/I/b/L0003. *NRA Utrykte diplom III håndskrevne Sedler*. Samling til kildeutgivelse Diplomregister. Kjeldeskriftavdelingens samlinger. Riksarkivet, Oslo.
- RA/EA-5995/G/L0015. *Oppland II Gau-Ha*. Samling til kildeutgivelse Diplomregister. Kjeldeskriftavdelingens samlinger. Riksarkivet, Oslo.
- RA/EA-4053/H/Ha/L0010. *Innlån fra Oppland: Han-Har*. Samling til kildeutgivelse, Diplomavskriftsamling. Kjeldeskriftavdelingens samlinger. Riksarkivet, Oslo.

Opplandernes lagstol:

- *Opplandenes lagstol Tingbok nr.2 1696-1712*. Digitalarkivet. Hentet fra <https://media.digitalarkivet.no/view/108849/1> (Nedlastningsdato: 19.01.2022).

Tingbøker:

- *Gudbrandsdalen sorenskriveri: Nord-Gudbrandsdalen. Tingbok nr.4 03.03.1665-28.19.1665*. Digitalarkivet. Hentet fra <https://media.digitalarkivet.no/view/28748/1> (Nedlastningsdato:08.02.2022).

Trykte primærkilder:

Andre trykte primærkilder:

- Nielsen, Dr. Yngvar. (1885/1981). *Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574-1597*. (Faksimileutgave).
- Veile, Christen Ostensen. (1652/1977). *Glossarium juridicum Danico-Norvegicum*. København: Melchior Markans. (Faksimileutgave).

Diplomer:

- *Diplomatarium Norvegicum IX*. (1878). Unger, C.R. Huitfeldt, H.J. Christiania: P.T. Mallings boghandel.
- *Diplomatarium Norvegicum XXI*. (1972). Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt. Oslo: A/S Bokcentralen.

Domsavsigelser:

- Grønli, Oddvar. (1972). *Norske Herredags-Dombøger. Tillegg til 1. – 4. rekke*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt/ A/S Bokcentralen.
- Huitfeldt-Kaas, H.J. (1895). *Nils Stubs optegnelserbøger fra Oslo Lagthing 1572-1580*. Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri.
- Kleivane, Kjell J. (1987). *Oppland lagtingsprotokoll nr.1. 1611-1613*. Oslo: Kjeldeskriftfondet.
- Nygard, Mons Sandnes. (1981). *Overhoffrettsdomar I 1667-1679*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Nygard, Mons Sandnes. (1987). *Overhoffrettsdomar 2 1680-1689*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Nygard, Mins Sandnes. (1995). *Overhoffrettsdomar 3 1690-1699*. Oslo: Riksarkivet
- Seip, Jens Arup. (1941). *Norske Herredags-dombøger. Fjerde række (1652-1664). Første bind*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt/Jacob Dybwad.
- Thomle, E.A. (1894). *Norske Herredags-Dombøger, første Række, dombog 1585*. Christiania: Det norske historiske kildekriftfond.

Lowverk:

- Arkivverket Norrøne tekster nr.9. (2018). *Kong Magnus Håkonsson Lagabøtes Landslov. Norrøn tekst med fullstendig varantappararat del.1*. Oslo: Arkivverket ved Magnus Rindal og Bjørg Dale Spørck
- Hallager, Fr. Brandt, Fr. (1855). *Kong Christian den fjerdes norske lov bog af 1604*. Christiania: Feilberg og Landmark.
- Meilænder, Otto. (1883). *Kong Christian den femtes Norske lov af 15de april 1687*. Christiania: B.E. Mallings boghandels forlag.
- Petersen, N.M. (1850). *Kong Valdemar den andens Jyske lov*. København: Berlings bogtrykkeri.
- Prebensen, N. Smith, Hj. (1887). *Forarbejderne til Kong Christian den femtes norske lov af 15. April 1687*. Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri.
- Taranger, Absalon. (1970). *Magnus lagabøters landslov (1.utg, 4.opp)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Straffeloven. (2005). Lov om straff (LOV-2005-05-20-28). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28?q=straffelov>

- Winge, Harald. (1988). *Lover og forordninger 1537-.1605*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.

Kongebrev:

- Fladby, Rolf. Foslie, Gunvor. (1992). *Norske kongebrev med innlegg. Regester. Bind V. Kongebrev under Christian V 1690-1694*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Fladby, Rolf. Foslie, Gunvor. (1995). *Norske kongebrev med innlegg. Regester. Bind VII. Kongebrev under Fredrik IV 1699-1703*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Gunnes, Erik. (1989). *Regesta Norvegica I*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Lundh, Otto Gr. Sars, J.E. (1865). *Norske Rigs-Registranter. Tredie Bind 1588-1602*. Christiania: Brøgger og Christies bogtrykkeri.
- Lundh, Otto Gr. Sars, J.E. (1874). *Norske Rigs-Registranter. Femte bind 1619-1627*. Christiania: A.W Brøggers.
- Lundh, Otto Gr. Sars, J.E. (1877). *Norske rigs-registranter. Sjette bind 1628-1634*. Christiania. A.W. Brøggers.
- Lundh, Otto Gr. (1880). *Norske rigs-registranter. Syvende bind 1635-1640*. Christiania: A.W. Brøggers.
- Lundh, Otto Gr. (1884). *Norske rigs-registranter. Ottende bind 1641-1648*. Christiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- Petersen, Siegw. Lundh, Otto Gr. (1863). *Norske rigs-registranter. Andet bind 1572-1588*. Christiania: Brøgger og Christies bogtrykkeri.
- Schutter, H.K. Fladby, Rolf. Sogner, Sølvi. (1961). *Norske kongebrev med innlegg. Regester. Hefte 1 1660-62*. Oslo: Universitetsforlaget.

Rentekammeret inntil 1814, reviderte regnskaper, lensregnskaper:

- Nedrud, Rune. (2016). *Regnskapene for Akershus på 1600-tallet. Oppland del.1: Sikt- og sakefall 1612-1695*. Oslo: Slektshistorisk forlag.
- Nedrud, Rune. (2017). *Regnskapene for Akershus på 1600-tallet. Oppland del.2: Gudbrandsdalen. Sikt- og sakefall 1606-1695*. Oslo: Slektshistorisk forlag.
- Steinnes, Asgaut. (1937). *Norske lensrekneskapsbøker 1548-1567. 1. Rekneskap for Akershus Len 1557-1558*. Oslo: I kommisjon hjå Jacob Dybwad. Hentet fra <https://www.nb.no/items/916053fad41dd9975e0ff2bf5f48b587?page=1&searchText=Norske%20lensrekneskapsb%C3%B8ker%201548-1567>.

Skattematrikkel:

- Fladby, Rolf. Try, Hans. (1970). *Skattematrikkelen 1647 IV Oppland fylke*. Oslo: Universitetsforlaget.

Stattholderens protokollbøker:

- Det norske rigsarkiv. (1906). *Statholderskabets ekstraktprotokol af supplicationer og resolutioner 1642-1650. Andet bind 1647-1650*. Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri.
- Det norske rigsarkiv. (1931). *Statholderskabets ekstraktprotokol af supplicationer og resolutioner 1662-1669. Tredje bind 1666-67*. Oslo: J. Chr. Gundersens bogtrykkeri.

Suppliker:

- Eriksen, Vera. Fladby, Rolf. (1990). *Norske supplikker 1660-1662 Annet bind*. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.

Litteraturliste:

- Aakvaag, Gunnar C. (2008). *Moderne sosiologisk teori*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Alhaug, Gulbrand. (2020,08.07). Dreng. Hentet fra <https://snl.no/Dreng>
- Amundsen, Arne Bugge. (2017, 2.opp). Mellom bot og felleskap. I Amundsen, Arne Bugge (Red.). *Norges religionshistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andresen, Astri. Rosland, Sissel. Ryymin, Teemu. Skålevåg, Svein Atle. (2017). *Å gripe fortida. Innføring i historisk forståing og metode* (2.utg). Oslo: Det norske samlaget.
- Anners, Erik. (2011). *Den europeiske rettens historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aschehoug, T.H. (1890). *Statistiske studier overfolkemængde og jordbrug i Norges landdisrikter i det syttende og attende aarhundrede*. Kristiania: H. Aschehoug og co.
- Augustin. Oversetter: Larsen, Bent Dalsgaard. (2002). *Om Guds Stad*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Baker, J.H. (1977). Criminal courts and procedure at common law 1550-1800. I Cockburn, J.S. *Crime in England 1550-1800*.
- Bernssen, Siri Elisabeth. (2019). Transkriberte tingbøker som utgangspunkt for rettshistorisk forskning. I Sunde, Jørn Øyrehagen (red.). *Fordom og forventning. Ei handbok i rettshistorisk metode*. Oslo: Akademisk publisering.

- Bjerkås, Trond. Dørum, Knut. (2017). En mangesidig politisk kultur. I Berkås, Trond. Dørum, Knut (Red.). *Eneveldet før undergangen. Politisk kultur i Norge 1660-1814*. Oslo: Scandinavian academic press.
- Bjørkvik, Halvard. Holmsen, Andreas. (1978). *Kven åtte jorda i den gamle leigendingstida? Fordelinga av jordeigedomen i Noreg i 1661*. Tapir forlag.
- Blickle, Peter. (2009). Concepts and Approaches in Recent Scholarship on statebuilding – a critical review. I Blockmans, Wim. Holenstein, Andre. Mathieu, Jon (Red.). *Empowering interactions. Political cultures and the emergence of the state in Europe 1300-1900*. Burlington: Ashgate Publishing company.
- Braudel, Fernand. (1982). *On history*. Chicago: The university of Chicago press.
- Bregnsbo, Michael. (2011). Struensee and the political culture of absolutism. I Ihalainen, Pasi. Bregnsbo, Michael. Sennefelt, Karin. Winton, Patrik (Red.). *Scandinavia in the age of revolution. Nordic political cultures, 1740-1820*. Farnham: Ashgate publishing limited.
- Bull d.e, Edvard. (1924). Anmeldelse: Fredrik Scheel: Lagmann og skriver. Rettsliv I Norge I det 16de og 17de aarhundrede. *Tidsskrift for retsvidenskap*, 37(1). S.220-232.
- Bäckström, Olli. (2021). Insurgents of the Oldenburg state. I Dørum, Knut. Hallenberg, Mats. Katajala, Kimmo (Red.). *Bringing the people back in. State building from below in the nordic countries ca. 1500-1800*. London: Routledge.
- Christie, Nils. (2021). *Hvor tett et samfunn?* (2.utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Cockburn, J.S. (1991). Patterns of violence in English Society: Homicide in Kent 1560-1985. *Past & present*, 130(feb). S.70-106.
- Collstedt, Christopher. (2004). “som en adlig vederlike”. I Österbeg, Eva. Cronberg, Marie Lindstedt (Red.). *Voldets mening. Makt, minne, myt*. Lund: Nordic Academic press.
- Dahl, Ottar. (1974). *Historisk materialisme* (2.utg). Oslo: Aschehoug.
- Dahl, Ottar. (1990). *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre* (4.utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Duerr, Hans Peter. (1997). *Nakenhet och skam. Myten om civilisationsprocessen*. Stocholm: Brutus Östlings bokförlag symposion.
- Dyrvik, Ståle. Fossen, Anders Bjarne. Grønlie, Tore. Hovland, Edgar. Nordvik, Helge. Tveite, Stein. (1990). *Norsk økonomisk historie 1500-1970. Band 1 1500-1850*. (2.opp). Oslo: Universitetsforlaget.
- Dyrvik, Ståle. (2016). *Norsk historie 1536-1814*. Oslo: Det norske samlaget.

- Dørum, Knut. (2016a). Peasants and political Culture in Norway (c. 1400-1700). I Koskinen, Ulla (red.). *Aggressive and violent peasant elites in the nordic countries, c. 1500-1700*. Cham: Palgrave macmillan.
- Dørum, Knut. (2016b). *Frå undersått til medborgar. Styreform og politisk kultur i Noreg 1660 til 1884*. Oslo: Samlaget.
- Dørum, Knut. Hallenberg, Mats. Katajala, Kimmo. (Red.). (2020). *Bringing the people back in. State building from below in the Nordic countries ca. 1500-1800*. London: Routledge.
- Eibach, Joachim. (2011). The containment of violence in Central European cities, 1500-1800. I Mahon, Richard Mc. (Red.). *Crime, law and Popular culture in Europe, 1500-1900*. London: Routledge.
- Elias, Norbert. (2000). *The civilizing Process* (2.utg, 1.opp). Oxford: Blackwell publishing.
- Erichsen, Bodil Chr. (1997). 1600- og 1700-tallets tingbøker som kilde til retts- og kriminalitetshistorie. *Heimen*, 34(4). S.265-274.
- Espeli, Harald. (2021). Fra økonomiske misligheter til et webersk byråkrati? Utviklingen av en velfungerende statsforvaltning på 1800-tallet i et skandinavisk perspektiv. I Myhre, Jan Eivind (red). *Myten om det fattige Norge. En misforståelse og dens historie*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Figenschau, Børge. (2019). «At straffis paa deris hals» Kriminalitetsutviklingen i Vardøhus len mellom 1610 og 1660. (Masteroppgave). UIT Norges Arktiske universitet, Tromsø.
- Floto, Inga. (2007). Skam, skyld og straff. *Forti dog nutid*, 54(1). S.129-137.
- Forskningsrådet. (2008). *Evaluering av norsk historiefaglig forskning. Bortenfor nasjonen i tid og rom: fortidens makt og fremtidens muligheter i norsk historieforskning*. Oslo: Norsk forskningsråd.
- Foucault, Michel. (1999). *Overvåkning og straff*. Oslo: Gyldendal.
- Frost, Robert I. (2000). *The northern Wars 1558-1721*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Gisle, Jon. (2020,10.06). Våde. Hentet fra <https://snl.no/v%C3%A5de> (Nedlastningsdato:25.04.2022).
- Grøndahl, Pål. (2019). *Om drap*. Oslo: Gyldendal.
- Harrison, Dick. (2016). *Tredveårskrigen. En europeisk katastrofe. 1618-1648*. Oslo: Dreyers forlag.

- Hauge, Ragnar. (1996). *Straffens begrunnelser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heivoll, Geir. (2018). *Lovens lange arm? En studie av politibetjentes rolle som rettshåndhevere*. Oslo: Cappelen damm akademisk.
- Hem, Erlend. (2001). Selvmord eller selvdrap – mord eller drap? *Tidsskriftet den norske legeforening*, 121. S.3642.
- Holien, Erik. (2004). *Død og pine. Dødsstraffens historie I Vesten*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Høiback, Harald. (2014). *Krigskunstens historie. Fra 1500 til i dag*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Imsen, Steinar. (1988). Bygdesamvirket som rikspolitisk utsiktspunkt. Kommunalt liv i norgesveldet mot slutten av gammelnorsk tid. *Heimen*,88(3). S.129-142.
- Imsen, Steinar. (1994). *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart. Del 2 lydriketiden*. Trondheim: Historisk institutt Universitetet i Trondheim.
- Imsen, Steinar. (1998). Kunsten å konstruere. Noen kritiske merknader til Erling Sandmos avhandling «slagsbrødre. En studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot eneveldet». *Historisk Tidsskrift*, 77(4). S.481-501.
- Imsen, Steinar. Winge, Harald. (2004). *Norsk historisk leksikon (2.utg)*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Imsen, Steinar. (2009). Den gammelnorske drapsprosessen. *Historisk tidsskrift*,88(2), s.185-229.
- Imsen, Steinar. (2018). *Kongemakt og skattland. Den norske kongens rike utenfor Norge i middelalderen*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Jacobsen, Svend. (2011). Liv og død i Lø Herred i 1635. *Sønderjydske årbøger*, 123(1). S.63-84.
- Johannessen, Finn Erhard. (2019). Kampen om mannskapet. Utskriving og verving i Norge på 1700-tallet. *Historisk tidsskrift*, (3)98. S.249-264.
- Johansen, Hanne Marie. (2019). *Skeive linjer i norsk historie frå norrøn tid til i dag*. Oslo: Samlaget.
- Kaldal, Ingar. (2011). *Historisk forskning, forståing og forteljing (1.utg,2.opp)*.Oslo: Det norske samlaget.
- Keilhau, Wilhelm. (1952). *Den norske pengehistorie*. Oslo: H. Aschehoug.
- Kern, Fritz. (1966). *Kingship and law in the middle ages*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kilday, Anne-Marie. (2019). *Crime in Scotland 1660-1960: The violent north?*. Abingdon: Routledge.

- Kjeldstadli, Knut. (2016). *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget* (2.utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Kjus, Audun. (2011). *Død som straff i middelalderen*. Oslo: Unipub forlag.
- Koht, Halvdan. (1975). *Norsk bondereising*. Oslo: PAX forlag.
- Kongsrud, Helge. (2011). *Det norske kanslerembetet: Kompetanse, funksjoner, arkivdannelse og overleveringsveier*. Oslo: Riksarkivet.
- Koselleck, Reinhart. (2004). *Futures Past on the semantics of historical time*. New York: Columbia University press.
- Krag, Hans Peter Schnitler krag. (2001). *Massemordet på skottene ved Kringen 26. August 1612* (originalt utgitt i 1838). Stavanger: Per A. Holst Forlag.
- Krefthing, Ellen. (2020). *Vestens idehistorie. Modernitetens fødsel. 1600-1700*. Kristiansand: Cappelen Damm Akademisk.
- Krogh, Tyge. (2000). *Opplysningstiden og det magiske: henrettelser og korporlige straffer i 1700-tallets første halvdel*. København: Samleren.
- Langelid, Torfinn. (2015). *Bot eller betring? Fengselsundervisninga si historie i Noreg*. Oslo: Cappelen damm akademisk.
- Le Goff, Jacques. (2014). *Must we divide history into periods?* New York: Columbia university press.
- Leer-Salvesen, Paul. (2016). *Forsoning etter krenkelser* (1.utg, 2.opp). Bergen: Fagbokforlaget.
- Liestøl, Aslak. (1996). *Njålssoga*. (6.utg). Oslo: Det norske samlaget.
- Lindberg, Bo. H. (1992). *PRAEMIA et POENAE. Etik och straffrätt i Sverige i tidlig ny tid*. (Doktorgradsavhandling). Uppsala Universitet, Uppsala.
- Lindström, Dag. (2021). Dråparen kom ledig och fri åter från tinget på sin fria färd. *Svensk historisk tidsskrift*, 141(2). S.173-201.
- Lunden, Kåre. (1971). Utgangen på «den Gudbrandsdalske sak» i 1660-åra. *Historisk tidsskrift*,50(4), s.423-428.
- Løkken, Roar. (2020). *De dansk-norske tropekoloniene. Sukker, krydder, slaver og misjon*. Solum bokvennen vidarforlaget.
- Løyland, Margit. (1992). *Slagsmål, leiermål og bøtlagte egder 1600-1700*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- McGrew, Timothy. (2014). The argument from silence. *Acta Anal*, 29(2). S.215-228.

- Munck, Thomas. (2011). Preface. I Ihalainen, Pasi. Bregnsbo, Michael. Sennefelt, Karin. Winton, Patrik (Red.). *Scandinavia in the age of revolution. Nordic political cultures, 1740-1820*. Farnham: Ashgate publishing limited.
- Myhre, Jan Eivind. (2014). *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Myking, John Ragnar. (1996). Lagrettemenn og bygdeelite ca. 1650-1750. Eit eksempel frå Nordhordland. *Heimen* 33(3). S.179-188.
- Nedkvitne, Arnved. (2011). *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*. Oslo: Scandinavian academic press.
- Nesse, Agnete. (2018). *Norsk språkhistorie: IV: Tidslinjer*. Oslo:Novus.
- Netterstrøm, Jeppe Büchert. (2007a). Introduction. The study of feud in Medieval and early modern history. I Netterstrøm, Jeppe Büchert. Poulsen, Bjørn (Red.). *Feud in medieval and early modern Europe*. Aarhus: Aarhus university press.
- Netterstrøm, Jeppe Büchert. (2007b). Feud in Late Medieval and Early Modern Denmark. I Netterstrøm, Jeppe Büchert. Poulsen, Bjørn (Red.). *Feud in medieval and early modern Europe*. Aarhus: Aarhus university press.
- Netterstrøm, Jeppe Büchert. (2017). Criminalization of homicide in early modern Denmark (16th-17th centuries). *Scandinavian journal of history*,42(4). S.459-475.
- Njåstad, Magne. (2006). Formell og uformell makt. *Historisk tidsskrift (Svensk)*,126(4). S.625-642.
- Njåstad, Magne. (2011). *Norvegr Norges historie. 1400-1840*. Oslo: Aschehoug.
- Næshagen, Ferdinand Linthoe. (2005). Den kriminelle voldens U-kurve fra 1500-tall til nåtid. *Historisk tidsskrift*, 84(3). S.411-427.
- Næss, Hans Eyvind. (1985). «straffes på livet andre til eksempel og forskrekkelse». Kriminalitet og bruk av dødsstraff i Rogaland på 1600-tallet. *Heimen*, (2). S.53-59.
- Næss, Hans Eyvind. (1991). Fra tingskriver til dommer. Tiden 1591-1797. I Næss, Hans Eyvind (red.). *For Rett og rettferdighet i 400 år. Sorenskriverne i Norge 1591-1991*. Oslo: Justisdepartementet i samarbeid med Fabritius Forlag.
- Næss, Hans Eyvind. (1994). Vold. *Rapport II Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet*. Oslo: IKS, avdelingen for historie UiO, HIFO.
- Næss, Hans Eyvind. (2008). De første prokuratørene. I Espeli, Harald. Næss, Hans Eyvind. Rinde, Harald. *Våpendrager og veiviser*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Næss, Hans Eyvind. (2014). *Fiat justitia! Lagmennene i Norge 1607-1797*. Oslo: Riksarkivaren skriftserie.
- Olofsson, Gunnar. (2020). Norbert Elias. I Andersen, Heine. Kaspersen, Lars Bo (Red.). *Klassisk og moderne samfundsteori II*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Opsahl, Erik. (2007). Feider i Norge. I Opsahl, Erik (Red.). *Feider og fred i nordisk middelalder*. Unipub.
- Opsahl, Erik. (2021). From state elite to regional elite. The political strategies and agency of the Norwegian nobility in the Oldenburg conglomerate state 1537-1661. I Dørum, Knut. Hallenberg, Mats. Katajala, Kimmo (Red.). *Bringing the people back in. State building from below in the Nordic countries ca. 1500-1800*. London: Routledge.
- Oterhals, Henrik. (2016). *Æren på tinget. Konflikter og lovbrudd i jemtland 1621-1643*. (Masteroppgave), NTNU. Trondheim.
- Pihlajamäki, Heikki. (2006). Executor divinarum et suarum legum: Criminal law and the Lutheran reformation. I Mäkinen, Virpaa (Red.). *Lutheran Reformation and the Law*. Leiden, Boston: Brill.
- Rian, Øystein. (1975). *Jens Juels stattholderskap 1618-29. En studie i stattholderembetets kompetanse og funksjoner*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rian, Øystein. (1992). Den frie og stolte norske bonden Myter og realiteter. I Winge, Harald (Red.). *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Rian, Øystein. (2014). *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536-1814*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rian, Øystein. (2015, 25.nov). Katolisismen i Norge på 1500-tallet. Hentet fra <https://www.norgeshistorie.no/kirkestat/1115-katolisismen-i-norge-pa-1500-tallet.html> (Nedlastningsdato: 26.01).
- Rian, Øystein. (2016). What kind of interaction was there between Norwegian peasants and danish authorities in the period between the Nordic seven years war (1563-1570) and the 1640s? I Koskinen, Ulla (Red.) *Aggressive and violent peasant elites in the nordic countries, c. 1500-1700*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Røgeberg, Kristin M. (2004). *Norge i 1743. Bind.2*. Oslo: Solum Forlag/Riksarkivet.
- Sandmo, Erling. (1992). *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettsaker i Rendalen 1763-97*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Sandmo, Erling. (1994). Maktens beroligende blick – Historiske teorier om sivilisering og disiplinering. *Scandia*, 60(1). S.45-66.

- Sandmo, Erling. (1995). Tapte horisonter: om tidsforståelse og framtidvisjoner i Norge på 1600- og 1700-tallet. I *ARR Idehistorisk tidsskrift*, 7(1). S.22-33.
- Sandmo, Erling. (1999). *Voldssamfunnets undergang. Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandnes, Jørn. (1990). *Kniven, ølet og æren. Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500- og 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandvik, Hilde. (1992). Rettsvesenets utbygging i Norge. Lokale konsekvenser og reaksjoner 1550-1750. I Winge, Harald (Red.). *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750*. Oslo: Det lokalhistoriske institutt.
- Sandvik, Hilde. (2020). Del.3 tidlig moderne tid. I Hagemann, Gro. Melby, Kari. Roll-Hansen, Hege. Sandvik, Hilde. Øye, Ingvild. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (3.utg, 1.opp). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Schindler, Norbert. (2002). *Rebellion, Community and custom in early modern Germany*. Cambridge: Cambridge university press.
- Schmoeckel, Mathias. (2020). Retaliation. Christian reasons for punishment: an overview. IQc, Mark Hill. Doe, Norman. Helmholz, Rh. Witte, John. *Christianity and criminal law*. London: Routledge.
- Seip, Jens Arup. (1953). Innledning. Ting og stevne i Rogaland. I Aurenes, Ola. Seip, Jens Arup. *Tingbøker frå Jæren og Dalane 1613-1663. Band 1 (1613-1625)*. Stavanger: Dreyer Aksjeselskap.
- Selsjord, Knut. (2021). *Gudbrandsdøler: Fortellinger om jord, penger og kjerringsråd*. Oslo: OlaBMX.
- Solberg, Olav. (2003). *Forteljingar om drap – kriminalhistorier frå seinmellomalderen*. Bergen:Fagbokforlaget.
- Solli, Arne. (2018). Å arbeide kvantitativt. I Melve, Leidulf. Ryymen, Teemu (red.). *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sommer, Mattias Skat. Kjær, Morten. (2021). The Christian jurisprudence of Niels Hemmingsen (1513-1600). I Modèer, Kjell Å. Vogt, Helle (Red.). *Law and the Christian tradition in Scandinavia. The writings of great Nordic jurists*. London: Routledge.
- Steen, Sverre. (1935). *Det norske folks liv og historie. Bind.4 1500-1640*. Oslo: H. Aschehoug å co.

- Strawn, Brent A. (2020). *Criminal law in the Old Testament: Homicide, the problem of mens rea and God*. I QC, Mark Hill. Die, Norman. Helmholz, RH. Jr, John Witte. *Christianity and Criminal law*. London: Routledge.
- Sunde, Jørn Øyrehagen. (2012). *Speculum legale – rettspegelen* (1.utg, 4.opp). Bergen: Fagbokforlaget.
- Sødal, Terje. (2010). *Til skræk og exempel. Trolldom, dødsstraff og kriminalitet på Agder ca. 1550-1700*. Kristiansand: Portal forlag.
- Sødal, Terje. (2019). Bot eller henrettelse? Straffemåter for 199 drap på Agder 1601-1663. *Edge – magasin for historie og kulturarv i Agder*, 43(2). s.29-34.
- Sørnes, Torgrim. (2020). *Dødsskyggens daler – de henrettede i Norge 1759-1764*. Sandnes: Commentum.
- Sørnes, Torgrim. (2022). *Et villnis av redsler. De henrettede i Norge 1752-1758*. Sandnes: Commentum.
- Tamm, Ditlev. (2005). *Rets historie* (2.utg). København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Tamm, Ditlev. Johansen, Jens Christian V. Næss, Hans Eyvind. Johansson, Kenneth. (2000). The law and the judicial system. I ôsterberg, Eva. Sogner, Sølvi Bauge (RED.) *People meet the law. Control and conflict-handling in the courts*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Thommesen, Henrik Izzet. (2020). Konflikter om allmenninger rundt Røros kobberverk virka 1648-1800. I reanestad, Kristin. Bruland, Kristine (Red.). *Skandinavisk kobber. Lokale forhold og globale sammenhenger i det lange 1700-tallet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Torfæus, Tormod. (2008). *Norges historie bind.1 (Historia rerum Norvegicarum)*.Bergen: Eide forlag.
- Tylden, Per. (1964). *Norske mellomalderbrev*. Oslo: Det norske samlaget.
- Universitetet I Oslo. (2020, 13.04). Tingbokprosjektet. Hentet fra <https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/> (Nedlastningsdato:28.04.22)
- Viken, Øystein Lydik Idsø. (2017). Den eineveldige talarstolen. I Bjerkås, Trond. Dørum, Knut. *Eneveldet før undergangen. Politisk kultur i Norge 1660-1814*. Oslo: Svandinavian academic press.
- Villadsen, Kasper. (2020). Michel Foucault. I Andersen, Heine. Kaspersen, Lars Bo (Red.). *Klassisk og moderne samfundsteori I*. København Hans Reitzels forlag.

- Ylikangas, Heikki. Johansen, Jens Christian V. Johansson, Kenneth. Næss, Hans Eyvind. (2000). Family, state, and patterns of criminality. Major tendencies in the work of the courts, 1550-1850. I Österberg, Eva. Sogner, Sølvi Bauge (Red.). *People meet the law. Control and conflict-handling in the courts*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Þorláksson, Helgi. (2007). Feider. Begrep, betydning, komparasjon. I Opsahl, Erik (Red.). *Feider og fred i nordisk middelalder*. Unipub.
- Österberg, Eva. (1983). Våld och vålddsmentalitet bland bönder. Jämförande perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige. *Scandia*, 49(1). S.5-30.
- Österberg, Eva. (1989). Bönder och centralmakt i det tidligmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur. *Scandia*, 55(1). S.73-95.
- Österberg, Eva. (1991a). *Mentalities and other realities*. Lund: Lund university press.
- Österberg, Eva. (1991b). Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar. *Scandia*, 57(1). S.65-87.
- Österberg, Eva. (2005). *Kvinnor och våld: en mångtydig kulturhistoria*. Lund: Nordic academic press.

Bilde:

- Drap i et bondebryllup. (Bilde). 1855. Malt av Adolph Tidemand. Hentet fra <https://www.nasjonalmuseet.no/samlingen/objekt/NG.M.04480>

Vedlegg.1 Liste over drap i Oppland 1550-1700.

Drap nr.	År	Drapsmann navn	Offerets navn	Lokalområde	Utfall av sak.	Kilde.
1	1557-58.	John Olufsen	Johan Melby	Valdres	Forlik og bot	Lensregnskap.
2	1557-58	Guttorm Dott	En "dreng"	Vågå	Forlik og bot	Lensregnskap.
3	1559	Ingemor Simonsøn	Harald Amundsson	Vågå	Forlik og bot	DN IX, DN XXI
4	1560-61	Bjørn Hande	Helie Auog	Slire	Forlik og bot	Lensregnskap.
5	1574	John Oluf Ness	Ingeborg Klette sin sønn	Land	Rømt	Lagtingsprotokoll (Nils Stubs)
6	1574	Niels Christensen	Ukjent	Gudbrandsdalen fogderi	Forlik og bot	Lagtingsprotokoll (Nils Stubs)
7	1582	Engelbret Sivardson	Agathe Olufdatter	Valdres/Vang	Forlik og bot	Utrykt diplom
8	1585	Hans Stabell	Han sin husbonde	Gudbrandsdalen fogderi	Rømt	Herredagen dombok
9	1606-07	Erik Snelle	Per Snelle	Vågå	forlik og halv bot	Lensregnskap.
10	1613-14	Erik Olsen	Guldbrand Lauritsen	Lom	Forlik og bot	Lensregnskap.
11	1613-14	Paul Byresønn	Oluf Taralsen	Vågå	Forlik og bot	Lensregnskap.
12	1613-14	Anders Olsen	Asbjørn Jacobsen	Fron	Forlik og bot	Lensregnskap.
13	1613-14	Torgrim Kjøllseter	Peder Bellerud	Toten	Forlik og bot	Lensregnskap.
14	1613-14	Peder Torsønn	Jørgen Thommessen	Toten	Forlik og bot	Lensregnskap.
15	1613-14	Knud Gjermundsønn	Hermann Ottarsønn	Vang	Forlik og bot	Lensregnskap.
16	1613-14	Guttorm Skomaker	Bjørn Skredder	Hadeland/ Valdres fogderi	Henrettet	Lensregnskap.
17	1614-15	Rasmus Thomassen	Johannes Eriksønn	Vang	Forlik og bot	Lensregnskap.
18	1615-16	Mogens Olufsen Schoden	Peder Olufsen Faar	Fron	Forlik og bot	Lensregnskap. Herredagen dombok
19	1615-16	Anders Svenske	Peder Gustum	Fåberg	Rømt	Lensregnskap. Vedlegg
20	1616-17	To "Misdedere"	Ukjent	Slire	Henrettet	Lensregnskap.

21	1616-17	Oluf Sivertsen	Ukjent	Vang	Henrettet	Lensregnskap.
22	1617-18	En "dreng"	Ukjent	Vågå	Rømt	Lensregnskap. Vedlegg
23	1617-18	Oluf Ellestad	Even Kolbjørnsen	Slire	Forlik og bot	Lensregnskap
24	1617-18	Gulbrand Svensen	Christopher Varden	Slire	Forlik og bot	Lensregnskap
25	1618-19	Peder Elleffsen	Jon Staffesen	Vågå	Forlik og bot	Lensregnskap
26	1618-19	Tor Bjørnsen	Ukjent	Hadeland	Henrettet	Lensregnskap.
27	1619-20	Hans Olsen	Bersvend sør	Vågå	Forlik og bot	Lensregnskap
28	1620-21	Oluf Tollefsen	Han sin bror	Øyer	Rømt	Lensregnskap
29	1620-21	Amund Hoffland	Ukjent	Hadeland	Rømt	Lensregnskap
30	1620-21	Halstein Olufsen Rønn	Oluf Trondsen	Slire	Henrettet	Lensregnskap.
31	1620-21	Johannes Viffen	Knud Bonde	Vang	Forlik og bot	Lensregnskap
32	1620-21	Henrik Rasmussen	Knud Bonde	Vang	Rømt	Lensregnskap
33	1620-21	Guttorm Mattisen	Paul Knudsen	Slire	Henrettet	Lensregnskap
34	1622-23	Bjørn Gulliksen	Oluf Pedersen	Slire	Henrettet	Lensregnskap
35	1622-23	Engebret Iversen	Knud Olsen	Vang	Henrettet	Lensregnskap
36	1622-23	Bjørn Gulliksen	Ukjent	Slire	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
37	1623-24	Poul Gutte	Poul Sigursenn	Ringebu	Forlik og avsonet med fogd.	Lensregnskap
38	1623-24	Oluf Lassesønn	Han sin bror	Vågå	Rømt	Lensregnskap
39	1624-25	Augustin Nielsen	Gisle (Tronsen) Mollestad	Hadeland/ Valdres Fogderi	Henrettet	Lensregnskap. vedlegg
40	1625-26	Morten Melgaard	Søren Nørstegaard	Fron	Henrettet	Lensregnskap
41	1625-26	Mogen Madsen	Han sin bror	Vågå	Rømt	Lensregnskap
42	1626-27	Christen Andersen	Ukjent	Fåberg	Rømt	Lensregnskap
43	1626-27	Oluf Endresønn	Ukjent	Vågå	Forlik og bot.	Lensregnskap
44	1626-27	Jon Knudsen	Karine Lauridsdatter	Vågå	Forlik og bot	Lensregnskap
45	1627-28	Laurids Helden	Vigleik Engelbretsen	Vågå	Henrettet	Lensregnskap
46	1628-29	Tore Toresønn	Jon Walde sin bror	Vågå	Rømt	Lensregnskap

47	1628-29	Oluf Wennstrøm	Kona sin bror	Gudbrandsdalen fogderi	Henrettet	Lensregnskap
48	1629-30	Trond Sandersen	Johannis Dagsgård	Vågå	Forlik og bot	Lensregnskap
49	1629-30	Engelbret Olsen	Oluf Knudsen	Vågå	Forlik og bot	Lensregnskap
50	1629-30	En "morder"	Ukjent	Gudbrandsdalen fogderi	Henrettet	Lensregnskap
51	1629-30	En drapsmann	Ukjent	Gudbrandsdalen fogderi	Henrettet	Lensregnskap
52	1629-30	En drapsmann	Ukjent	Gudbrandsdalen fogderi	Henrettet	Lensregnskap
53	1629-30	Håvard Randseter	Sin far	Slire	Henrettet	Lensregnskap
54	1629-30	Peder Tidemandsen	Ukjent	Aurdal	Rømt og henrettet	Lensregnskap
55	1629-30	Sven Fredriksen	Oluf Simble	Hadeland/ Valdres foderi	Henrettet	Lensregnskap
56	1629-30	Erik Torgrimsen Kjølseter	Oluf Ivarsen	Toten	Forlik og bot	Lensregnskap
57	1630-31	Torstein Grannem	Ukjent	Aurdal	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
58	1630-31	Birgitte Knudsdatter	Sin "madt moeder"	Aurdal	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
59	1631-32	Oluf Poulsen	Oluf Breseter	Fåberg	Forlik og bot	Lensregnskap. Vedlegg
60	1631-32	Nils Lille Toft	Ivar Olsen	Lesja	Forlik og bot	Lensregnskap. Vedlegg
61	1631-32	Jacob Olsen	Oluf Knudsen	Lesja	Forlik og bot	Lensregnskap
62	1632-33	Laurids Andersen	Johannis Ullgang	Vang	Forlik og bot	Lensregnskap. Vedlegg
63	1634-35	Sigurd Endresen	Gyri Rasmusdatter	Lom	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
64	1636-37, 1639-40	Knud Auch	Anders Disserud	Aurdal	Rømt	Lensregnskap. Vedlegg*2
65	1636-37	Gunder Bergenn	Nils Caldal	Aurdal	Forlik og bot	Lensregnskap
66	1636-37	Oluf Guldbrandsen	Mogens Lauridsen	Hadeland	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
67	1637-38	Laurids Bomme	Alf Haugen sin kone og foster	Hadeland	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
68	1638-39	Ingebrigt Guldbach	Rasmus Rasmussen Stenbach	Lom	Forlik og bot	Lensregnskap

69	1638-39	Sven Michelsønn	Kjell Solberg	Toten	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
70	1639-40	"Husmann" Vadluf	En svenske	Hadeland	Rømt	Lensregnskap
71	1639-40	Øystein Olufsønn Simbling	Torstein Iversønn Hippe	Aurdal	Forlik og bot	Lensregnskap
72	1639-40	Halvor Olsen Simbling	Gudmund Neste	Slire	Rømt	Lensregnskap. Vedlegg
73	1639-40	Poul Michelsønn Klokker	Knut Myre	Vang	Forlik og bot	Lensregnskap
74	1639-40	Anders Knudsønn Kiersten	Oluf Størkersen	Vang	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
75	1639-40	Ivar Blaa	John Andersønn Haffue	Valdres	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
76	1640-41	Peder Jensen	Mogen Lauritsen	Fron	Forlik og bot	Lensregnskap
77	1640-41, 1641-42	Halvor Næsten	Gudmund Toresen Næsten	Slire	Rømt og henrettet	Lensregnskap. Vedlegg*3
78	1641-42	Eyvind Olsen	Oluf Toresen	Aurdal	Forlik og bot	Lensregnskap
79	1642	Ole Guttormsen	Jon Holbøe	Vågå	Rømt	Utrykt diplom
80	1642-43	Torstein Eriksen	Knud Knudsen	Vang	Forlik og bot	Lensregnskap
81	1644-45	Oluf Gulbrandsen	Oluf Snarten	Slire	Forlik og bot	Lensregnskap
82	1645-46	Knud Johansen Nepstad	Jacob Ivarsen	Vang	Henrettet	Lensregnskap
83	1648	Johannes Engebret	en "mann"	Gran	Ukjent	Stattholderens protokollbok
84	1651-52	Laurids Niellssen Isumb	Ukjent	Fron	Forlik og bot	Lensregnskap. Vedlegg
85	1651-52	En "Misdeder"	Ukjent	Valdres	Henrettet	Lensregnskap
86	1651-52	En "Misdeder"	Ukjent	Valdres	Henrettet	Lensregnskap
87	1652-53	Knud Henriksønn	Jens Carlsønn	Fron	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
88	1652-53	Laurids Knudsen	Narve Borgersen	Toten	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
89	1653-54	Claus Olufsen	Rasmus Olsen	Lom	Forlik og bot	Lensregnskap. Vedlegg
90	1653-54	Guttorm Erlandsen Enstad	Michell Enstad	Lesja	Rømt	Lensregnskap. Vedlegg
91	1654-55	Mariette Jacobsdatter	Hennes mann	Fron	Henrettet	Lensregnskap

92	1654-55	Hans Helgessen	Mareitte sin mann	Fron	Henrettet	Lensregnskap
93	1656-57,1663	Christopher Flagestad	Jon Nielsen Korbø	Lesja	Henrettet	Lensregnskap. Vedlegg
94	1662	Christen Lysgaard	Ukjent	Fåberg	Henrettet	Lensregnskap
95	1663	Knud Forestad	Eyvind Bjørge	Ringebu	Forlik og bot	Lensregnskap
96	1665	Hans Gunderssen	Endresen Brende	Lesja	Ukjent	Tingbok Nord-Gudbrandsdalen
97	1667	Nils Christiansen	Lusia Baad sin mann	-	Ukjent	Stattholderens protokollbok
98	1669	Alfhild Lauritsen	Sin "madt moeder"	Lesja	Rømt	Lensregnskap
99	1680	Jørgen Gulbrandsen	Ukjent	Gran	Forlik og bot	Lensregnskap
100	1681	Ole Garli	Han sin nabo		Rømt	Lensregnskap
101	1683	Henrik Bjørnum	En "løsgjenger"	Hadeland/ Valdres fogderi	Bot	Lensregnskap
102	1684	Knud Ulvsen	Ukjent	Slire	Bot og forlik	Lensregnskap
103	1694	Erik Knutsen Bunde	Ole Finkelsen Vevle	Vang	Ukjent	Kongebrev til Chr.5
104	1696	Ole Pedersen Berge	Bitte Eriksdatter.	Ukjent	Henrettet	Lagtingsprotokoll